Емир Кустурица

Смрт је непровјерена гласина

ЕМИР КУСТУРИЦА

СМРТ ЈЕ НЕПРОВЈЕРЕНА ГЛАСИНА

Емир Кустурица
СМРТ ЈЕ НЕПРОВЈЕРЕНА ГЛАСИНА

Издавач
НИД Компанија „Новости" А. Д.
Трг Николе Пашића 7, Београд

Генерални директор и главни уредник
Манојло Вукотић

Извршни директор издавачке делатности
Александар Бацковић

Уредник
Миломир Краговић

Лектура / коректура
Слађана Ковчић • Драгана Бедов

Дизајн
Никола Цветковић

ISBN: 978-86-7446-159-4

Тираж
32.000

Штампа
Grafica veneta S.p.A.
Италија

Емир Кустурица

Смрт је непровјерена гласина

2010.

Јанку, Дуњи, Стрибору и Маји

Човјек је склон забораву, а техника заборављања, временом, постаје пресудна људска вјештина. Када заборав, тај цар, не би знао да засјени остраШћене мисли и преда их памети на распоређивање, мозак би постао обичан контејнер. Да ли би наредни дан уопште могао да почне без заборава? Шта би било ако бисмо патњу морали да пратимо као непрекидну емисију из средишта наше душе и ако заборав не би засјенио тешку историју нашег живота, као што облак прекрије Сунце? Не бисмо преживјели. Исто је са стварима које чине велику радост. Ако их не би анестезирао заборав, ми бисмо полудјели од среће. Тек заборав, временом, умањи бол због изгубљене љубави. Када нам супарник звизне шамарчину на школском одмору и тако освоји симпатије дјевојчице у коју смо обојица заљубљени, само нас заборав, касније, лијечи од ненадокнадивог љубавног губитка? Рана зацијели, као што, временом, са фотографије ишчезне блештави сјај фотографског папира.

Како човјек преживљава историјске кризе? И прије и послије догађаја заборав царује. Мене је спремност гомиле да заборави узроке великих обрта у историји и да прихвати накнадну свијест као истину, натјерала да заборав раскопчам из узрочно-посљедичне, мисаоне везе. Када сам, након рата у Босни, видио како су клеронационалисти обиљежени као највећи борци за мултиетничку Босну, само да би војностратешки циљеви велике силе били остварени, а жртве на свим странама биле мање важне, изузев оних које служе наведеној сврси, уважио сам истину да је заборав устава у коју стижу одбјегле мисли из прошлости, једнако као и из будућности. Тако је то због истине по којој се мало шта у садржајном смислу мијења у људском животу.

Послије страдања у балканским ратовима и на крају бомбардовања Србије, ја сам почео да тренирам заборав, или бар да потискујем мисли које су производиле напетост. Таман када сам научио прве лекције, угостио сам филмског агента који је деведесетих година харао Холивудом. Он ме подсјетио на постојање заборава који настаје игнорисањем истине. Када је Џонатан, за вријеме „Кустендорф филм фестивала“, укључио телевизију и гледао руски програм на енглеском језику, збунио се добрано тај човјек. Видио је, на тој телевизији, документарни филм који је пуштен поводом годишњице борбе против нацизма. Прилично узбуђен, дошао је у моју кућу и рекао:

– Ја сам мислио да смо ми Американци ослободили Европу од нацизма, а по овоме што приказује

руска телевизија, то ослобађање није могло да се деси без њих?

– Па нису много изгубили Руси у рату против нацизма, само двадесет пет милиона људи, ситница – покушао сам да пријатељу приближим ову историјску истину и анегдотски пацификујем ствар.

Плашило ме да се уважени гост не увриједи и не помисли како ја хоћу да истакнем рупу у његовом образовању. Било је, наиме, видљиво да је ту рупу у његовој глави произвела пропаганда, а навика коју је он уз тај кардинални превид створио, била је непоправљива. Када би хтио да се вади из те провалије, отворио би сумњу у све, можда чак и у вјеродостојност кока-коле, хамбургера, па и Холивуда.

– Заборави на истину коју си чуо, ако уважиш ту несумњиву чињеницу, онда ћеш морати на ремонт знања и мисли, а то може да доведе до менталног поремећаја. Овако, живи са мислима на које си навикао – рекао сам му пријатељски, а он, пошто ме није разумио, само се насмијао.

– Добро је што пишем ову књигу – помислих послије свега. – Нека барем остане документ о мом животу. Ако буде као са руским учешћем у борби против нацизма, можда ће ме неко у историји споменути као пекара или, не дај боже, металостругара.

Мој холивудски пријатељ је продубио идеју о ванвременској особини заборава. То ме подстакло да се упитам како људи још раније нису увидјели да је буђави кајмак историјска творевина, пошто је извјесно да буђ постоји и дуже него кајмак? У откривању ове тајне било је важно да се сазна зашто, иза великих криза, стижу ратови, а људи,

тек на излазу из историјских ломова, проналазе задивљујуће ствари. Зашто антибиотик није откривен и прије Другог свјетског рата. Ако се скривао у буђи? Зато што се тајна формула вјешто скривала у забораву. Памћење, као дневна соба заборава, није отворило врата и пропустило да прикривени састојак прође кроз ходнике меморије и стави се на располагање памети.

Ствар са кризама и ратом се промијенила, а заборав је, временом, постао утјеха. Јер да нема заборава, како би се човјек навикао на перверзне идеје савременог свијета. Како би пристао, рецимо, на ратовање у име хуманости. Када припадаш малом народу који одбија да беспоговорно прати идеје великих и који се, у јеку прекомпозиције свијета, пита преко сваке мјере: „Гдје смо ми у тој причи“, моћне силе те избомбардују бомбама које назову милосрдним анђелима. Заборав, касније, одигра одлучујућу партију у процесу прилагођавања. Јер што прије заборавиш да си добио по носу и брже-боље преформулишеш наведено питање из множине у једнину, дакле, питаш се „Гдје сам ја у тој причи“, брже напредујеш. Тако је и у индивидуалном животу. Што прије заборавиш онај шамар из школског дворишта, брже се створи могућност поновног заљубљивања. Заборав је доза памћења, њен кључни састојак на којег се и у историји рачуна и игра. Не само у случају разбијања носа због лошег владања.

У вријеме када сам ја био тинејџер, млади су на главним трговима Њујорка, Лондона и Париза чекали у редовима нове плоче Битлса, Спрингстина, Дилана. Умјесто ауторских дјела, данас тинејџери

чекају I-phone number 4. Ту је, опет, заборав од велике помоћи. Затуриш Дилана у заборав и лакше живиш са истином да је предмет у средишту пажње, а не омиљени јунаци који пјевају о љубави и слободи и боре се против неправде. Заборав игра одлучујућу улогу у прихватању основних закона научне културе која се спрема да архетипску културу архивира у подруме музеја. Ови што патентирају I-phone нису, наравно, створили своју играчку због људске склоности ка забораву, али им је помогла истина да човјек заборавља и да у чекаоницама, гдје царује заборав, има увијек празног простора да се у њега населе јунаци које је прегазило вријеме.

Иако сам од оних који вјерују да је заборав спасоносна формула опстанка, желим да се одмакнем од савремених стремљења ка заборављању. Данас руља прати кокошији модел и памти само између два храњења. Највише због тога што се заборав ставља у функцију теорије „краја историје", која је завладала свијетом деведесетих година прошлог вијека. Добошари либералног капитализма су нам тако сугерисали да се са вјере у културу и идентитет, препустимо стихији технолошке револуције која би требало да каналише све токове наше судбине и да нам тржиште постане регулатор најважнијих животних процеса. Ова дрскост је код мене побудила идеју поравнавања рачуна са памћењем, али и подстакла обрачун са заборавом...

Желим да напишем књигу и уредно пометем мождане одаје по којима тумарају сјећања, те да, уз помоћ свих анђела писаца, од којих сам учио да мислим и говорим, издвојим са те гомиле оно што

би друкчије завршило скривено, као сунце иза облака. Не би ваљало да откуцаји моје душе остану заувијек недоступни, након што ја одем на вјечно путовање, док неко од радозналих потомака покушава да успостави везу са мном, намјеравајући да одгонетне важну тајну свог поријекла. Хоћу да избјегнем неспоразум и судбину мобилног претплатника кога пријатељи и родбина безуспјешно позивају, незнајући да овај није више међу живима, гдје се послије безброј позива јави глас телефонске спикерице и каже:

„Бирани претплатник је тренутно недоступан...!“

Земља и сузе

Хиљаду деветсто шездесет прве године Јуриј Гагарин је одлетио у свемир, а ја сам кренуо у школу. Лет првог човјека у Васељену припреман је дуго, иза Гагарина је стајао читав тим стручњака. Ствар са мојим одласком у школу пала је на леђа моје мајке. Отац је био у Београду, на службеном путу. Сенка је наложила казан, загријала воду, убацила ме у каду. Док ми је кухињским сапуном рибала леђа, чуло се како плаче:

– Што плачеш Сенка? Је л' ти мораш сутра у школу или ја? – питао сам.

Мајка је одговорила бришући сузе:

– Не плачем, жао ми сине, од сутра почиње нови живот!

Нисам разумио мајчин плач, али су ствари са новим животом, већ слиједећег јутра биле јасније...

Корачао сам према школи и гледао у камено степениште које је изгледало као да је под водом. Призор је личио на интермецо Телевизије Сарајево,

у режији Јана Берана, са музиком Војина Комадине. Ја сам се осјећао више као ронилац, него као ђак који корача први пут у школу. Знао сам да изгледам смијешно. Дуги рукави на кецељи скројеној од црног глота представљали су велику потешкоћу. Завртао сам их да буду краћи, а они су се, због глатке површине овог материјала, враћали у праву дужину. Пут до моје школе трајао је дуго као вјечност, иако се налазила тристо корака од нашег једноипособног стана. Мислио сам да је Гагарин брже стигао у свемир, него ја у основну школу „Хасан Кикић".

Први школски час чекали смо у школском дворишту. Један риђокоси главоња, из вишег разреда, упозоравао је нове ђаке на опасност која вреба од локалних силеџија. Он је у школи био познат по томе што је три пута понављао трећи разред. У његовом напредовању запело је на тумачењу ријечи разлика. Када је упитан каква је разлика између кокошке и краве одговорио је:

– Знам шта је кока. Позната ми је крава, али не знам шта значи разлика!

Намјера овог клипана да штити ђаке била ми је сасвим блиска. Нисам једино разумио зашто би, заузврат, требало да му дајемо ужину! Риђи је испружио руку, очекујући да му предам новац од ужине.

– Ти главоња, теби говорим, шта се правиш луд?

– Је л' ја? – правио сам се стварно луд.

– Погледај кол'ка ти је глава! Бумбару би треб'о годишњи одмор да око ње направи круг!

Сви ђаци су се насмијали, а ја сам риђег гурнуо у креч којег су мајстори мјешали за обнову школске фасаде и утрчао у школу.

Звјерао сам унаоколо не престајући да мислим како ће сваког тренутка наићи риђи. Тада сам чуо женски глас који је страх промјенио у слатку стрепњу. Наједном, све је личило на бајку:

– Мој тата је пуковник контраобавјештајне службе Војске Југославије.

Од оца сам чуо шта је обавјештајна, знао сам и шта је војна, али никако ми није ишло у главу шта је контраобавјештајна служба. Био сам глуп као онај силеџија чија сам жртва могао постати сваке секунде.

– Мој отац је чувао Титовог пса прије него што је прекомандован у Сарајево.

– Колико Тито има паса?

– Не знам, тата никада не прича о послу. Вечерас ће ме чекати испред школе, видјела сам шта се десило. Угрожена ти је безбједност, па, ако желиш, можеш са нама кући.

Ово ново, непознато осјећање, тукло ме као и свјетлост када ме мајка будила пред полазак у школу. Тада ми се још увијек спавало, а ја сам, упркос томе, шкиљави поглед претварао у осмјех. Рано сам схватио како је важно да се човјек пробуди како ваља. Мислим, како је боље пробудити се, него не пробудити. И ова Сњежана личила је на то буђење. Осјећај који је настајао због њене близине снажније је дјеловао од страха да ће сваког часа стићи главоња.

Стајао сам у реду за кифле, а ђаци иза мене су негодовали. На звиждање их је натјерао дјечак који

је чуо своје срце како лупа, а видио је само два велика црна ока и плаву дугу косу. Имала је златну косу, на мајку Словенку, која је муњевито кривудала горичким окукама. Старији момци из улице узимали су случај Сњежанине мајке као инспирацију за стварање љубавних теорија:

– Све жене које брзо ходају боље су у кревету од оних које ходају споро.

– То је чиста глупост, жене које су споре у животу, брзе су у кревету!

– Као да је брзина важна брацика, квалитет, техника бураз, то се пика! – говорила је трећа струја горичких беспосличара.

Ове дискусије су довођене до усијања. Често су супротстављене струје једва избјегавале тучу око важних питања везаних за секс. Ја сам прво схватио да је разлику између двије теорије тешко описати. Због тога што нисам могао да претпоставим зашто би неко био брз у кревету, а спор у ходу. Мене је то подсјећало на спори ход тигра, који прво обори шапом жртву, па је тек онда поједе. Једино што овдје није било у питању једење. Утолико би могло да се схвати да сам на страни теоретичара љубавне технике који заговарају споро кретање прије кревета. А није било тако. Никада нисам знао зашто навијам за ФК Сарајево, а не за Жељу. Ријеч секс је звучала слично као и кекс, лако се памтила, али ми није било јасно њено значење. Гледали су Сњежанину мајку пожудно, звиждали су за њом, али и плашили су се њеног оца. Чим би видјели да се овај официр враћа с посла, мангупи су се сакривали по хаусторима. Када је овај Црногорац двометраш пролазио

улицом Јабучице Авде, све је изгледало као да је претходно искорачио са ТВ дневника у коме је газио аеродромском пистом испред постројених војника који очекују да се сваки час појави друг Тито. Док сам га посматрао како промиче иза веша који се сушио на штрику, између наше зграде и багрема на крају дворишта, чинило ми се, ако би кихнуо, сво би преостало лишће са багрема попадало са стабла и јесен би стигла прије времена. Толико је био јак овај Сњежанин тата.

Одласци у школу сад су били бржи од Гагариновог путовања у свемир. Трчао сам узбрдо к'о метак, једва сам чекао да чујем школско звоно које најављује тренутак када ћу угледати Сњежану. Ствар са брзином изгледала је промјенљиво: Гагаринова брзина је примјењена на путу до школе, а повратак је личио на успорени филм. Сњежанин тата ме држао за руку, имао је обрве као надстрешнице исплетене од жице и лима над сиротињским кућама по Горици. Ја сам, да се не би видјело колико се стидим, започео мјерење стопама свих важних дионица на Горици. Тако сам скривао поглед од Сњежаниног тате. Када бих подигао главу, чинило ми се да се јавља са врха Јатовог небодера у улици Васе Мискина, толико је он био висок!

– Тебе, мали, нико не смије да дира! – рекао је, а ја сам се нијемо насмијешио и желио да пут до куће траје дуже од Гагариновог путовања у свемир.

Сњежана је ишла у Iд разред, на другом спрату, тако да сам је виђао само за вријеме великог одмора. На малим одморима учитељица нас није пуштала на ходник. То што је нисам виђао колико сам желио,

надокнађивао сам у мислима, ноћу, кад нисам могао да спавам и када је и сама помисао на Сњежану убрзавала рад срца.

Мајка се бринула због моје незаинтересованости за школски програм, па је редовно одлазила на родитељске састанке. Да је не брука пред другим женама, учитељица је разговор с њом остављала за крај:

– Не знам шта да Вам кажем, другарице Сенка – говорила је Ремац Славица.

– Да је глуп, лакше би ми било. Овако, нема друге него да све учинимо како би му се пробудило интересовање.

– Ни ја не знам, сестро, шта да радим, сама не могу, а да му оцу кажем, живце је истрошио у партизанима, нагле је нарави. Боље да шутим.

Оцу се дешавало да продужи службени пут и стигне кући касније него што је планирано, па се послије тога прилагођавао условима живота у породици. Сенка би му тада говорила многе важне ствари па и ову, да нисам најбољи ђак. Он је говорио:

– Поправиће се, пред њим је живот – па наставио да спава и надокнађује непроспаване ноћи.

Многе ствари у школи ми нису биле јасне. Никад нисам схватио зашто постоји општетехничко образовање, скраћено: ОТО. Све док нам учитељица једног дана није рекла:

– Дјецо, урадите шта желите, на вама је да изаберете слободну тему.

Тада сам одлучио да направим прекоокеански брод „Титаник“ којег сам видио у истоименом фил-

му. То дјело је припадало жанру драме, а ја мислим да је то била чиста трагедија.

Док сам сједао у шкрипаву столицу кино сале Дома милиције, мајка је показивала на сат и шапатом ми говорила да ће ме покупити пет минута пред крај пројекције. У главној сали приказивали су авантуристичке, али и историјске филмове. Само једном су играли „Великог Диктатора“ Чарлија Чаплина, а умјесто журнала приказана је кратка комедија како Чарли залута у револуцију. Док сам ја гледао филмове, Сенка је одлазила и помагала оцу и мајци који су живјели у великој кући у улици Мустафе Голубића 2. Између Дома милиције и те куће, било је двориште зарасло у жару и један водоскок из кога није текла вода. Мајка моје мајке била је болесна од рака непца, звала се Ханифа, а дедо Хакија није волио што му кћерка толико инсистира на хигијени. Дочекивао је Сенку ријечима:

– Теби би кћери било боље да гледаш филмове у слободном времену, него што се овдје мучиш! Није ти доста посла у властитој кући!?

Док је рибала дрвени под у кухињи, он је пиљио у лавор са водом и говорио:

– Други се јебу, а ти се Хакија купај.

Нико није разумио шта то значи, али смо знали да је то био увод у свакојаке приче.

Мајкину мајку сви смо звали мајка, а не нана или бака као сав остали свијет. Док је болесној старици прала и чешљала косу, кћер је тјерала оца да нам прича причу о отмици која се одиграла у Доњем Вакуфу. Дедо, који је у то вријеме био младић, пиштољем марке „маузер“, и уз помоћ своје браће,

отео је нашу мајку из њене породичне куће. Он је био сиромашан, а његов пунац богати трговац који није хтио да чује за свадбу. Чак се и болесна мајка слатко смијала овој причи у којој је она била главна улога, упркос томе што је код ње смијех изазивао бол, јер су јој доктори извадили непце. Мој дедо је избјегао смрт за длаку. Био је висок и снажан човјек и ја сам вјеровао да ћу, када нарастем, личити на њега. Највише ми се свидјела његова слика на којој стоји у униформи полицајца Краљевине Југославије. Када сам га упитао каква је то одјећа, он ми је рекао:

– Четрдесет и прве сам могао главу да изгубим због те униформе. Рекао ми, ноћ прије рације у Вакуфу, један усташа, мој школски друг: „Бјежи Хакија, добио сам налог да те сутра ликвидирам!"

– И шта си ти урадио?

– Побјег'о у Сарајево и спасио главу!

Једанаест пута је мене мајка остављала у Дому да гледам „Херкулеса" са Стивом Ривсом у главној улози и сваки пут када бих се вратио кући, изводио сам сцену рушења грчких храмова. Везао сам двије фотеље за дрвене ноге, а потезање конопаца проузроковало је падање шерпи, лонаца и других ствари поређаних на врховима наслоњача. То је требало да дочара сцену у којој Херкулес, ланцима везан за стубове храма, симболично одлази у слободу. Повуче ланце, а храм се сруши. Једном сам то представљао у дворишној приредби. Од узбуђења и напора сам прднуо. Било ме срамота што су се сви смијали, а отац ме утјешио када је са кауча, добро расположен, послије поподневног сна, рекао:

– Ништа не брини, у Енглеској то раде у свакој прилици, само што на крају кажу „Sorry“.

Најснажнији утисак на мене је оставио филм о томе како је потонуо највећи брод на свијету. Уплашен од слика људског страдања на том броду, али и због страха од смака свијета, одлучио сам да саградим мој властити Титаник. У филму су ме највише погодиле слике брода који тоне. Вода је улазила у спаваће собе, кухиње, ходнике, ресторане. Свуда гдје се одвијао обичан људски живот. Мислио сам да би у нашем стану таква несрећа нас укућане савладала за трен ока. Када би наш једноипособни стан у улици Јабучице Авде 16д био „Титаник“ вода би ушла кроз прозор кухиње у којој сам ја спавао и кроз ходник отишла у собу гдје су спавали отац и мајка и то би био крај приче. Као и већина дјеце, плашио сам се катастрофе и судњег дана. То се звало „смак свијета“, а ја сам смишљао како да се одбраним од застрашујућег краја. Мислио сам, ако та вода уђе у наше собе, најбоље би било да се ми претворимо у рибе. Када сам то рекао оцу, он се насмијао.

– Да постанемо рибе, хм. Паметно – рекао је он. – Тада не би морали да причамо, „шутили би к'о рибе“, к'о што рибе шуте, а оне шуте јер им је све јасно!

Дуго сам скупљао материјал за мој брод. Од троношца, којег је мој дедо направио у Травнику да жене сједе и пију кафу, извадио сам дрвену ногу и од ње направио јарбол. Послије је комшиница Велинка сјела на њега, да пије са мајком кафу и пала. Унезгодила се што је зарадила масницу на гузици и казала:

– Видиш моја Сенка, кад из босанског троношца извадиш једну ногу, оде све у пизду материну.

У Потекији сам купио шперплочу, а од очеве кошуље, коју је донио хиљаду деветсто педесет седме из Енглеске, скројио сам једра. Да сам правио већи брод, наш стан би био празан као просторије Мјесне заједнице на Горици. Највише сам се мучио око склапања основе. Гледао сам у слику „Титаника“ у школској енциклопедији и, не знам зашто, замислио сам да је Титаник имао једро, што није одговарало стварном стању. Одлучио сам да направим брод који би био инспирисан правим Титаником.

Отац је био на службеном путу и зато није могао да ми помогне. Он се бавио важним пословима и најчешће је путовао у Београд. Из школе сам трчао право кући, да наставим градњу Титаника, чак сам и фудбал престао да играм. Ту је дошло до промјене у мом виђењу времена. Вријеме нисам више мјерио упоређујући моје кретање са брзином којом је Гагарин освајао свемир. Срце је искуцавало већи број удараца када сам био у близини Сњежане Видовић и вријеме је, тада, страшно брзо протицало. Само што би се срели, морали смо да се разилазимо. Било да је одмор у школи истекао, или да смо стизали до њене куће. Једино вријеме које није протицало било је оно које сам трошио радећи Титаник. Сасвим чудна ствар, мислио сам. Као да сам био негдје другдје, у земљи гдје су сатовима повадили казаљке. Чим би почео да правим мој Титаник, селио бих се у свијет који није имао додирне тачке са шкрипом котура за конопац, није било стабала која се савијају на вјетру, нисам осјећао глад, дуже сам могао да издржим без

спавања. Вјероватно је тако осјећао и Гагарин у васиони.

– Тако живе сликари, јебе се њима кол'ко је сати, је л' поноћ или зора, има ли шта да се једе. Умјетници живе свој живот, они се затворе у свој свијет и други за њих не постоји! – објашњавао је стручно мој отац умјетнике и умјетност.

Ја сам вријеме градње Титаника волио скоро као оно које сам проводио са Сњежаном. Прекидао сам рад свако вече тачно у пола седам и излазио ван. Тада је Сњежана Видовић одлазила кући. Скривен иза степеништа, викао сам:

– Бууу!

Она се заустављала и говорила:

– Ах.

Ја бих је без ријечи пољубио и к'о метак збрисао кући. Ишао сам да је пољубим свако вече као што одрасли ујутро иду на посао.

Кројење брода дуго је трајало и на крају сам имао велике проблеме са љепилом. Шперплочу и дрвене дијелове сам лијепио Охо љепилом, које је било скупо па сам картонску палубу залијепио смјесом од брашна и кухане воде. На крају, подухват је премашио сва очекивања. Нема ко се није дивио мом Титанику.

Гагаринова брзина кретања васионом враћала ми се у мисли само када сам ишао у школу. Носио сам мој Титаник и мислио како ћу убрзо угледати Сњежану Видовић. Када смо поставили своје радове на столове, узбуђено сам рекао учитељици:

– Да сам имао само још један дан, био би љепши Титаник.

Ремац Славица ме благо повукла за уво и казала:

– Видиш мали, све се може кад се хоће. Поручи Сени да је ствар прорадила. Пробудило се интересовање.

Сњежана је на одмору дошла у наш разред. Погледала је радове и охрабрила ме:

– Твој рад је предиван. Ови други су мачији кашаљ за тебе!

У школи сам добио петицу.

Трчао сам низ стрму улицу која се спуштала од моје школе према кући. У ствари, то није била обична улица. Звала се Горуша и у њеном средњем дијелу су биле степенице. Крај у којем сам живио био је веома карактеристичан за Сарајево. Углавном стрмине и вододерине претворене у уличице. Све су биле споредне и ваљале се према Титовој улици. Поносно сам држао полуметарску макету испред себе. Петица и овај мој Титаник у мени су произвели оно што сам од одраслих чуо да се зове људски понос. Осјећао сам се свечано и први пут није требало нико да ме упозорава да држим главу усправно, рамена уздигнута, све оно што ми свакодневно није полазило за руком. У Сарајеву су људи углавном ходали савијени у леђима. Због тога што је било или превруће или јако хладно. Изгледали су као да их метеоролошка ситуација понижава. Ја сам због зиме скупљао рамена да се смањим и да ми буде што мање зима, а због врућине сам се Горушом и другим улицама провлачио као миш. Мислим да су због таквог положаја кичме, и других мени непознатих

ствари, људи у Сарајеву једни другима често говорили: – Мишу један.

Скакутао сам уходаном путањом према кући, потпуно увјерен да је Јуриј Гагарин обичан аматер у брзом кретању кроз простор. Заљубљен у Сњежану Видовић, поносан на мој Титаник, желио сам да што прије стигнем кући и обрадујем мајку. Отац је био на службеном путу.

Повремено сам се заустављао и хватао дах. Титаник је у мојим рукама изгледао као да је већи од мене. Пола метра у ширину, скоро толико у висину. Угледао сам мајку како, на конопац између прозора и багрема, простире чаршафе. Она је сухи веш скидала са конопца, а мокри простирала чим би се вратила са посла. Била је књиговођа на Грађевинском факултету. Када би је неко питао:

– Како си? – она је говорила: – Добро, цркавам од посла.

Махнуо сам јој, али није примјетила. Прекривали су је чаршафи ношени вјетром, као нека једра која су вукла невидљиву једрилицу на којој смо једрили.

Скренуо сам са степеништа и кратицом, још брже, кренуо низ стрмину. Занемарио сам чињеницу да понос и високо уздигнута глава нису усаглашени са неравним тереном. Закачио сам ногом о неки камен и у паду се дочекао на десну руку, а у лијевој сам држао Титаник. Јаукао сам од бола у зглобу десне руке, а кроз једра направљена од очеве кошуље видјело се небо. Тада сам први пут рекао:

– Јебем ти небо.

Тих сто метара низбрдице представљало је најдужи и најтежи пут којег је требало да савладам.

Плакао сам, стењао од болова и напора. Титаник је био тежи од правог брода јер је море било јаче од моје лијеве руке. У устима сам осјетио укус глине расквашене мојим сузама; изгледало је као да љубим земљу, а ја сам у ствари говорио:

– Јебем ти земљу.

Комшиница Велинка је пила кафу на балкону трећег спрата, угледала ме и довикнула мојој мајци:

– Плаче ти дијете, завија од болова, пуже и држи неко дрво у руци, високо изнад главе!

Када је стигла мајка, заплакао сам још јаче. Она је чистила натечену руку, а ја сам је питао:

– Је л' му шта било?

– Коме?

– Титанику?

– Није сине, не брини, све ће бити у реду.

Док су ме водили у болницу, мајка је носила Титаник исто као и ја. Свечано, иако је била узбуђена због моје руке. Чак је и са доктором, који је установио прелом зглоба, разговарала држећи чврсто Титаник у рукама. Медицински техничар ми је ставио гипс на руку и мајка ме одвела кући. Бол у руци није јењавао, али ми није било жао. Нисам морао у школу.

Учитељица је поручила да не смијем пропустити ни једну задаћу. Сњежана је са мном писала ту задаћу и ја сам зажелио да ми рука што спорије зараста, посебно због тога што је она понекад увлачила плетаћу иглу под гипс и чешала оно што је мене сврбило.

Распоредили смо се тако што сам ја диктирао задаћу, а Сњежана писала. Гледао сам је и помислио

зашто ми није сломљена и друга рука и обје ноге, да Сњежана може писати све моје задаће. Никада раније, а ни касније, мој рукопис није био тако лијеп.

Отац се поново вратио са службеног пута. Био је жалостан због моје преломљене руке. Изљубио ме и обећао да ће ме водити на Илицу, да се купам у базену, кад за то дође вријеме. Знао је да ће ме то развеселити, пошто сам због тог базена једном од њега добио батине.

Прије поподневног спавања, на кухињском каучу, детаљно је прегледао макету Титаника. Сумњичаво је климао главом, завиривао у Титаник и рекао ми:

– Свака част, само ми се чини да ти је овај труп тежак. Ако будеш премјештао брод, добро пази! Не знам хоће ли издржати љепило. Личи ми на ову нашу социјалистичку градњу!

Када сам скинуо гипс и осјетио да ми рука нема тежину, отац се вратио, касно ноћу, у добром расположењу, са старом навиком да у таквом стању доводи пијане другове. Затворио сам очи и правио се да спавам. Отац је отишао у собу и пробудио мајку:

– Буди се Сенка, вечерас је Насер са руске прешао на америчку страну!

Мајка је устала и чинило се да је крај ње стајало буре бијелог вина, а не њен муж. Била је строга према њему. Није узимала у обзир бриге малог човјека за велику историју. Трудила се да ја останем изван магистралног историјског пута:

– Не галами! Пробудићеш дијете, рано иде у школу, лудаче један!

Његов друг са козијом брадом сјео је на штокрлу, крај мог брода и полузатворених очију сваку очеву ријеч пропратио питањем:

– Добро, шта ти предлажеш?

– Ништа ти не разумијеш – говорио је отац.

Мајка је оцу говорила:

– Па је ли све мора бити политика, хоће л' због тога пропасти свијет?

Отац је рекао:

– Мислим да је озбиљно поремећена равнотежа у свијету, дај ми да пијем.

– Излазите напоље обадвојица, пробудићете дијете.

– Шта ти предлажеш? – човјек са козијом брадом питао је мога оца, а овај је рекао:

– Предлажем, кад већ не можемо да промијенимо свијет, да промијенимо кафану.

– Излазите напоље! – шапутала је мајка и била увријеђена јер је отац нашу кућу поредио са кафаном.

Отац ме пољубио, није знао да не спавам, а његов друг је непрестано постављао исто питање:

– Шта ти предлажеш, Мурате?

Отац није одговорио, а човјек је устао са столице и, тешко одржавајући равнотежу, заплесао као Чарли Чаплин у филму „Потјера за златом". Поремећене равнотеже, он се кретао, као на клацкалици, час напријед, онда назад, тако неколико пута, док су из спаваће собе допирали пригушени гласови, мајка и отац су се свађали око Насерове издаје. Очев пријатељ је, наравно, на крају изгубио равнотежу и закачио јарбол на Титанику. Гледао сам то шкиљећи

кроз оба ока и био спреман да се, као Муфтић, голман ФК Сарајева, бацим за Титаником и спријечим катастрофу. Затресао се читав брод и кренуо да падне, а он га је са патоса ухватио за труп. Док је враћао мој брод на радио, рекао је:

– Не дај боже да се деси друго потапање Титаника.

Одахнуо сам са ивице кауча и завукао се под деку да ме човјек са козијом брадом не види. Таман када је изгледало да неће доћи до даљих компликација, човјек са козијом брадом је ставио тачку на причу о мом Титанику. Излазећи, залупио је кухињским вратима, а вибрације су преко танког зида социјалистичке градње пренесене на радио, а са радија на брод. Од тога се мој Титаник срушио, сломио јарбол у паду, љепило од брашна се показало као недовољно чврсто да држи палубу. Испред мојих очију се рушио свијет. Дуго сам те ноћи плакао и, на крају, рекао:

– Јебем ти социјалистичку градњу.

Како први пут нисам видио Тита

Хиљаду деветсто шездесет треће ја сам први пут прешао границу СФРЈ. Сенка и ја смо кренули на дуги пут у Пољску, гдје је живјела моја тетка Биба Кустурица. Њен муж Љубомир Рајнвајн Бубо, био је дописник Танјуга из Варшаве, а она је радила у Међународном радничком институту. За моју тетку то је било друго иностранство, али и други муж. Након развода од Славка Комарице, који је био генерални конзул ФНРЈ у Берну, она се преудала. Ја сам због тога питао оца:

– Да ли то значи да је тетка Биба спала са коња на магарца?

Отац је волио када га имитирам и логички закључујем, али му теткин нови муж није био нимало драг:

– Ти мали превише питаш за своје године!

Нису само пријатељи мог оца били страдалници и заљубљеници у мајку Русију. Пошто сам у школи учио руски, ђаци са којима сам свакодневно похађао

наставу били су, у великом броју, дјеца голоточких затвореника.

– Волио бих да радим у пошти, па да могу сваки дан штамбиљом ударати Тита по глави – рекао ми је, у повјерењу, Душко Радовић, који је сједио у клупи испред мене.

Необично занимање поштанског чиновника, који штамбиљем овјерава маркице са Титовим ликом, није изабрао због тога што је био лош ђак. Био је најбољи математичар у школи, од њега смо преписивали писмене задатке. Он је штамбиљем хтио да се освети Титу јер је његов отац осам година робијао на Голом отоку... Док ми је тајно саопштавао причу о штамбиљу, ударао је шаком по столу, прво полако, а онда све јаче. Личио је на члана шиптарског културно-умјетничког друштва, у коме учесници лако падају у транс, када их понесе танц. Узалуд сам га смиривао и упозоравао да ће бити избачен са часа.

Ја сам друга Тита прихватао као саобраћајни знак у нашој улици; био је свуда присутан и правилно распоређен. Електроинжењер Сулејман Пипић је био очев пријатељ и тврдио је како на Тита треба гледати као на судбину. Послије роштиља, у кући овог Сулејмана, развила се дискусија о Титу. Мој отац је говорио:

– То је обичан аустроугарски хохштаплер.

Инжењер Пипић је тврдио:

– Тито је наша судбина.

– То је чисто исламско виђење ствари, код вас је све судбина. Да није тај Тито неки светац или нешто тако?

Као представник техничке интелигенције, овај Сулејман је у Судану уживао у плодовима Титове несврстане политике. Зарадио је тамо паре и направио кућу изнад Башчаршије. Остало му је новца, па је кредитирао куповину нашег „волксвагена 1300“.

– Ја ти кажем, Пипићу, тај конобар ће свима нама доћи главе – говорио је мој отац, а мајка се плашила и непрестано га вукла за рукав:

– Мурате, зидови имају уши!

– Нек имају – говорио је он – ја сам слободан човјек! А он је један обичан диктатор!

– Претјерујеш Муро – шаптао је инжењер Пипић.

– Четрдесет и осме он је Стаљину рекао ДА, ми смо мислили да је то било НЕ. Његово Не је било Да Јалти, то је све тамо договорено, а он ми овдје глумио хероја. То је једна обична мимикрија! – одлучно је говорио мој отац.

Нисам знао шта значи мимикрија, али ми је ријеч диктатор била позната из филма Чарлија Чаплина. Хтио сам да се допаднем оцу и рекао му:

– То је тата као Чарли Чаплин?!

Са зебњом сам очекивао одговор, а отац је рекао:

– Смјешније сине, и много тужније!

Отац није волио Тита пошто је највећи број његових другова из партизана, због претјеране љубави према Русима и Совјетском Савезу, завршио на Голом отоку. Мој отац је говорио мајци:

– То је он (Тито) невине људе посл'о на Голи оток да опере себе. Он их је учио да воле Стаљина и Русију. У тај логор на Јадранском мору Тито је

слао своје противнике да их одучи од љубави према Стаљину. Он је знао да је то најбољи начин да их преваспита, то је и научио од Стаљина, који је, такође, своје противнике слао у концентрационе логоре.

Мој отац није страдао по ИБ-у, али је из Београда враћен у Сарајево. Све је личило да је страдао по некој другој основи. Једни су страдали због ИБ-а, други због ЈЕБЕ-а. Углавном, враћање из Београда је у то вријеме била казна за државне чиновнике. Мени је рекао да је разлог његовог повратка било дружење са тадашњим зетом, који је такође зглајзао када је Тито престао да воли Стаљина. Најбољи суд о мом оцу изрекла је моја мајка:

– Мој Мурат је добричина од човјека, он се предаје пороцима да би се одморио од своје доброте.

Отац је радио у државној служби и није био задовољан својим животом. Био је начелник у Секретаријату за информације Социјалистичке републике Босне и Херцеговине, а послије подсекретар. Знао је добро енглески, али је највише волио руске пјесме.

Те вечери, послије расправе о Титу, заспао сам у мајчином крилу, мој отац је пјевао „За Бајкалом“. Уз мирис лоја са роштиља, у мој сан стигла је Сњежана Видовић. Она је и раније стизала призвана руским пјесмама, овај пут, у башти инжењера Пипића, појавила се на посве нови начин. Одјевена у вјенчаницу, донијела је са собом мали комад ораховог дрвета. Препознао сам Титову штафету, коју су пионири, омладинци, сељаци и радници, предавали Титу за рођендан.

– Ово је Титова штафета – рекла ми је – а ти и ја смо одређени да је предамо Титу за његов рођендан!

– Зашто си обучена у вјенчаницу?

Она је одговорила:

– Зато што ћемо ти и ја постати муж и жена!

Рекао сам:

– Пристајем на вјенчање, али штафету да дајем, то никако, ја нисам добар ђак, као прво, као друго, Тита не знам лично, видио сам га само на слици.

– Ти, значи, не желиш да се вјенчаш са мном? – питала је Сњежана, а ја сам се правдао:

– Како да не желим, све сам спреман да учиним за нас двоје!

– Онда се одлучи. Ако желиш моју руку, узми штафету и крени са мном, ако не, ја одох сама, а ти себи нађи другу жену!

Узео сам штафету у једну руку, а Сњежану за другу, па смо потрчали низ Логавину улицу. Узбуђени свијет је скандирао: Тито! Тито! Исто као и у животу, а ја сам, збуњен, као Чарли Чаплин када упадне у револуцију, гледао около, држао сам тај комад дрвета и, на крају, прихватио народно весеље, радост која се из живота пренијела у мој сан. Алејом смо се упутили према стадиону Кошево. Али, тамо Тита нисмо нашли.

Сњежанин тата, пуковник Видовић, који је имао обрве састављене као лимену надстрешницу, изашао је из гужве и рекао:

– Безбједносни разлози су ме натјерали да промијеним Титову руту кретања, да не буде као са Францом Фердинандом!

Пуковник ми је шапнуо на уво:

– Стари сједи у хотелу „Загреб" на Маријин Двору и чека вас тамо, дјецо, пожурите!

Нашли смо га у задимљеној хотелској просторији како пуши дебелу кубанску цигару и игра покер. Крај Тита је сједио неки човјечуљак чија је глава била повезана столњаком. Ту је био и човјек у бијелом, са капицом на глави, какву је носио пекар Кесић, и један високи Арапин. Зауставили смо се крај Титовог стола узбуђени и задихани, а он је рекао:

– Гдје си ти мали Кустурице, како си нараст'о, бога ти?

Онај са столњаком на глави и Арапин су говорили:

– Машала, машала – а трећи није ништа рекао.

Умјесто наручeног текста о љубави, ја сам, изненада, штафетом од ораховог дрвета ударио Тита по глави и дрекнуо на њега:

– Јесмо се договорили да нас чекаш на Кошеву, је ли? Одговарај, диктатору један!

Ударио сам га једном, двапут, три пута. Викао сам у сну:

– Ово ти је за Шибу Крвавца, ово за Зулфу Бостанџића, за све татине другове, диктатору један!

Сњежана Видовић је изненада задигла вјенчаницу па га ногама ударала свуда по тијелу, а он се бранио.

– Што нас ниси чекао, диктатору! Говори!? Говори!? Говори!? – викао сам и на крају се пробудио.

– Шта је било сине? – питала ме мајка, а ја сам јој одговорио:

– Ништа, сањ'о сам Чарлија Чаплина!

На путу до куће отац је возећи аутомобил често у ретровизору гледао у моје лице. Наједном је намигнуо и рекао:

– Ти си татин син!

То је за мене био значајан тренутак.

Ја нисам знао шта значи та ријеч, али ми је било жао што и ја нисам у пубертету, као моји рођаци: Едо, Дуња, Сабина и Аида. Сви су живјели у великој кући мога деде у улици Мустафе Голубића број 2. Та кућа је купљена од уштеђевине и мираза који је у дедин брак стигао дуго послије тајног вјенчања. Нисам разумио, једино, од којих пара је он издржавао ову грађевину, коју је саградио неки барон, а то се видјело по водоскоку, сада зараслом у коров и по пространој тераси са мермерним подом.

Мајка ми је казала:

– Од кирије, сине.

Нисам знао шта то значи, али сам видио да ту живе двије породице које су се другачије презивале. То су били подстанари. Једни су живјели на спрату, крај улаза у велики ходник и презивали се Котник, а други у приземљу и носили су презиме Бегић.

На овој кући фасада је пропадала полако, али као и све што је лијепо, упркос пропадању, остала је најпривлачнија грађевина мога дјетињства.

Отац није имао ништа против тога да викенде проводим у тој кући, али је говорио:

– Свуда у свијету људи се вјенчају и одлазе од родитеља, започињу властити живот, а твоја фамилија, Сенка, живи у средњем вијеку. Они никако да се одвоје од материне сукње.

Била је то једна од ријетких ствари у којима се мајка слагала са оцем.

– Нема живота у заједници – говорила је она и била поносна на наш једноипособан стан.

Ја сам управо ту заједницу волио, јер нисам имао ни брата ни сестру. Кад сам ноћио код Еде, Дуње, Сабине и Аиде, чинило ми се да они постају моје сестре и брат.

Сенкина мајка је за сваки мој долазак спремала питу кромпирушу од црног брашна. Никада ни једна пита није могла да се мјери са питом наше мајке. Сенка је говорила да је то због рерне и плеханог фијакера који се ложио дрвима и угљем. Док сам јео, наша мајка ме миловала по коси, а ја сам је питао да ми каже шта држи у сандуку испод кревета, којег смо ми још звали „тајанствени мајкин сандук". Дирао сам кључ који је висио, као огрлица, на њеном врату и слушао како одговара:

– Све сами дијаманти и сафири – па се тихо смијала, колико је од болести могла.

– Кад се ја преселим на други свијет, све ћу оставити дјеци.

Нико од нас није желио да мајка умре, али смо Едо, Дуња, Аида, Сабина и ја лежали потрбушке и погађали шта је скривено у „тајанственом сандуку наше мајке". Још више смо маштали о томе, шта бисмо радили са насљеђеним благом. Едо је рекао да би он дијаманте претворио у паре и отишао у Лувр, да види слике највећих сликара свијета. Рекао ми је да вриједи отићи у Париз због осмјеха Мона Лизе! Ја сам желио да купим „Улицу снова". Тако смо звали Штросмајрову улицу која је сваке Нове године из-

гледала као дјечији рај. А Дуња је хтјела да штеди, па када нарасте, да има пара за своју фамилију. Аида је сањала да постане Елизабета Тејлор, пошто је имала љубичасте очи, а њена сестра Сабина је говорила:

– Не требају ми никакве паре, само нека тата престане да пије.

Тетак Адо, Аидин и Сабинин тата, био је официр авијације и увијек је почињао реченице на необичан начин. Прво би рекао:

– И поред све моје интелигенције – па је онда изговарао остатак мисли. Када сам га питао:

– Шта ти радиш, тетак Адо? – он је одговорио:

– Ја сам, и поред све моје интелигенције, пилот, сине.

– Па зар није потребна интелигенција да постанеш пилот?

– О, то свакако, али сам, уз мало више среће, могао возити васионски брод.

– Као Гагарин? – питао сам га, а он је одговарао:

– Ми смо мала земља, немамо средства за космичке потхвате, то су велике инвестиције.

Дедо није подносио Аду Бегановића, па ми је у повјерењу рекао:

– Какав он пилот, ради као економ у касарни Рајловац.

Пошто је носио плаву униформу, тетак Адо је на моје питање да ли је пилот одговарао потврдно да ме не би разочарао, пошто сам ја, као и остала дјечурлија, волио летење. Он је знао и како да обрадује мога рођака Еду и, барем у једном промилу, замијени његовог оца Акифа. Када би се на сарајевским тез-

гама појавиле прве банане и наранџе, он је куповао то јужно воће, враћајући се из рајловачке касарне и стављао га на сто, у собу у којој су живјели Едо, Дуња и њихова мајка Биба. Тек онда би обрадовао властиту дјецу. На посао је Адо одлазио беспријекорно испеглан, а враћао се са траговима фасада и земље на плавој униформи. Када је одлучио да остави алкохол, моја тетка Иза је била срећна.

Рекао је:

– Ја нећу више пити, а ти да држиш дијету!

Тетка је била срећна што Адо жели да се отараси алкохола, али ју је забринуло то што ће морати да пази на исхрану:

– Ти знаш, Адо, да ја једем само симболично!

Тетак је био одлучан:

– Немој ни симболично. Вид' те кол'ка си дебела. Сву уштеђевину стави на банку, орочи новац на двије године, док ме не прође криза!

Тетка је учинила као што је рекао, али су већ идуће недјеље Аида и Сабина утрчале у дедину собу:

– Ено тата хоће да туче маму, тјера је да повуче паре са штедње!

Увијек смо радосно дочекивали деду испред куће, кад се враћао с посла. Носио је сухе шљиве, смокве, мале дарове, какве је могао да нам приушти адвокатски чиновник. Нисам био близак са дедом као Едушка и било ми је криво, али је њихова везаност била логична, пошто су становали под истим кровом. Најближи свом деди био сам једном, када ме учио да звиждим. Сви су мислили да је његова омиљена пјесма „Мујо кује коња по Мјесецу", а у

ствари, он је обожавао „Кад свеци марширају". Тек када је видио да сам претјерао звиждећи до касно у ноћ, рекао је:

– Не звижди ноћу по кући, призваћеш шејтане.

Да одобровољи болесну мајку, говорио је:

– Стара, обриј'о сам се, нећу те гребат' ноћас.

Едо и ја смо га видјели како на балкону непомично лежи и пиљи у слике голих жена из часописа „Старт". Ништа ту не би било необично да слике нису висиле на штрику, заједно са вешом који се сушио на сунцу. Ја сам га питао:

– Је л' то спаваш, дедо? – а он је брзо сакрио порнографски часопис под душек, покупио слике са штрика и рекао:

– Смрт вам је дјецо к'о кошуља, увијек стоји близу човјека.

Нисам знао какве везе имају голе жене са тим што је смрт као кошуља. Питао сам га:

– Шта би рекла мајица, пошто је она још ближа људском тијелу? – а он је одговорио:

– Мали, лијепо размишљаш и што је важније, правилно закључујеш.

Дедо је свако вече, тачно у десет, постајао озбиљан. То је било вријеме када је кући, на спавање, долазио мајчин брат Акиф. Пола сата прије његовог доласка дедо је улазио у дјечију собу и са старог грамофона, који је остао у кући иза господина Фишера, бившег власника, скидао „Битлсе":

– Пишат, па спават!

Ја сам се похвалио да сам био на пишању, а он је рекао:

– Иди и пишај још једном, не плаћа се.

Ноћни мир његовог Акифа, Единог и Дуњиног оца, био је најстрожији закон у кући и сви су са страхопоштовањем гледали деду како провјерава да ли је све спремно за миран долазак његовог сина. Акиф је био представник „филипса" за Босну и Херцеговину и познавао је лично холандску краљицу. Послије рата је испао из неког џипа и зарадио епилепсију. То је била званична верзија. Мој отац није повјеровао у причу о паду из аутомобила, истицао је да није цивилизацијски скривати важне ствари од најближих чланова породице:

– И Достојевски је имао епилепсију, нема проблема. Али такве ствари се морају знати унапријед, каква саобраћајна несрећа и бакрачи, епилепсија се насљеђује! – говорио је отац љутито, дајући мајци до знања да је само божија воља учинила да Едо или Дуња не наслиједе тако тешку болест. Због опасности од епилептичног напада, дедин кревет је стајао поред врата која су спајала двије просторије: кухињу, која је ноћу била дедина и мајкина спаваћа соба и собу њиховог сина. Ја сам тетка Акифа често посматрао како корача ходником према својој соби. Једанпут сам, скривен иза врата собе у којој су живјели Едо, његова сестра Дуња и њихова мајка, наслонио око на кључаоницу. Нисам осјетио када се квака на вратима помјерила, а цилиндар затварача исклизнуо из оквира, врата се отворила и ја сам пао на ходник. Тетак ме угледао како лежим и придизањем шешира зачинио овај необичан сусрет. Изгледало је као да поздравља неког озбиљног човјека. Помиловао ме по коси и питао:

– Како си Емире?

Ја сам слегнуо раменима, а он је вратио шешир на главу и отишао у своју собу. Када сам питао Едушку зашто његова мајка и отац никада не причају, он ми је рекао:

– Он је сумњао да је она њега варала, али и она је утврдила да је била преварена, а на крају смо Дуња и ја најебали. Теби макар скине шешир, мене и не види када пролази?!

Тако сам и ја одгонетнуо тајну дедине реченице „Други се јебу, а ја се купам!"

Грамофон господина Фишера стајао је у собичку у којем су Сабина и Аида проводиле највише времена. Оне су ту слушале „Битлсе" и нису пропуштале ниједан концерт Ђорђа Марјановића. Водиле су ме у Дом милиције да гледам његов наступ. Он је на крају пјесме Адријана Ћелентана „24 хиљаде пољубаца" улазио, како су Аида и Сабина објашњавале, у то стање, у екстазу. Маша је викала стриптиз, стриптиз, а Ђорђе би прво скинуо сако, витлао њим изнад главе и на крају га бацио у публику. То је био стриптиз.

Послије концерта су Аида и Сабина у кући изводиле плесну тачку. Вртиле су се у круг, жвакале исту жвакаћу и играле твист. Плешући су се нагињале naпријед и дупетима забаченим уназад, преузимале жвакаће једна од друге устима и развлачиле их. Аида је на крају говорила:

– Ови Битлси су супер, а пјесма „Мишел" је Тито!

– Боже, Аида, како можеш да причаш такве глупости! – ружила је Дуња.

– Какве глупости, кажем да ми се свиђа пјесма, к'о Тито.

– Али како можеш да вријеђаш Тита?

– Не вријеђам, само кажем да је пјесма супер, баш к'о Тито.

– Тито је табу и ту нема дискусије – говорио је неки Котник, подстанар, који је такође био у пубертету. Као партијски секретар у Другој гимназији он је био заљубљен у Дуњу. Видио сам то по наочалима које су се маглиле када је у њу гледао. Он се није свиђао Едушки. Када сам касније питао мајку шта је у питању, она је имала спреман одговор:

– Никада се браћа не помире са тим да њихове сестре гледају момке.

– Па неће се ваљда сестра за брата удати, није то циљ – рекао сам мајци, а она ме збуњено гледала.

Едо је читао књиге, зато је могао да каже овом Котнику:

– У социјализму нема табу тема! Те теме су предмет религије, а не напредних друштава. Треба рушити табуе!

Овај Котник је ућутао, иако му није било право. Едо је након кратке дискусије одлазио у своју собу да слика портрете. То је охрабрило Котника, па је његов став око Тита и социјализма враћао на почетну позицију...

Ја сам жарко желио да се укључим у причу о Титу и о рокенролу. Нисам знао како да оставим утисак, све док ми није пало на ум да испричам мој сан о Титовој штафети. Овај Котник је толико издрељио очи на мене на почетку, да сам брже-боље мој сан причао као да је све сањао један мој друг из разреда.

Када сам дошао до краја и рекао да је измишљени друг тукао Тита штафетом, он је завртио главом и тешко дишући рекао:

– Није то ништа, ја сам чуо да у нашој гимназији има један Црногорац чији би отац волио да ради у пошти. Да може сваки дан да удара Тита по глави, кад штамбиљем овјерава марке на писмима! Такве треба по кратком поступку, уза зид и метак у чело! – а ја сам се смрзнуо од страха.

Тек тада сам схватио како опасне снове сањам. Сви су се слагали са Котником, само је Златко Бегић, подстанар са првог спрата, шутио. Његов отац је био велики Муслиман, па се његов син није изјашњавао нити о Титу, нити о Битлсима. Послије сам Сњежану Видовић назвао Тито да избјегнем неугодне посљедице мога сна и да не одударам од средине. Није то било ништа оригинално. У мојој улици, када је младић описивао љепоту неке дјевојке, рекао би:

– Она је б'ан, л'јепа к'о Тито.

А када би неко дао ефектан гол на фудбалској утакмици говорило се:

– Го је био к'о Тито!

Као што сам ја радо бјежао из своје куће, тако је Едо долазио сваке друге недеље у наш једноипособни стан на ноћење. Он се родио хиљаду деветсто четрдесет и осме године и опкладио се са мојим оцем да ће моја мајка родити мушко дијете. Отац је мислио да сам женско док нисам заплакао и појавио се двадесет четвртог новембра хиљаду деветсто педесет четврте. Опкладу је добио мој рођак, на срећу мога оца. Није му било жао сто динара, изгубљених на оп-

клади. Отац је имао плату осам хиљада, а „фићо“ је коштао шездесет хиљада динара. Када је имао само три године, Едушку је моја мајка одвела на купање и на Дариви, у дубљаку Миљацке, само што се није утопио. Остао је жив јер је судбински везан за моју мајку. Она је отишла да се купа и није претпоставила да ће трогодишњи дјечак кренути у воду за њом. Сенка је запливала, а Едо је клизнуо низ камен у воду и одмах почео да се дави. Када је потонуо у мутну Миљацку, као слијепац у мраку, ухватио је, сам бог зна како, моју мајку за ногу и тако се спасио.

Едо Нуманкадић је хтио да постане сликар, али су укућани навијали за електротехнику. Разговарао је са мојим оцем о свему и свачему, највише о политици, али ни умјетност нису заобилазили у својим препиркама. Муратова ријеч је била пресудна у даљем школовању мог рођака:

– Па ви људи нисте нормални, што мучите човјека. Сликар да студира електротехнику!

Послије се Едушка уписао на књижевност и сликао апстрактне слике. Био је захвалан мом оцу, не само зато што је разборито причао, као и сви Херцеговци, него што Едо са својим оцем није разговарао никада.

Свађали су се око ликовне умјетности. Отац је мислио да те модерне слике личе на кухињске линолеуме, а Едо се бранио говорећи:

– То је спонтануитет, посебно изражавање слободе. Као што је рокенрол судбина, то је модерни покрет младих. Тако млади пркосе старијима – говорио је мој рођак.

– То вам је тетак наша оригинална експерименталниост – објашњавао је Едо, а отац је био одлучан:

– Јебеш ти експерименталну оригиналност. Између „Краља Лира" и твоје „Ћелаве пјевачице", ја бих увијек изабрао „Краља Лира". Мој отац је прочитао Шекспира у оригиналу и на то смо сви били поносни. Највише моја мајка када су комшинице говориле:

– Благо теби, твој Мурат говори енглески скоро без акцента, онај мој муца и српскохрватски.

Кад је то отац чуо, он није могао да у ту причу не убаци Тита.

– Како неће муцати кад му и предсједник говори матерњи са тешким акцентом.

Најпознатији четрдесетосмаш који је долазио у наш стан био је Хајрудин Крвавац, режисер акционих филмова о нашој Народноослободилачкој борби. Он је страдао јер је за неког Јову рекао да је добар, а тај Јово је већ био на Голом отоку. Пошто је чика Шиба био господин, није могао да повуче ријеч. Можда није у почетку вјеровао да ће га процјена о људским квалитетима друга Јове коштати робије.

– Није било горег робијања у новијој људској историји – говорио је мој отац.

Једном смо Сенка и ја једва убиједили мога оца да се у Заострогу, на плажи, не потуче са неким Брацом планинаром. Тај Брацо је мрзио Русе и рекао:

– Све би ја вас који волите Русе стрп'о у логор, па послије правац Русија! Марш у пичку материну!

Шиба Крвавац и мој отац причали су у кухињи, а ја сам се, поново, правио да спавам. Кухињски кауч убрзо је постао мјесто са којег сам, затворених очију,

учио велике лекције из историје. Мајка је одлазила на спавање и није скривала срећу што је отац код куће, осјетило се то у њеном гласу:

– Закључај кућу, провјери шпорет и немојте бити гласни.

Отац је отворио флашу ризлинга и ја сам знао да ће то бити дуга ноћ.

– Ово ће све једнога дана пропасти – говорио је он. – Свуда на свијету доктори и адвокати живе у својим вилама, код нас је обрнуто. Адвокати и доктори скапавају у небодерима, а примитивци направили виле. Ни сељаци ни радници. Неће ово дуго!

– Живио Белведере – говорио је чика Шиба мом оцу и пили су и углавном је причао мој отац. Чика Шиба је шутио и покушавао да скрене тему са политике на филм, али безуспјешно. Отац није престао да прича чак ни када је одлазио на пишање. Викао је из wc-а, његов глас је због клозетске јеке постајао озбиљнији:

– Каква демократија, какви бакрачи! Нема овдје демократије, не може је ни бити.

– Има, Мутице, има, како нема!

– Ђе је каса празна, нема демократије, мој Белведере!

Чика Шибу сам гледао како устаје са столице и показује према лустеру, ставља руке на уста, маше, покушава из даљине да заустави оца у осуди друга Тита. Враћајући се, отац је закопчавао шлиц и гледао како му чика Шиба пантомимом показује опасност од добро размјештених апарата за прислушкивање.

– Све су то хохштаплери, а Тито је највећи криминалац и хохштаплер међу њима.

Отац ми никада није забрањивао да носим дугу косу, али мајка ми је рекла да се треба шишати из хигијенских разлога. „Битлсе“ и „Стоунсе“ сам слушао само на радио Луксембургу и, млатарајући главом затворених очију, замишљао како ми је коса дуга до рамена. Тек касније, отац је на кредит купио грамофон и ријечке скије. Скије су дуго остале читаве, а грамофон сам брзо покварио. Отишла је игла, пошто није била дијамантска. Највише сам слушао „Стоунсе“. Свиђао ми се његов груби звук више од Мишел, пјесме која је била Тито.

Једног дана ми је досадило да пресрећем Сњежану Видовић у њеном хаустору и да вичем:

– Бау – а она:

– Аааа.

Чуо сам како старији говоре да се у шљивику, крај старог муслиманског гробља, мушкарци и жене „гузе“.

Чврсто сам одлучио да одрастем. Мајка је отишла да обиђе родитеље:

– Брзо ћу се вратити, немој да изађеш и да се играш.

Чим је Сенка замакла на крају степеништа, иза багрема, ја сам отрчао у Сњежанино двориште и позвао је да вјежбамо разломке. Она је дошла у наш стан са свеском у руци.

– Гдје су ти родитељи?

Хтјела је да се врати када је видјела да сам сâм у кући. Ставио сам „Стоунсе“ на грамофон, а Сњежана није могла да одоли гласу Мика Џегера кога сам назвао Поглавица Велика Губица. Ја сам играо твист и кашљући пушио своју прву цигарету. Оштар духан

ме гушио, парао ми је грло. Била је то мајчина „херцеговина" без филтера. Сњежана је стала окрај мене, гледала ме очима циркуског хипнотизера. Ја сам се укочио, а она је почела да плеше таквом брзином да су ми се очи вртиле као бубањ у веш машини. Жвакао сам жвакаћу и кренуо поново у плес, нагињао се према Сњежани као што су то чиниле родице Аида и Сабина. Она се насмијала, прихватила игру и кренула према мени. Када је дошло до измјене жвакаћих, ја сам је питао:

– Је л' ти волиш да се гузиш!?

Нагло се зауставила и искључила грамофон. Видио сам да се дешава нешто непредвиђено и рекао:

– Кажу старија раја да је то једноставно и лијепо. Наслонимо гузицу на гузицу и уживамо.

Сњежана ми је звекнула шамарчину, узела свеску и потрчала ван, залупивши вратима.

Вријеме је пролазило, а ја Тита још нисам видио. Само на слици и у сну. Све док се кроз наш разред није раширила вијест: Сутра у Сарајево стиже Тито.

Био је магловит новембарски дан. Повели су нас ђаке из основне школе „Хасан Кикић" да дочекамо Тита. Наше мјесто је било на Маријин Двору, код хришћанске цркве грађене у неороманичком стилу. У нашој земљи није било класа, људи се нису дијелили на богате и сиромашне. Код нас су важиле сасвим оригиналне подјеле и на то је мој отац био љут. Ако твоју школу приликом дочека друга Тита западне улица у центру града, која је, наравно, носила Титово име, а то је био случај у свим градовима

наше земље, знао си да идеш у праву школу. Ако те гурну на периферију, као што су нас, знао си да је твоја школа крива школа.

Промрзлих руку гуркали смо се са дјевојчицама, вукли их за косу, тукли се к'о права дјечурлија. Ја сам погледом тражио Сњежану која је била мој Тито. Нисам се више стидио. Био сам спреман да расправимо проблеме који су се појавили у нашој вези. Моја разредница је хтјела да постане директорица школе, па је наш разред стигао први на одређено мјесто, први смо се распоредили. Ја сам вукао за косу неку Амру која је носила плетенице као код пекара Кесића. Говорио сам јој да изгледа као пекарева кћи, а она је одговарала:

– Мој тата је новинар, али не онај који продаје новине, него што пише у новинама.

У том тренутку је покрај нас прошао разред Іц. Сњежана Видовић је видјела да вучем Амру за косу. Она ме гледала са смјешком и учинило ми се да је нешто рекла из даљине. Нестала је у гужви и ја сам смио да се кладим како је рекла „волим те", али нисам био сто посто сигуран. Вјетар је дувао па је могло да ми се чини. Касније је пала киша, па се киша претворила у мокри снијег, а снијег у познату сарајевску лапавицу.

Напетост око Титове појаве је расла. Онда је, изненада, поред нас протутњала колона црних мерцедеса, запљускивала нас прљавом водом из рупа у асфалту. Ја сам се збуњено окретао, док су сви махали и аплаудирали.

– Па гдје је Тито? – питао сам разредницу, а она ме клепила по глави и кроз плач ми рекла:

– Ено га, глупане, зар не видиш.

Била је бијесна моја разредница што сам поставио глупо питање у тренутку када је њено узбуђење толико нарасло због физичке близине маршала Јосипа Броза Тита. Пропињао сам се на ножне прсте, док је аутомобил нестајао према Башчаршији, и безуспјешно покушавао да видим Тита. Тако га први пут нисам видио. Пуковник Видовић, који има обрве к'о лимене надстрешнице, добио је прекоманду у Словенију, а моја прва љубав Сњежана Видовић звала се, језиком Горичана, неостварена љубав.

Посјета тетки Биби и путовање возом у Варшаву, за мене није било само прво прелажење границе СФРЈ. То је била велика представа, гдје се слика, видљива кроз прозор нашег купеа, сводила на безброј улажења и излажења из тунела. Свијетлост и тама, сан и буђење, живот и смрт. Када сам то рекао мајци, она ми је одговорила:

– Превише ти мислиш за своје године!

На крају, када сам био исцрпљен од гледања како се тама и свијетлост боре за превласт на прозору купеа, мајка ме ставила на мјесто кофера, да се испружим и заспем. Тако сам у Варшаву стигао у мрежастом пртљажнику изнад клупе, а мајка је спавала наслоњена на кофер положен на њено крило.

Тетка Биба није била само очева сестра, она је представљала најутицајнију особу у његовом животу. Не само што је за њом отишао у партизане, она је и послије рата била очева идеја водиља. Отац је лумповао по београдским кафанама са њеним првим мужем Славком Комарицом и никада није прежа-

лио што се тетка преудала за Љубомира Рајнвајна. У браку са Славком тетка је родила кћерку Славенку, али су се послије повратка из Берна, гдје је Комарица био наш конзул, договорно развели и остали пријатељи. Славко је био наочит човјек, кажу да је мало која жена успјела да одоли овом боему. По повратку из Швајцарске, Комарици је прикачена нека финансијска афера.

– То је зато што није хтио да се одрекне мајке Русије, а нису могли да га технички спакују на Голи оток – говорио је отац и тврдио да је та афера била намјештаљка. Убрзо је Комарица био истјеран из партије. Да није био Хрват, вјероватно би отишао у затвор.

Тетка Биба је највише уживала када може да угости најближу родбину, али и непознате госте. Вољела је, као и већина људи из наше околине, да трошећи властите вишкове на друге људе покаже како је велики лаф.

– Да неког дочека и угости, то је за моју сестру психолошка храна – говорио је мој отац када је мајку и мене испраћао на далеки пут у Пољску гдје је Љубомир Рајнвајн, њен нови муж, био дописник Танјуга.

Породица Рајнвајн је водила поријекло из Аустрије. Тетак Љубомир се хвалио да је његов дјед био шеф протокола на двору црногорског краља Николе на Цетињу.

– То је чиста лаж, он је био кухар на двору, а не шеф протокола! Боже, колико мој Љубомир воли да карикира ствари – говорила је тетка Биба налазећи

тако објашњење за мужевљево лажно представљање породичне лозе Рајнвајна.

Када смо се мајка и ја смјестили у његов варшавски стан, тетка је цвркутала од среће, а Рајнвајн је пазио да у сваком тренутку, када га гледаш и када га не гледаш, остави утисак углађеног господина. Мирис његове колоњске воде остао је у мом памћењу заувијек. Смијао се гласно и заразно. Када је подригивао за вријеме ручка, те, као стари Римљани, позрављао укусну храну своје жене и тада је најјачи мирис била колоњска вода. Он је са штуцованим брковима и беспријекорном фризуром, али и држањем, у сваком тренутку изгледао као да је и сам шеф протокола на неком од краљевских дворова.

Једина појава која је код мене производила више узбуђења од мога тетка, била је справа која се звала телепринтер. Чудотворна машина је могла да добаци писма чак из Варшаве у Београду. Из безбједносних разлога, тетак ме није пуштао да присуствујем тренутку слања његових текстова и рада телепринтера. Ја сам због тога, као пас, чекао испред Рајнвајнове радне собе у Варшави, да пошаље шта је требало у Београд, па да могу да се дивим телепринтеру и да ме тетак послије одведе у велику продавницу играчака. Дуго је требало тексту да добаци до Београда, па сам заспао на поду загледан у свјетлост испод врата његове радне собе. На крају, тетак је морао на изненадни тениски меч са француским амбасадором у Варшави, па је одлазак у робну кућу играчака обавила тетка Биба.

Када сам угледао хиљаде лутака, малих возова, авиона, распоређених на четири спрата највеће про-

давнице играчака у Варшави, мало је фалило да се онесвјестим. Тетка Биба ме упитала:

– Шта ћеш, сине, да ти купим? – а ја сам се, потпуно занијемио, окренуо у круг. Поред најбоље намјере да будем, по мајчиним упутама скроман, одговорио сам:

– Све! Тетка, хоћу све да ми купиш!

Смрт је непровјерена гласина

Хиљаду деветсто седамдесет и треће ја сам закорачио у свијет филма, убацивши пола тоне угља у подрум Југословенске кинотеке. За гријање храма филмске умјетности биле су спремне двије и по тоне угља, а читав посао смо завршили Паша, Њего, Труман и ја. Паша је био најјачи, али је и најмање радио, што га није спријечило да за себе остави највећи дио заједничке зараде. Када сам питао оца како то може бити, он ми је рекао:

– Закон природе! Већа риба једе мању рибу. То ти је, сине, дарвинизам.

Послије исплате Паша, Труман и Њего отишли су да играју покер, а ја сам остао у кину. Гледао сам у кинотеци филм „Аталанта“ Жана Вигоа из првог реда са стране, па сам, на крају, отишао кући искривљеног врата. Мајка ме питала:

– Шта ти је? – а ја сам мислио на Мишела Симона који је, у утроби брода, показивао главној глу-

мици слику голе жене. Она је питала ко је то, а он је рекао:

– То сам ја кад сам био мали!

Исте године отац је на кредит купио телевизор марке „филипс", што је представљало видан напредак у друштвеном животу станара куће Јабучице Авде 16д. Прво смо на ТВ дневнику видјели убиство Џона Фицералда Кенедија. Моја мајка је рекла:

– Штета онако лијепог човјека.

Отац је на читаву ствар гледао сумњичаво.

– Сви су они исти, нема америчког предсједника који није започео неки рат!

– Е па он није! – бранила је мајка Кенедија.

– Зато што није стиг'о! Кажем ти жено, међу њима нема разлике! – инсистирао је мој отац!

Скупљени комшилук ћутке је пиљио у телевизор. Није било јасно да ли је узбуђење код комшија изазвало прво гледање телевизије или вијест о атентату.

– Боже, Мурате, има ли код тебе ишта, да нема везе са политиком? – љутила се мајка.

– Код мене има, али код њих нема! – кратко је одговорио отац.

Отац није волио телевизију.

– Добро је што си на вријеме информисан, али не ваља што свако вече пушташ у кућу непозване госте!

Мислио је на спикере и друге типове, које је он називао „главоњама". Отац је био друштвен човјек, зато је било необично што се буни када му долазе гости. Онда сам схватио да су телевизијске емисије

биле изговор да, изненадно изнервиран, изађе из куће и заврши у кафани.

Горица је четврт која стоји узвишена над Сарајевом. Ту углавном живе Цигани које у граду још зову „Индијанци" или „црнци". Док сам Горицу гледао са Требевића, изгледало је да лежи. Из Титове улице се уопште не види. Са Нормалне станице се чинило да лети. На станицу смо Њего, Паша и ја одлазили да пушимо. Када би кренуо воз, ми смо уплакане путнике, који су махали са прозора и поздрављали родбину и пријатеље, ударали свежњем дневних новина по глави. То је производило смијешан звук, а они су нагло мијењали расположење. Родбина и пријатељи нису могли да нас стигну, јер смо били брзи к'о метак. Док је воз убрзавао, ми смо са оближњег брда дизали средњи прст и смијали се. Још смјешније је било када смо то испред гранапа препричавали осталој раји.

Мени је на Горици мало шта фалило. Једино сам прве године жалио што није било играња код Принциповог моста. Тамо сам стајао на стопама из којих је Гаврило пуцао на престолонасљедника. Те стопе су биле одмах иза нашег собичка у улици Војводе Степе, гдје сам ја рођен. Недостатак Принципових стопа надомјештао сам одласцима на врх Горице који се звао Црни врх. Одатле се читав град видио као на длану. Од нишана, кога су старији звали Дедин гроб, до ограде Војне болнице, било је три хиљаде и тридесет мојих стопа. На другу страну, покрај генералских вила, до улице Ђуро Ђаковић, гдје су тутњали

аутобуси и луксузна кола, измјерио сам пет хиљада петсто шездесет стопа.

Увијек сам се заустављао на посљедњој степеници Кључке улице и знао сам да стојим на црти гдје престаје периферија и почиње град. Личио сам на камени кип испред Народне банке, који је стајао нагнут према штедишама. Гледао сам на град са страхом и нисам смио да пређем на ону страну. Не зато што сам мислио на мајчине ријечи:

– Не смијеш ни за живу главу, згазиће те ауто.

Ја се нисам плашио да ћу погинути. Пошто и то није било до краја јасно шта је то, када неко погине. Нешто ме привлачило да будем с ове стране црте. Ако би неко из града дошао код нас у госте и рекао „Цигане“, ја то нисам схватао као увреду. Зато што су се сви у центру бојали Цигана. Већини није било јасно зашто Горичани навијају за ФК Сарајево. С обзиром на то да су их у граду називали „Индијанцима“, било је логично да навијају за „Жељу“.

Куће су на Горици биле раштркане, као да су испале из неког великог авиона. Поглед се са Црног врха спуштао у град клизећи преко кровова према граду. Становници су били приградска сиротиња и само у једном дијелу, гдје је била наша зграда, становали су официри ЈНА, владини и чиновници.

Када сам журио кући, у сумрак, иза тараба се чула гласна музика и сасвим необичне реченице.

– Мајка, додај ми цигаре из фрижидера.

Или:

– Баци ми упаљач са бојлера.

Тако су комшије давале до знања једни другима, преко тараба, да им се поправио животни положај,

упркос плати коју су називали „цркавица". Радили су прековремено или су обрађивали земљиште изван града, које су сви називали „ранч". Од тога су се хранили, а од плата, кад би приштедели, куповали су фрижидере и бојлере.

Као да је програмиран по швајцарском сату, свако вече је, испред старог горичког гранапа, тетурао, како га је Паша називао, „манекен пропале љубави", Алија Папучар. Био је познат на Горици по томе што својој жени Самки пере гаће, али и због тога што је волио ракију лозовачу од 50 степени.

– Алија Папучар пере Самки гаће! – викао је Паша и у посљедњем секунду ескивирао ударце ове пијане људескаре.

Иза тараба на којима виси плаворђави број 54 у Крајишкој улици, станује Алија Папучар. Чињеница да својој жени пере гаће, за једног горичког мушкарца, представљала је посебну срамоту. Нико на Горици није сумњао у то, посебно ми, горичка дјечурлија. Алија је на качкету носио број четрнаест, а по Нормалној станици разносио кофере и остали пртљаг. За то вријеме Самка је примала швалере. Алија је пио и ништа о томе није знао, или се правио луд. Комшије су говориле:

– Тако му и треба, када пије ракију лозовачу од 50 степени.

Ми, горичка дјечурлија, трчали смо за њим и викали:

– Алија Папучар пере Самки гаће!

Било да киша лије, пада снијег, сунце грије или вјетар бије, одговор је био:

– Јеб'о вам Алија матер!

Успињао се према Крајишкој 54, а ми смо чули људескару како мрмља:

– Алију киша лије, сунце га грије, вјетар га бије, а њему ништа није.

Враћао се са станице и носио замишљене кофере, станични багаж, плесао узбрдо и био сигуран да му ракија лозовача од 50 степени и вријеме које се често мијења, не могу ништа.

Леђима ослоњени на тарабе испред Крајишке 54, дочекивали смо јесен. Алија је одлазио на станицу, а ми смо трчали да наслонимо очи на рупу у тараби, кроз коју се видјела Самка. Преко тараба се чула пјесма: „Ноћас ми срце плаче, ноћас ме душа боли“.

Гуркали смо се док је Пашин брат Харо гледао Самку и говорио:

– То млада, бог ти дао здравља! – Држао је руку у џепу и већ се чуло како тешко дише и говори:

– Што вришти к'о да брата жени – додао је:

– Још млада, још – вртио је руку по џепу и ја сам то видио.

Наслонио сам око на рупу у тараби и ставио руку у џеп. Гледао сам у Самку како обавља по свему нормалне радње и шарао руком по џепу да не испаднем папак. Она је сједила у великој кади, на сред дворишта, пуној воде, и равномјерно длановима спуштала груди. Смијала се и била поносна на своје груди које су се, како их је она стискала уз тијело према доле, враћале горе. Сјетио сам се лекције из историје и Коперника, коме је требало толико много напора да докаже како постоји гравитација. Колико је само муке видио са црквом која је тврдила да

таква појава не постоји. Мисли су се са Коперника вратиле у двориште. Самка је узела саксију у којој је гајила мајушни парадајз. Убрала је један, па други, и редом их стављала између груди. Гњечила их је један по један, а из парадајза је шприцао садржај. Изгледала је у исто вријеме као циркуска умјетница, која увјежбава тачку, али и као обична домаћица. То је муштерију доводило до лудила. Није дуго издржао. Горицом се проломио муштеријин глас као тарзанов урлик из џунгле:

– Ааааааа! – викао је он.

Затим је скочио у воду насуту у окрњену каду.

Тада је Самка почела да вришти од узбуђења, а ја сам питао Хару:

– Је л' то оргазам?

– Астма будало, зар не видиш да је то астма, ха, ха?!

Алијино двориште ми смо доживљавали као најбоље кино. Увјерили смо се да он стварно пере Самкине гаће и нико од нас није сумњао да ће једног дана Алија ухватити неког од швалера на дјелу и да ће због тога убити своју жену. То би било нешто као убиство уживо. Зато смо упорно чекали тај тренутак...

Алија је углавном шутио. Није се ни смијао. Једни су мислили да је глуп, други да је мудар. Били смо сигурни да поред ракије лозоваче воли и мачку Аиду и Самку која њега не воли. Алија је мазио мачку и гледао је право у очи док је ова уживала. Све би то трајало много дуже да је он знао како да савлада вишкове осјећања. Мачка је лежала на леђима, а он је мазио са обје руке. Изненада, зграбио је за врат и

објема рукама је удавио. Паша и ја смо се одмах сакрили испод тараба и гледали један другог у страху. Чули смо како се мачка гуши и цвили. Паша се намрштио. Иза тараба се чуло како Алија плаче, затим је преко наших глава прелетјела удављена мачка. Док је задављена Аида мртва летила преко горичких дворишта, Алија се појавио на тарабама изнад наших глава, пљунуо у правцу задављене Аиде и рекао:

– Јеб'о ти Алија матер.

Осјетио сам његову пљувачку. Била је иста као када ме ујео вучјак који је побјегао из Војне болнице.

Невјероватни догађај убиства мачке није нам сметао да већ наредног дана трчимо уз Крајишку улицу и вичемо за Алијом:

– Алија Папучар пере Самки гаће.

Опасност од падања у шаке Алији изазивала је страх, али нас је невидљиви магнетизам истом снагом привлачио у близину те опасности. Као да смо били спремни да му допаднемо шака и да завршимо к'о мачка Аида.

Године хиљаду деветсто шездесет и треће зима је стигла у Сарајево са метар и по снијега. Био је распуст и Паша је свима показивао врлодобру оцјену из математике. Иако је у то тешко било повјеровати, лијепо је писало на ђачкој књижици: Хаџиосмановић Фахрудин, математика – врлодобар. Кажу да је наставника математике ухватио у штети. Овај је гостовао код Самке, а Паша је тај дан држао наслоњено око на тарабу. Када је видио наставника Курајицу како улази у двориште, прво није вјеровао

својим очима, пошто је овај имао жену и био отац троје дјеце. Паша је, кроз ограду, видио уобичајену Самкину приредбу. Када је читава ствар обављена, сачекао је Курајицу на излазу:

– Сад ти је јасно да сам ја врлодобар из математике?

Курајица је потврдно климнуо главом. Паша га је пратио и рекао:

– Ако превариш, имам још два пунољетна свједока, најеб'о си, разумијеш?

– Разумијем – рекао је Курајица.

Овај Пашин потез никако није одговарао Самки.

– Педеру жути, не дирај ми муштерије, јебаћу ти матер! – вриштала је она и покушавала да га удари рђавим сулунаром, првим предметом који јој је пао шака.

Након полугодишта, овај Курајица није више предавао математику у школи „Хасан Кикић". Премјештен је на сусједно брдо. Предавао је математику у школи „Миљенко Цвитковић".

Невидљиву црту између периферије и града прешао сам са филмом „Птице" Алфреда Хичкока. Филм није био тако страшан. Повремено су се из сале чула питања:

– Јеси л' се уср'о брацика?

А са друге стране долазио је и одговор:

– Уср'о сам ти се нани под прозор!

Нарушавање реда у сали кина „Радник" прекинуо је управник Бимбо Штрцаљка. Упаљено је свијетло, а слика је заустављена, па су редари кина

„Радник" уходаном акцијом изгреднике похватали и предали полицији. Прво је Бимбо нашприцао спрејом за инсекте Шиљу, а затим су њега и још тројицу „Индијанаца" извели ван. Публика је звиждала, али када су се појавили милиционери, сви су се ушутили к'о бубе. Послије се свијетло угасило и публика је аплаудирала. Само што је филм поново пуштен, из задњих редова неко је гласно пуштао вјетрове. С предње стране Ибро Зулић је добацио:

– Дабогда ти та музика на гробу свирала.

Оно што није успио да уради Бимбо Штрцаљка и милиција, средио је филм. Смирење је завладало у сали када се нека жена на филму зауставила испред школе на крају америчког града. Она је шетала и поглед зауставила на гелендерима. Видјела је прво једну, а затим неколико птица. Птице су стизале све више, а када су пикирале на школу, завладао је тајац. Уплашени ђаци су бјежали из школе, а птице су их тјерале низ улицу. Пашин средњи брат Харо извадио је три голуба из виндјакне, бацио их у публику и вриснуо као тарзан без зуба. Док је публика уз вриску бјежала кућама, уз лупу дрвених сједишта, Паша је викао:

– Шта је педери, стисла се гуза, а?

Зима је била изузетно јака, па ми је мајка рекла:

– Ово се, сине, зове цича зима!

Филмски радници су наручили додатну тону угља за кинотеку. Паша није више хтио да ради прљаве послове, Њего је чувао стражу шибицарима на Маријин Двору. Са том тоном угља, коју је у рекорд-

ном року убацио у подрум кинотеке, Алија Папучар је остварио љубав на први поглед са свјетским филмом. Гледао је филм са Клодет Колбрерт и Клерком Гeблом у главним улогама. Филм се звао „Догодило се једне ноћи", а љубав између Клодет и Клерка стварала је топлину око његовог срца. Очевици тврде да му се на лицу јавио осмјех. Гријала му је душу љубав остварена, упркос свим перипетијама. Највише је волио када се Клерк Гебл насмије и пољуби Клодет. Она се није отимала и он се сјетио како је своју жену Самку пољубио само два пута. Једном на вјенчању, други пут када је умрла њена мати Сејда. Изашао је из кина и све му се у глави помијешало. Знао је да мора пустити бркове. Танке и штуцоване, од носа и уста и обрнуто. Највише је мислио о томе како се смијешио Клерк Гебл.

Гледали смо га како се са осмјехом пење уз залеђену улицу. Паша је рекао:

– Исти је к'о мајмун павијан, кад му дају кикирики у Пионирској долини.

У Југословенској кинотеци био је још два пута; улазнице му је обезбједила она тона додатног угља. Једном је гледао Клерка Гебла са Клодет, а у другом филму, Клерк Гебл се љубио са неком другом глумицом. Није могао да се помири са тим да је Клерк Гебл изневјерио Клодет. Одлучио је да више не иде у кино.

Те зиме крупни догађаји нису престајали да стижу у Алијино велико срце и невелики мозак. Прво је Самка побјегла са трговачким путником Михајлом Ђорђевићем у Загреб. Невоља и тешка зима су Алију тјерали да пије више него икад. Једино што му је

грijало срце, поред ракије лозоваче од 50 степени, било је сјећање на Клерка Гебла, бркови су га подсјећали на срећни крај филма „Догодило се једне ноћи". Мислио је на животни малер који га прати од рођења. Питао се, зашто му бог није дао да му пунац буде богат и паметан као у славном америчком филму. Тамо је богати отац властиту кћерку наговорио да побјегне са свадбе и уда се за правог човјека. У његовом животу жена је побјегла од њега без поздрава. На Нормалној станици смо распоређени Њего, Паша и ја, чували стражу шибицарима Томиславу из Ковачића и Деди са чаршије. Путници су бјежали од Алије Папучара. Није престајао да се смије, баш као што раније никада није престајао да бива озбиљан. Претјерано је смрдио на ракију лозовачу од 50 степени.

Када се увече враћао уз Крајишку улицу, викали смо:

– Клерк Гебл пере Клодетине гаће.

Он је одговорио:

– Сунце ме грије, киша ме лије, вјетар ме бије, а мени ништа није!

Шуњали смо се за њим и викали:

– Алија Папучар пере Самки гаће! – а он се окренуо и рекао:

– Јеб'о вам Клерк Гебл матер.

Те ноћи је падао снијег. Послије је падала киша, онда је засијало сунце. Варљиво мартовско сунце убрзо је нестало иза великог облака, који је вратио зиму.

Нови филмови лакшег садржаја стизали су у кино „Радник", баш као што су животне тешкоће

стизале Алију Папучара. Петком у 23 стизала је раја са Ковача, Маријин Двора и Хрида. Послије филма „Убиј све и врати се сам" побили су се Паша и Кенан са Кошевског брда. Туча је била бара-бар, иако смо сви ми тврдили да је Паша испребијао Кенана.

Алија Папучар је љето провео у Централном затвору, због тјелесне повреде коју је нанио пензионисаном заставнику прве класе. Све се догодило у бифеу „Требевић", гдје су оптужени и повријеђени пили ракију лозовачу од 50 степени. Било је добро, док заставник није посумњао да му се Алија подсмјева, што овај, као војно лице, није могао да издржи. Заставник му је прво рекао да не воли када му се педери смију у лице. И још га је увриједио, казавши да му Алија личи на мајмуна павијана који се смије када га хране кикирикијем.

Алија је уредно одлежао казну, па га је његов брат Мрвица одвео код себе у Високо. Тај Мрвица био је познат по томе што је испао из хеликоптера и остао жив. Наводно, Мрвица је свога брата одвео у Високо да се поправи. Алија се тамо поправио, али се убрзо опет пропио. Касније се вратио у Сарајево и толико се покварио да смо га нијемо посматрали како се, цик-цак методом, пење уз Крајишку улицу. Сарајевска кина тада нису приказивала филмове са Клерком Геблом. Са Ритом Хејворт још мање. Са Клерком Геблом и Клодет више никада. Од Самке није било гласа.

Враћали смо се из кина „Радник" у коме се приказивао филм „Најдужи дан". Филм је трајао три сата и тридесет минута. Сви су причали о томе да

ли је то најдужи филм снимљен у историји филма. Пролазили смо покрај кина „Сутјеска", улицом Горуша. Заостао сам због премјеравања ове улице која се дизала до Црног врха. Тристо тридесет и шест стопа сам одмјерио од почетка улице до Адвентистичке цркве. Свијетло је шкрто освјетљавало бетонске степенице. На том степеништу, са лицем у полусјени, лежао је неки човјек. Био је непомичан, а ја сам се уплашио и потрчао да позовем Пашу. Он се вратио, наслонио главу на његово срце и рекао:

– Смрз'о се Клерк Гебл.

Била је зима и он се смијао. Док смо га носили према Крајишкој 54, био је лаган и хладан, а мени је кроз тијело струјала нека топлота. Мислио сам на Алију којег сунце грије, киша лије, вјетар га бије, а њему ништа није. Подерани иберцигер мирисао је на ракију лозовачу од 50 степени. У џепу Алијиног капута пронашао сам фотографију Клерка Гебла како се смијеши и гледа Клодет. Слика је била црно-бијела и изгужвана. Тек када сам стигао кући, заплакао сам и нисам могао мајци да кажем зашто плачем. Мајка ме натјерала да бројим овце, мислећи да ћу тако заспати. Сан ми није долазио на очи. Гледао сам у багрем који се повијао на вјетру, а котури, који су држали конопац за сушење веша, једнолично су шкрипали и појачавали страх од смрти.

Босна експресом, пред зору, из Београда у Сарајево стигао је мој отац. Распаковао је ствари и неке панталоне ставио поред мене на кауч. Пољубио ме, а ја сам се правио да спавам, иако ми је срце лупало као да трчим. Отац је развезао кравату, скинуо сако

и упутио се ка фрижидеру. Када је извадио шерпу са хладним ручком, ја сам му рекао кроз сузе:

– Видио сам мртвог човјека!

Он је ставио шерпу са сармама на шпорет, да се загрију, сјео поред мене, и шапатом ме умирио:

– Смрт је непровјерена гласина, сине мој.

Гледао сам у оца збуњено. Он се насмијао и додао:

– Нико од нас није био мртав, па да провјери како уистину стоје ствари са том смрћу. Него, пусти то. Тетка Биба се вратила из Варшаве, па те поздравља и шаље ти фармерке леви штраус. Широко отворених очију гледао сам у оца, држао у руци своје прве фармерке и брзином Гагарина који се креће васионом, повјеровао у причу о смрти као непровјереној гласини.

– Како је тетка Биба? – питао сам оца док ми је он кухињском крпом брисао сузе.

– Како ће бити?! Вратили су се из Варшаве и, можеш мислити, у теразијском стану затекли Рајнвајнове! Договор је био да им чувају стан док нису ту, али да се, по њиховом повратку, одмах иселе. Изгледа да им се, преко сваке мјере, свидјело становање на Теразијама, а Биба се плаши да их никаква сила неће деложирати!

– Како неће, шта ради тетак Бубо?

– Он?! Боли њега дупе, са генералима игра тенис сваки дан на Дедињу, а моја сестра поједе своје живце. Сједи, јадница, у хотелу „Балкан", плаче и чека да Рајнвајнова банда изађе из стана.

– Па шта кажу, имају ли неко објашњење?

– Шта кажу? Најгласнија је његова мајка: „Па свакако је Љубомир добио да оде у Праг за дописни-

ка Танјуга и опет ћемо ми да им чувамо стан! Лакше је њима да проведу мјесец дана у хотелу, него да се ми сваки час сељакамо. Дође ми да том Љубомиру разбијем нос, бркове да му почупам! Он се мојом сестром оженио из интереса!"

– Због чега се мушкарци жене са женама? – питао сам оца, правећи се да разумијем проблеме старијих.

– Па због љубави, јеб'о га ти.

– То значи да тетак Бубо не воли тетку?

– Он, Љубомир Рајнвајн? Тај само своју гузицу воли!

Није ми било лако да повјерујем у све што је отац говорио о Љубомиру Рајнвајну. Највише зато што је у мом сјећању био закључан мирис теткове колоњске воде, али и због тога што је он знао мајсторски да ћути и тако оставља утисак замишљеног човјека, који о нечему важном брине. Нисам се љутио што ме оставио да спавам крај његових врата, ни што ме није одвео у робну кућу играчака, јер сам схватио важност путовања информација из Варшаве у Београд. И што је најважније, тетак је знао како да радње које нису биле толико важне претвори у најважније ствари на свијету.

Ја сам тог јутра, због успјешног растјеривања страха од смрти из моје близине, схватио како је у животу једног дјечака отац важна ствар. Упркос истини да су најјачи момци на Горици, изговарајући клетву „оца ми мртвог", добијали на важности. Многи су, у трци за престиж у раји, говорили „оца ми мртвог", иако су им очеви били живи.

Што је горе то је и доле, што је доле то је и горе

Хиљаду деветсто шездесет седме, у авионској несрећи, погинуо је Јуриј Гагарин. Годину дана касније ФК Сарајево постао је фудбалски шампион Југославије. Највећи хит била је „Дилајла“ Тома Џонса. Када је младић хтио да каже дјевојци: „ти си откачена, уопште ниси нормална“, он је говорио:

– Ти си мала дилајла.

„Мадрасове“ и „Бруксове“ ципеле прижељкивали су сви момци. Док су у другим крајевима свијета „Бруксове“ ципеле ношене ради моде, да у њима млади плешу и заводе дјевојке, овдје су биле на цијени због других ствари. Ако удариш противника у цјеваницу бруксовом шпиц-куглом, ријешио си тучу у првој минути. Након таквог ударца, њему је преостајало само да немоћно скакуће на здравој нози и вртећи се у круг виче:

– Доста је, немој више, мајке ти рођене!

Било је у раји старомодних типова, оних који су остали вјерни „Канађанкама“. Њего је био најмањи

међу нама, али је канадским гојзерицама непогрешиво погађао цјеваницу, а ударац је за противника био болан, одмах се предавао.

– Какав брукс и бакрачи, то је обична шминка, када те ја нашпицим канађанком у ногу, очи се претварају у водоскок!

Те године ја сам у пионирском тиму Сарајева играо предигру утакмице за Куп европских шампиона између „Сарајева“ и „Олимпијакоса“. За два потеза награђен сам аплаузом гледалаца који су испунили стадион Кошево до посљедњег мјеста, како је волио да каже спортски коментатор Мирко Камењашевић. Једном сам протурио фудбал кроз ноге противничком беку, а други пут петом са стране одиграо дупли пас са Брком Ферхатовићем, нећаком славног Асима Ферхатовића. Након завршетка, тренер Младен Стипић рекао је да се јавим у прољеће, када ојачам. На прољеће му се нисам јавио, пошто сам знао да није била у питању моја снага.

– Добро ти играш, имаш кликер, ради ти кефало, али ти си хаусторско дијете, ниси авлијанер. Теби фудбал није више од забаве, није ти наспрам мртве главе, фатај се ти школе – пријатељски ме посавјетовао помоћни тренер Маркушевић Србољуб.

Те године студенти су широм свијета дигли глас против неправде. У Сарајеву су млади такође хватали корак са омладином свијета. На Економском факултету они су, по угледу на колеге са колумбијског Универзитета, протестовали пјевајући: „All we are saying, is give peace a chance“ и њихали тјелима напријед-назад, горе-доле. Једино што нису знали

текст читаве пјесме, па су наставили да пјевају: „О Лола, о Лола, ти знаш да нисам милионер...“ коју је у оригиналу изводио Владимир Савчић Чоби и „Про-арте“.

Армандо Морено је био пргав, али привлачан човјечуљак. Имао је велике очи, велики нос и велика уста, са мало косе на јајоликој глави. Радио је у Јатовој пословници и био чест гост у нашој кући. Свирао је на гитари наполитанске пјесме и, што је најважније, на обје руке имао је тетоважу. То ми је било незамисливо, да неко ко није Циганин има тетоважу. Мајка ми је објаснила:

– Знаш сине, он је Жидов, логораш из Дахауа.

Када је једне недјеље Морено био у гостима код нас и пјевао пјесме из репертоара Адријана Ћелентана, утрчао сам у ходник бјежећи од тројице Сејдића који су хтјели да ме пребију. Откачио сам њихову троколицу, пустио је низ Горушу и гледао како се разбија о зид Војне болнице. Досадило ми је да трпим да ми припадници племена Сејдић свако мало наплаћују пролаз код доњег гранапа. Армандо ме ухватио за руку, извео ме у стубиште и све ријешио необично крупним гласом. Док је тјерао Сејдиће са стубишта, на креденцу су од снаге његовог гласа звецкале чаше, ударајући једна о другу. Морено ме онда довео у кухињу и помиловао по коси. Иако сам био виши растом од њега, ставио ме на крило и запјевао. Сви су пљескањем давали такт пјесми „Venti kvatro milla baci“. Чак су се и моји мајка и отац загрљени њихали лијево-десно. Морено је узео гитару, а повремено, када је мијењао дурове, могао се видјети неки број истетовиран на надлактици, а на другој

руци су била истетовирана два трокута, углављена један у други:

– Шта си упиљио? То ти је Давидова звијезда – рекао је када је примјетио како заинтересовано пиљим у њега, а када је схватио да ми то не значи ништа, додао је:

– Давид је био јеврејски краљ.

Ја сам га питао шта то значи када су два трокута углављена један у други, он је одговорио:

– Устани па ћу ти показати!

Ја сам устао, а он ми је показао према шлицу на панталонама и рекао:

– Оно што је доле... – ја сам сагнуо главу и видио да ме сви гледају и зацрвенио се. Морено ми је придигао главу и наставио: – ...то је и горе – показао је на моју главу. Збуњено сам гледао у шлиц, па у њега, а он је још једном поновио:

– Дакле, што је горе, то је доле...

Нисам сачекао да заврши. Црвен у лицу, истрчао сам из куће.

На врх Горице истрчао сам истим путем којим се ратник и интелектуалац Мустафа Маџар спустио у град Сарајево. Тамо га је на чаршији убила анонимна фукара и то је била најбоља потврда Мустафине тврдње да је свијет пун гада.

Зауставио сам се на Црном врху и слушао: по читавом тијелу одзвањали су моје срце и јеврејска мудрост:

„Што је горе то је доле, што је доле то је и горе..."

Сјео сам и гледао Сарајево које је, ипак, било доле, а небо горе. Ускоро је пала ноћ, полако су се

палила градска свјетла. Крај полеглих нишана почели су да се скупљају заљубљени Горичани. Све је то личило на љубавно-туристичку посјету Дедином гробу. Послије таквих излета, жене су у разговорима називане „несрећницама“.

Испео сам се на сами врх изнад Дединог гроба. Сасвим јасно се видјело шта је горе, а шта доле. Крадомице, иако никога није било у близини, окренуо сам главу наопачке. Тада је Сарајево било горе, а небо доле. Држао сам тако главу, све док ме није забољео врат. Када сам главу вратио у уобичајени положај, све је опет дошло на своје мјесто. Сарајево је било доле, небо горе. Погледао сам према Дедином гробу и видио да нека „несрећница“ и неко од старије раје одлазе. Стрчао сам до гроба и одлучио да дубим на глави. Свидјело ми се да гледам како Мариндворска црква и возови у станици лебде горе на земљи, а да је небо доле и да је без дна. Први пут сам помислио како је јеврејска мудрост са Давидове звијезде пренесена на слику мога града. Питао сам се зашто ми је та ствар постала јасна тек када сам све окренуо наопачке. Што је било доле, било је и горе, а што је било горе, било је и доле. Била је ноћ и крв ми се слила у мозак.

Наслоњени на Дедин гроб, сједили смо Паша, Харис, Њего и ја. Било је топло и ми смо одлучили да више не будемо дјеца. Испред нас је био лонац са црним вином. Пушили смо „херцеговину“ без филтера, а лонац са црним вином ишао је од руке до руке. Сунце је стизало у зенит и Паша нас је питао да ли смо пијани. Рекли смо да нисмо. Паша се насмијао и рекао да онда пређемо на ркање. То је пробао мој

брат. Тако се човјек најлакше напије. Сркали смо јефтино вино. Убрзо нас је ухватио незаустављив смијех, затим вртоглавица. Кретали смо се травнатом падином као три мјесечара, посрћући, свако на своју страну. Попадали смо као жртве јефтиног вина и јаког сунца. Утонули смо у сан. Дубок и момачки. Нисмо хтјели да будемо дјеца.

Пробудили смо се годину дана касније, када су у Сарајево стигле дјевојчице из Бањалуке. Тамо је земљотрес срушио њихове куће и школе, па су дошле да у нашој школи надомјесте изгубљено градиво. Док су се искрцавале из аутобуса и уносиле ствари у Дом феријалаца, гледали смо их и одабирали, ко ће којој показивати Дедин гроб. Паша је имао Мирсаду и она је њему била исто оно што и мени Сњежана Видовић, само што се то звало остварена љубав. Са много отежавајућих околности. Све су ове пристигле Бањалучанке биле потенцијалне „несрећнице". Мени се свидјела Невенка, Харису Мелиха.

Социјални радник Вјекослав Шепаревић дошао је на час српскохрватског и одржао нам предавање о томе како је неопходно да се према гостима из Бањалуке хумано понашамо:

– Они су остали без крова над главом, њихови домови су срушени од разарајућег земљотреса. Наша држава им је пружила скромну замјену за њихова обивалишта, ви ћете им пружити другарску руку.

Покушао је да се нашали, иако смо знали да он мисли озбиљно:

– Нађите им се при руци, да се не бисте нашли мени при нози.

Ово са ногом смо му повјеровали. Одлазећи, социјални радник је оставио снажну поруку:

– Молим вас, нема пипања између мушкараца и жена, више нисте дјеца. Неконтролисано пипање може да проузрокује још веће пипање, а то прерану ејакулацију, која може да, не дај боже, иницира нови живот.

Мјесец дана касније сазнали смо да је Вјекослав ухапшен, пошто је опљачкао благајну извиђачког одреда „Саво Ковачевић", у коме је био начелник. Схватили смо да је пипање дозвољено, па чак и та ејакулација, иако нисмо знали латински.

Што је горе то је и доле, што је доле то је и горе!

Сједио сам на Дедином гробу и дубоко сконцентрисан ишчекивао Невенку. Размишао сам о томе шта причају мушкарац и жена када су сами. Никако нисам долазио до рјешења, како да почнем разговор. Да је питам за брата, да ли су њени живи, колико јој је година? Или да ствар обрнем. Плашио сам се да је нисам добро видио, да ми се учинила љепшом него што је стварно била.

Појавила се изненада. Полуотворених уста пиљио сам у њу и одмах видио да није била лијепа као што сам замишљао. Није била ни ружна. Имала је веће груди него што ми се учинило када сам јој на одмору украо кифлу. Питала ме колико ми је година, а ја сам одговорио:

– Четрнаест.

Она је била изненађена:

– Јако си висок за своје године – рекла је Невенка, а ја сам шутио.

Она је гледала према граду и збунила ме више него малочас:

– Лијепе су ти очи!

Нијемо сам је гледао као бранич „Динама“ Белин, поред којег се центарфор „Сарајева“, Асим Ферхатовић, ушетао у гол на Максимиру, када је „Сарајево“ тукло „Динамо“ 3:1 у гостима.

Нити једно питање нисам могао да је питам. Да јој узвратим комплиментом? Ако кажем: „И твоје су очи лијепе“, мислиће да је зезам.

Лице јој је било окренуто према граду. Зажалио сам што, тада, умјесто крај Дединог гроба, нисам био на Гренланду.

Прва реченица коју сам изговорио звучала је неубједљиво. Грло ми се осушило, па сам рекао:

– Јој што сам жедан, не знам шта ми је!

Она се само кратко окренула и рекла ми:

– Чудна ствар, ви овдје немате ријеку, а пијете најбољу воду на свијету! Ми у Бањалуци, поред Врбаса, а пијемо ђубре од воде.

Невенка се тада сасвим приближила, ухватила ме за руку и погледала право у очи. У њеним очима се видјело колико је била зрелија од мене. Благо сам се удаљио и рекао да сам краткозрак.

– Боље те видим када нисам тако близу.

Она ме и даље држала за руку и смијешила се. Ја сам се наслонио на гробљански камен и било ми је лакше када сам осјетио хладан камен на прегријаним леђима. Невенка се поново приближила и пољубила ме у крај усне, а ја сам се увјежбаним покретом окре-

нуо наопачке и наслоњен уз камен дубио на глави. Она се изненадно насмијала. Питала ме:

– Гдје ћеш сада, лудо?

Дубио сам на глави и гледао своју омиљену слику у којој је све било наопачке. Сарајево је било на небу, а небо на мјесту Сарајева. Пошто је била звјездана ноћ, слика је била љепша него иначе. И доле и горе је свјетлуцало. Одједном сам осјетио олакшање и по први пут мишићи су нестали, па ми је то стварало необичну лакоћу. Наглас сам понављао, као они Индијанци када плешу око ватре.

– Што је доле, то је горе, што је горе, то је доле.

Нисам се уопште трудио да схватим јеврејску мудрост. Дубио сам на глави и чуо како ме Невенка пита:

– Шта кажеш лудо, долази овамо?

Слика града се потпуно стопила са звјезданом сликом неба. Баш као што су се два троугла стопила у Давидову звијезду. Ја сам изгубио свијест и није ме ништа болило. Осјетио сам како се крв разлијева по тијелу. Одозго према доле и одоздо према горе. У руци сам држао зреле женске груди. Брадавица је личила на пекмез који стоји у средини округлог кекса. Гледао сам лијево и десно, као на пинг-понг мечу, онда је Невенка спустила руку према доле. Крв ми је јурнула према горе. Погледао сам према доле и сјетио се Арманда Морена и пјесме „Venti kvatro milla baci".

Годину дана након одгонетнуте тајне о Давидовој звијезди, први човјек је прошетао Мјесецом. На Горици су тврдили како је обична холивудска превара.

Говорили су да су телевизијске камере постављене у Сахари и како нема теорије да је Амстронг проходао Мјесецом. То су биле идеје људи наклоњених Русима у хладноратовској подјели.

– Као да Гагарин, када је већ отишао горе, није могао да прохода и по Мјесецу, хајде бога ти.

Један комшија, рођен у црногорском кршу, с презиром је коментарисао цијели случај: „К'о да је мор'о ићи до Мјесеца, да чепрка по камењу. Има код нас у Даниловграду камења, не знају што ће с њим!"

Ја сам припадао горичкој мањини која је вјеровала да се човјек прошетао Мјесецом. Не због тога што сам био паметнији. Нисам био за лакша рјешења, али за она помирљива јесам. Код мене је, послије несрећне смрти Јурија Гагарина, нагло опао интерес за васиону. Више ме се, у то вријеме, тицало што је доле, него што горе.

– Мој Мурате!? – говорила је моја мајка, гледајући на телевизији како двојица људи шетају по Мјесецу. – Човјек стиг'о до Мјесеца, а ти, хоћеш ли ти икада стићи до новог стана?

Отац је све учинио да изгледа као да спава. То је још више подстицало мајку да истраје у изношењу доказа о неподношљивости горичког становања.

– Никад ти нећеш добити оно што ти припада, ја ћу ти рећи! Хајде молим те, помоћник министра за информације живи у једноипособном стану!

У ствари, отац није спавао, како се чинило у први мах. Он је једним оком, лежећи на каучу, гледао на телевизији шетњу по Мјесецу, а друго око је држао затворено. Покушавао је да избјегне Сенкино

уобичајено придиковање. Надао се да ће мајка престати ако види да је заспао.

– Побогу Мурате, хоћу ли ја до краја живота ложити казан да се купамо и пећ да се грijемо? Има ли ко да се сажали над мојом судбином? – питала се Сенка.

– Имам ли ја право на централно гријање?

– Имаш право, само треба да га оствариш! – није више издржао да жмири и шути мој отац.

– Није ти довољно што ме мучиш него ме још и зајебаваш?!

– Не треба хулити на бога, Сенка, треба бити задовољан са оним што се има. Замисли само да буде, к'о што Јевреји кажу, када куну непријатеља: Дабогда им'о па нем'о! Вако немамо ништа, па ништа не можемо ни изгубити!

– Теби је лако да тако причаш, кад ниси два пута очистио пећ за ових једанаест година.

Тешко је било водити овакве разговоре са мојим оцем, њему су велике историјске идеје биле важније од „тричарија“ као што су стан, гријање и сличне „баналности“. Када би му прекипило, обично је одлазио мислима и причом далеко, на друге континенте:

– Ти, Сенка, причаш о томе како је нама тешко, а шта кажеш како је онима у Африци, како живе Патрис Лумумба и његови сиромаси?

– Син ти оде у гимназију. Хоће ли гимназијалац добити собу? То ми реци, а не како живи Лумумба?

На крају смо се преселили у улицу Кате Говорушић 9а. Прелазак са периферије у град, из једноипособног стана у двоипособан, десио се тек када Мурат више није могао да слуша Сенкине при-

дике. Појачао је притисак на Мирка Петринића, његовог министра, који му је, на крају, помогао да дође до већег друштвеног стана. У очевој одлуци да се избори за нови стан играла је улогу још једна важна ствар. Био је гостољубив човјек и волио је да кухa. Уживао је када му дође гомила пријатеља, а он им спреми босански лонац. Ја сам сада имао своју собу, и то је она половина која је пратила нашу породицу. Никада нисмо стигли до стана гдје није постојао додатак или половина. Мислим да је та формулација дошла из вјештине Титових економиста. Они су ствари називали правим именима. Много јаче звучи када кажеш двоипособан него двособан, а у ствари, по површини, нема разлике. Једино што није било могуће утврдити од чега се прави та половина? По којим мјерама се разликују, такође, трособан од двоипособног стана. Сумњао сам да ту постоји нека мјера, али је било извјесно да половина припада мени. Моја соба је од ходника била одвојена стакленим зидом, као великим прозором. Сенка је сашила валовите завјесе које су приличиле дворским одајама, а не двоипособном стану, и поставила их на решеткасто прозорско окно, да би, како ми је рекла, створила услове за интиму у мојој соби.

– Погледај завјесе, јесу л' к'о лампа?

– Јесу, баш су к'о лампа – рекао сам и нисам био љут на собу и завјесе, чија форма, узгред, није баш одговарала том станчићу. Завјесе су, уистину, тражиле дворске одаје. Мени је ријеч лампа сметала! Каква лампа, мислио сам у себи, како могу завјесе бити к'о лампа? Она виси на плафону, а завјеса на

зиду, ал' хајде, помислих, боље је да шутим и мајци не кварим ријетке тренутке среће.

Моја соба у нашем новом стану није била довољно привлачна. Више него икада враћао сам се на Горицу, код Паше, Трумана, Његе и Хариса. Најчешће смо дангубили код старог гранапа. Срећна околност била је та, да се Кате Говорушић налазила близу старог краја. Прођеш поред небодера, пређеш Ђуру Ђаковића, попнеш се уз Кључку и, ето те, за тили час, на Горици.

Онда се, сасвим изненада, читаво друштво преселило у „Шеталиште". Нова база за састанке наше дружине изабрана је из више разлога. Када се Паша преселио са Горице у Свракино село, лакше му је било да стигне до улице Ђуре Ђаковића, него да се пење на Горицу. „Шеталиште" је постало наша дневна соба. Један од нас би наручио кафу, други кухано јаје и то је било довољно да сједимо у кафани читав дан, а да се конобари не буне што не пазаримо више. Одмах смо се спријатељили са Зораном Биланом, Слађом, Златаном Мулабдићем и Ноком. Пошто смо сишли са Горице, могли су да нас зову „Индијанци". Ипак, „Шеталиште" је било добро рјешење, јер тај силазак са периферије у град није био прелажење црте која раздваја центар од, како су говорили, циганије. Та кафана је била у подножју Горице, тамо гдје је почињао град, а близина Друге гимназије обећавала је да ћемо гледати ученице, али и глумити да нас њихови погледи уопште не занимају.

Нови стан постао је животно дјело моје мајке. Дигла је кредит, узела нешто новца из касе узајамне помоћи на Грађевинском факултету и купила

намјештај. Плишани тросјед, са двије фотеље, комода за телевизор и трпезаријски сто, на који је поставила давно исхеклани миље. Све је то представљало реализацију Сенкиних давнашњих жеља.

– Стрпљен, спасен – говорила је сада, када су дугогодишњи снови били испуњени. Кинески ћилим, који је био најскупљи комад намјештаја, прекрила је великим најлоном, да се, како је говорила, не хаба.

– Сједи се, једе и проспе. Што би плаћала хемијско, када може фино најлон да заштити. Мој Мурат када једе, сав се уфлека, а кад куха, то је тек катастрофа. Он, бона, из кухиње уфлека балкон, кол'ко је неуредан – говорила је новим комшиницама док су пиле кафу.

Ја сам овај Сенкин патент назвао „Заштита драгих предмета од брзог и лаког пропадања". Када смо уселили, дочекало нас је још једно Сенкино изненађење. Она је већ годину дана везла велики Вилеров гоблен, слутећи да ће јој се снови о, како је говорила, „људском становању" остварити. Прва ствар код усељења било је качење великог и тешког гоблена који приказује кочију како се удаљава шумским путем:

– Видиш, Емире, овај пут, то је линија живота, стаза која то на симболичан начин приказује. Ови овдје у кочији, то смо ми, путујемо и ко зна гдје ће нас одвести животно путовање. Чиста симболика! – рекао је отац и додао:

– Сенка свака част, ово ти изгледа право добро.

Иако је био патетичан као и мајчин рад, отац је говорећи о гоблену подвукао романтичну црту свога

карактера, коју је изненадно, за ту прилику, извадио из подрума, као неку заборављену ствар.

Хиљаду деветсто шездесет и девете продата је кућа мога деде у улици Мустафе Голубића бр 2. Брзо послије тога је и срушена. Морало је тако, због проширења Дома милиције. Нестала је трошна баронска вила, замак у коме су започете важне ствари мога дјетињства. Све што је било везано за дом породице Нуманкадић, постало је дио сјећања свих нас, чије су душе закачене племенитом природом укућана. Рушењем породичне куће спаковани су у заборав сви заплети у мом животу, али су врло брзо стизали нови.

Новац од продаје куће подијељен је на четверо. Једнаке дијелове подјелили су двије сестре, брат, дедо и мајка. Купљени су од тих пара станови у Храсном. Пресељење је најтеже поднијео дедо. Несклон кретању, сада је, у новом стану, потпуно престао да хода. Притиснут невољом, више пута је мом рођаку Еди говорио:

– Едо, води ме у Горњи Вакуф, хоћу да умрем тамо гдје сам рођен!

Едо је, да га одобровољи, ствар окретао на шалу:

– Немој умирати док ја не дипломирам. Прво да ме пошаљеш у Париз, да видим Мона Лизу, онда још једно десетак година и тек тада да се разилазимо.

– Што се тиче Париза, ја сам паре одвојио, иди сутра, а ово друго са факултетом, убрзај то мало. Ако овако наставиш, ја ћу морати овоме горе инжињеру (мислио је на Бога) да пошаљем молбу за још један

живот, па ако ми одобри, једино тако ћу дочекати твоју диплому.

Дедо је био срећан што ће новац од продаје куће бити ваљано искоришћен. Исто је било и са његовом кћерком. Сенка је отворила девизни рачун у Привредној банци и тамо похранила новац, њен дио насљедства од продате куће:

– Ко зна за шта ће требати. Емир расте, ако да бог да се опамети, па крене добро да учи, послаћемо га да се школује у најбоље школе!

Миш трчи почасни круг

Хиљаду деветсто седамдесет и друге, Шиба Крвавац, режисер акционих филмова, отворио је испред мене врата националне кинематографије. Уписао сам се у Југословенски филм изговарајући:

– Имамо среће, само један стражар, запалићемо их као од шале!

Била је то моја једина реплика у филму „Валтер брани Сарајево“, који је Крвавца прославио чак и у многољудној Кини. Послије изговорене реплике услиједила је прва филмска смрт. Трчећи, налетио сам на групу њемачких војника, који су ме покосили рафалима из, тррррррррррр... пушкомитраљеза, а ја сам, падајући, још рекао:

– Аааааааааах...!

Кртица у нашим редовима протурила је информацију Њемцима о диверзији коју је требало да изведемо и дигнемо у зрак непријатељску јединицу.

Када је у четвртак, четвртог новембра хиљаду деветсто седамдесет и прве, тачно у 6 сати и 15 минута, Сенка стигла у Пету гимназију, није претпостављала шта је чека на родитељском састанку. Послије десет година школовања, мајка се суочила са причом из првог разреда основне школе. Разредник је хтио постепеном методом да уведе Сенку у истину и покрене ново поглавље у мом школовању. Није знао да ли да почне са кечевима, или изостанцима. Одлучио се за ово друго, пошто родитељима лакше пада када су им дјеца немирна, него глупа:

– Њега ништа у школи не занима. Он игра кошарку у ФИС-у по читав дан. Гледамо га са прозора зборнице. Нема те силе која ће Емира, послије великог одмора, вратити у разред.

Разредник је био наставник физичког и није скривао симпатије према мени. Извео је Сенку у ходник и у тајности јој рекао:

– Тражите Сенка оправдање, он има 39 неоправданих у само једном семестру!

Играјући кошарку, хтио сам да превазиђем сарајевског јунака Даворина Поповића Пимпека. Он је невиђеном брзином протурао лопту играчима кроз ноге, пресјецао противничке акције, додавао из двокорака, иза леђа. Успјевао је да буде најбољи, иако је растом, у односу на остале играче, личио на дијете међу џиновима. Играо је кошарку скоро као они црнци из Харлема. За вријеме тајм-аута узимао је цигарету и пушио. Паша је, као најјачи у раји, што је значило и најпаметнији, протумачио Пимпеков потез:

– Тако, човјек направи пропух у плућима. К'о кад у ауту даш гас, онда дим изађе под притиском из ауспуха. И ја то радим, повучеш дим дубоко до јаја и испушеш дим назад. Знаш какав је осјећај?

– Не знам – рекао сам, а он је схватио да га зајебавам, па ме потјерао по помоћном терену ФИС-а. Обично смо у таквим ситуацијама, изгледали к'о млади медвједи који оштре канџе, ударају се у намјери да ојачају. Без обзира колико су снажни били ударци, ми смо се смијали.

Док је, за Осми март, Пимпек пјевао са „Индексима" у сали ФИС-а, ја сам стајао у првом реду и заједно са њим пјевао омиљену пјесму „Да сам ја нетко...". Текст те пјесме потпуно је одговарао мојим жељама, јер сам и ја хтио да постанем неко. Дивио сам се сарајевском јунаку са улице и завидио му искрено: игра кошарку, цуга, пуши слободно на сред утакмице, пјева у групи која личи на „Битлсе". И, што је најважније, не мора у школу! Ја сам, да бих се што више приближио том животном идеалу, промијенио говор. Промуклим гласом сам имитирао сарајевског идола. Увече сам, кад ме нико не види, испред огледала, држао невидљиви микрофон и пјевао: „Руке пружам сада према теби..."

Када ме чуо један Циганин, испред старог гранапа на Горици, није био задовољан ни гласом, ни интерпретацијом:

– Ти се, дјечко, нећеш најест' леба од пјевања – рекао је он.

Мене су овакве истине разоружавале, али сам излаз налазио негдје другдје. И раније ми је било јасно да преда мном није била пјевачка каријера.

Открио сам то прислушкујући сам себе. Ипак, опаска овог Циге са Горице, пресудно је утицала на моју одлуку да се потпуно окренем кошарци.

Најзначајнија побједа „Младе Босне“ те године, била је Куп утакмица против „Црвене звезде“. Читав ФИС је скандирао Даворов надимак:

– Пимпек, Пимпек, Пимпек....!

Паша, Њего, Бели и ја сједили смо на последњој степеници трибине испод платана. И овај пут, најпаметнији међу нама имао је потребу да постане интелектуални дио вечерашње приредбе:

– Знаш ли шта значи Пимпек?

– Не знам!

– Када је Осмо спаво на штајги у Загребу, курава дошла и пита: „‘Оћеш да ти прошетам пимпек!“

– Ма лажеш!

– Оца ми мртвог, у Загребу кажу „пимпек“ за оно што је доле!

– То нема везе са Даворином. Њему је израст’о на продужетку уха мали додатак. То се зове пимпек, стари ми рекао – бранио сам јунака сарајевског асфалта.

Истини за вољу, нису важили исти језички стандарди за Загреб и Сарајево. Хрвати су увијек држали до свог говора. „Пимпек“ у Загребу – „ђуна“ у Сарајеву. Мала језичка вјежба одвела ме са кошарке на рукомет. Док је Даворин мотао играче „Звезде“, давао кошеве, ја сам мислио на рукомет, због ријечи „пимпек“. Најпознатији рукометаш у нашем граду био је Мемнун Иџаковић. Од миља су га звали Ђуна. Дакле, да је живио у Загребу, њега би звали Пимпек. Не знам како му је запало да добије такав надимак,

али знам да је имао разоран шут. Рукометне утакмице сам посјећивао највише због карневала у публици. Иђаковић је својим играма двоструко инспирисао навијаче за његово бодрење „Младе Босне“. Час је публика скандирала:

– Ћуна мајсторе! – а час само:

– Ћуна!

Мирољубиви дио утакмице протицао је у знаку слогана „Ћуна мајсторе“. Међутим, кáда је требало да обезглави голмане противничке екипе, долазило је до активирања тајног оружја.

– Гађај педера дрито у челенку! – урлао је Паша из публике.

Ја сам се питао, како неко са стране, уз услов да зна шта значи ћуна, реагује, када осамсто људи у ФИС-у скандира у исти глас:

– Ћуна, Ћуна!

Мислим да није било много мјеста на свијету гдје се тако отворено и гласно навијало за мушку ствар. У ствари, то је била уходана шифра, неписани договор између навијача и овог рукометаша. Када чује шифру, Иђаковић почне да гађа противничког голмана право у главу. Када није погодио из прве, покушавао је поново. Тек када би постигао циљ, публика се смиривала и није инсистирала на Иђаковићевој мушкости. Онда су поново скандирали „Ћуна, мајсторе“.

Убрзо је Даворин Поповић Пимпек завршио кошаркашку каријеру. Није било опроштајних плакања нити је организован спектакуларни испраћај. Он је желио да му живот буде лакши, па је престао да игра кошарку. Картао је у новоотвореном ресторану „Кварнер“, када је његов друг Хајро дошао и рекао:

– Даворине, мајке ми, ти ниси нормалан, почела утакмица, а ти ударио о ремију?!

– Јесам ја нормалан, сједи и попи пиће!

– Нећу попити пиће, идемо на утакмицу, ево ти опрема.

– Од вечерас пјевач више не игра кошарку.

И стварно, од тог тренутка Даворин је, умјесто кошарку, сваке вечери играо реми у „Кварнеру".

Тај нови сарајевски ресторан настао је од некадашњег бифеа „Требевић", одакле је пијан отишао у смрт Алија Папучар, алијас Клерк Гебл. Даворин је, играјући реми у „Кварнеру", обављао четири радње у исто вријеме. Сједио, пио шприцере, играо карте и чекао пазар из свога кафића. Друговао је са мојим оцем, често су се сретали у ситне сате. Тако смо позвани на отварање тог његовог кафића. Било је ту много угледног свијета. Уводно слово одржао је друг Љубо Којо, градоначелник Сарајева. Није био обичај да се подстичу приватни послови у социјализму, али Даворин је био изузетак:

– Даворе, важно је да ти ово твоје крене, без обзира на ово-оно и то. Нек ти је берићетно, само, пази да се не скупљају усташе и други непријатељи нашег система и друга Тита.

Друг Којо није спомињао четнике, иако су они увијек стајали, у таквим ситуацијама, као противтежа усташама...

Аплауз!

Тај Којо се још раније прославио и постао митска личност у Сарајеву. Дуго је преговарао са неком аустријском фирмом о великом грађевинском пројекту и када је једном зазвонио телефон, а у бли-

зини није било преводилаца, како није говорио ни један страни језик, викао је у слушалицу:

– Овдје Љубо Којо, Сарајево, Гаврило Принцип, бум, бум, бум!

Мој дедо је често говорио: „Март носи шкарт“, па је и њега, на крају, прогутао тај март, иако он није био шкарт.

Десило се то 9. марта 1972. Изненада, кажу, усмртила га је кап! Смрт га је стигла ноћу и није га ништа болило, што је код умирања најважнија ствар. Дедо је, тако, својим одласком пореметио очекивани редослијед умирања у породици Нуманкадића. Његова жена дуго је већ боловала и сви смо мислили да је она прва на реду. Дедо је, тако му је било суђено, отишао прије ње.

Живот Хакије Нуманкадића изгубио је смисао још раније, када му је, због продаје породичне куће у улици Мустафе Голубића 2 укинута маршрута: кућа – Башчаршија, па натраг. Некада је на чаршију одлазио низбрдо Далматинском, а враћао се Великим парком узбрдо, поред „хипи клупе“, да би, како је говорио, ходањем масирао своје срце. Он је, када смо ми, његови унуци, одрасли, и даље, на врху Великог парка, непознатој дјеци давао суве шљиве и по коју рум плочицу. Даровао је разне „готиве“ које су радовале његове мале обожаватеље. Сада се, живећи у Храсном, сјећао минулих дана, када је цијела породица била на окупу. Бринуо је о свима у фамилији, сви су га вољели и радо завршавали у његовом загрљају. И јесу се његова дјеца и унуци осјећали заштићени к'о бијели медвједи. Највише његов син, господин

Акиф Нуманкадић, представник „филипса" за Босну и Херцеговину, лични пријатељ холандске краљице. Деди је сада запало да, како је говорио, „крмеља" по Храсном у крлетци, како је звао свој станчић у Браће Рибара 45. Његова смрт највише је оптеретила моју мајку. Он је умро љут на Сенку, која му је дан пред смрт бацила старе каљаче у смеће. Учинила је то јер није подносила да њен отац хода у распаднутој обући, исцијепаној на релацији Бјелаве–Башчаршија. Он је, опет, највише волио гумени додатак за обућу баш у таквом стању. Каљаче су биле разгажене и лако их је натицао на ципеле.

Потресена због изненадног очевог одласка, стајала је Сенка у кухињи, са новим каљачама у рукама. Као да је, пружајући руке испред себе, према оном свијету, хтјела да се измири са покојним оцем. А у ствари, дедо је умро раније. Њему је срце остало у баронској кући на Бјелавама, а ово, које је у његовим грудима престало, није било довољно јако да искуцава ударце који би учинили да поживи и буде од помоћи својој болесној жени.

Мој отац је послије смрти нашег деде показао да мушкарац са Балкана зна да буде фер. Рекао сам Сенки да ме пријатно изненадио.

– Не сјећаш се ти његовог оца. Он је пазио своју ефендиницу, то се надалеко чуло. Да је тражила и птичјег млијека, он би га за своју жену пронашао!

Није излазио свако вече, али се ни бијелих шприцера није одрекао. Друштво је долазило код нас у кућу, ја сам изгубио право на изласке у ФИС, а ни фудбал ми није био дозвољен. Отац је закључио:

– Док не поправиш кечеве, нема никаквих излазака, нема спорта по слободном избору.

Наложио је мајци да ме води на атлетику, јер, наводно, „једино краљица спортова утиче на правилан развој омладине". Тако је отац једним потезом рјешавао двије задаће. Сенкина рана због губитка оца је зацељивала лакше, пошто смо највећи део времена проводили заједно, а ја сам, гледајући у кући угледне госте, којешта научио.

Није ми се ишло на атлетику, али мене нико није питао шта ми се свиђа. То је био најбједнији дио моје спортске каријере. Рушевна кућа крај стадиона „Кошево" била је и оружарев стан и свлачионица и управа атлетског клуба „Босна". Све у тридесет квадрата. Док сам се пресвлачио, поглед ми је летио ка стропу. Накривљен и подшпрајцан танком гредом, пријетио је да ће сваког часа пасти на главу. Личност оружара уједно је представљала и тренера атлетског клуба „Босна". Он је на тренинзима лудачки инсистирао да дижем кољена у зрак и викао:

– Дижи ноге, дижи ноге!

Није личио на хомосексуалца, али је често његова жена, дојећи њихову бебу, вирила кроз прозор да провјери од кога то њен муж тако страшно захтјева да диже ноге! Када је видјела мене како трчим, схватила је да јој брак није угрожен. Због тога што је мислио да би могао да будем добар у трци на двјесто метара са препонама, инсистирао је на високом подизању кољена.

Тренирао сам у спринтерицама два броја већим од мојих стопала. У ствари, спринтерице сам дијелио са официром ЈНА у пензији, који је уз мене и двије

дифовке, био једини члан овог атлетског клуба. Мијењао сам термине тренинга зависно од школских смјена и био срећан када су спринтерице читав тренинг биле само на мојим ногама.

Тај дан сам стигао на атлетску стазу нешто раније, пошто је посљедњи час у школи отказан. Хтио сам да ријешим проблем са спринтерицама.

– Има ли шансе да се пронађу нове спринтерице?

– Ти мали да знаш, немој мислити да код мене има протекције. Ако ти је отац помоћник министра, мислиш да можеш овдје да спроводиш керефеке, боли ме курац.

Збунио ме овај ћудљиви човјек:

– Нисте ме разумјели, не требају ми спринтерице за оца. Мени је потребно да побољшам вријеме!

– Чујеш ти мали, или ћеш прифатити режим или купи прње и бриши из спортског центра, да те моје очи не виде!

Понос са којим је изговорио „спортски центар" отворио ми је очи. Ништа више није било спорно.

На загријевању сам осјетио нешто чудно у стопалу, али сам, да не бих поново слушао бујицу тренерових ријечи, ћутао. Кренуо сам дугим корацима према препонама, али ме он зауставио и рекао:

– Дижи те ноге, мајку му јебем, кад запнеш за препону и одереш се о шљаку, ја ћу бити крив!

Док је његов глас одзвањао празним стадионом, ја сам осјетио нешто, као да ми на нози нараста мали прст. Придигао сам стопало и схватио како се у спортској ципели нешто миче. Да ли је могуће? Био је то миш, сасвим мали глодар који се запатио у

спринтерици војног старјешине. Нисам знао шта да радим. Панично сам ударао ногом о шљаку, а миш се још више узнемирио. Онда сам у мјесту почео да спринтам, дизао сам ноге и као лудак ударао стопалима о шљаку. Надао сам се да ће глодар угинути под мојом тежином, па да ћу га избацити из два броја веће спортске ципеле. Застао сам поново, али се миш раскомотио са стране стопала, па му није одговарало што стојим. Као да је уживао кад је видио да је због њега неко био у фрци. Само што сам застао, он се поново узјогунио. Као да се питао: „Зашто овај идиот застаје, зар не види да ми је љепше када постиже велике брзине?"

Потрчао сам и са пригушеним урликом направио најбржи, али и почасни последњи круг око стадиона, заједно са мишем у спортској ципели. Био је то крај моје кратке атлетске каријере.

У оквиру новог концепта „алкохол у дневној соби, никако у кафани", ствари су се у нашој породици развијале у позитивном правцу. Тако би новинар сарајевског дневника описао стање у нашој кући. Отац је скупљао најбоље пријатеље који су стизали привучени мирисом босанског лонца. Гледао сам у докторе, инжењере, режисере. С тим што то није било гледање само једним оком, као у вријеме горичког становања. Тада сам на кухињском каучу глумио да спавам, само да бих чуо шта старији причају. Сада сам сједио међу њима, али се нисам мјешао у разговор. Понекад бих осјетио како у некој теми видим и свој проблем, али бих само одобравањем испратио причу одраслих. То не значи да сам се са њима у све-

му слагао. Оправдање за моје изостанке из школе је пронађено. Шиба Крвавац је од неке своје швалерке издејствовао папир на коме је писало да сам ишао на терапију кољена мјесец и по дана.

На крају семестра, филмски чудотворац је средио прелазак из Пете у Другу гимназију. Српски и филозофија били су моји специјалитети. Открио сам Радоја Домановића и уљепшао ми је живот, а у филозофији сам, учећи силогизме, препознао предност херцеговачких корјена. До логичких закључака ми смо, Херцеговци, стизали кратицама и због тога су у Сарајеву за нас говорили, када су хтјели да нас увриједе, „у њему се боре Херцеговац и човјек". Учио сам да логички закључујем, што није била мала ствар. Посебно је привлачан био професор филозофије Срето Милановић. Забораван и расејан, а готово сви смо га јако вољели. Једном је из школе својој кући отишао са дневником под руком, а сутрадан се вратио носећи исти дневник, али овог пута у кућним папучама. Пошто је било прољеће, није то ни примјетио, док му колеге, у зборници, нису скренуле пажњу.

Сједељке у нашој кући започињале су тако што се, прије вечере, гледао ТВ дневник. Шиба Крвавац је предводио. Посједали би по фотељама и прва вијест је, наравно, била: „Друг Тито је данас посјетио... нешто!"

Доктор Липа се окрене према Шиби, тихо га пита, намигујући Мурату:

– Ма је л' он оно носи перику?

– Исмете, не провоцирај! – ућуткивао га је Шиба.

– Не провоцирам мајке ми, оно није његова коса!

– Како није? – умјеша се Сенка. – Нисам ни знала кол'ко сте ви мушкарци завидни, боже ти мене сачувај!

– Није то завист Сенка, ено, погледај и ти добро, оно није његова коса!

– Јесте његова коса, само што је офарб'о.

– Шта, болан, сереш? – јавио се Шиба и показивао на лустер, није се видјело да ли се шали, или стварно показује на опасност од прислушкивања. Није то био онај панични страх, као у горичким разговорима са оцем. Тада је све чинио да би спријечио слушање и евентуално снимање онога што је отац изговарао. Када није могао друкчије, он је оцу, у пола реченице, почињао да пјева и није престајао док овај не умукне.

– Ко сере? – питао је чика Омерица.

– Ти Омерице!

– Не серем, мајке ми, како може бити да човјек у његовим годинама нема ни једне сиједе?

– Има нових шампона којима опереш косу и покрију сједе! – бранила је Сенка Тита.

– То на шта ти мислиш Сенка, зове се кна.

– Мајко божија, ваљда ја знам шта је кна, не книјеш ти косу него ја!

– Ено види, ма каква његова, ово није видјело његове косе – инсистирао је доктор Липа.

Мој отац је ћутао, али није се јављао у овој расправи о Титу, што је било неуобичајено. Онда је улетио у причу, изненадно и убитачно:

– Људи, у праву је Омерица, ово што видите није Титова природна боја косе, он се офарб'о ималином!

– Чиме, нисам добро чуо? – питао је Шиба. – Ималином?! – Овај твој муж је Сенка начисто полудио! – љутио се Шиба.

– Не зајебаји Мурате, није ваљда ималином? – помагао је Омерица и заједнички палио ватру са оцем, провоцирајући Шибу.

– Да, драги мој, ималин даје најбоље резултате, пошто је људска коса протеин, она само реагује на жестоку хемију. Ималин није штетан по здравље, само треба пазити да се не претјера!

Отац је држао озбиљну фацу као Боро Тодоровић када глуми мангупа илегалца.

– Побогу Мурате, како можеш бити таки?

– Каки? – питао је отац моју мајку инсистирајући на „ки".

– Па како ће косу фарбат' кремом за ципеле. Па стварно си безобразан.

Шиба се умјешао, да га чују укућани, али и прислушкивач:

– Није он безобразан, он је Сенка луд, ималином су се некада давно мазали бијели глумци када треба да глуме црнце на сцени, не предсједник републике! – изговарао је познати редитељ акционих филмова, сјећајући се како је мардељао на Голом отоку за много мању ствар него што је ова зајебанција са Титовим фарбањем косе.

– 'Ајте нешто запјевајте људи моји, мора ли та политика, мајка јој стара?

– Није политика, видиш Сенка да изучавамо тајне фризерског заната! – инсистирао је мој отац као какав глумац на сцени, који у футроли за муницију има још метака којима и даље жели да забавља публику.

– Мурате престани, к'о бога те молим! – сада је већ била строга мајка и показивала му на уплашеног Шибу Крвавца. Омерица је запјевао: „Цвјетају ли руже у мом ђулистану..."

Ја сам искористио прилику и послије мале игре о ималину и Титу, замолио чика Шибу да дође у моју собу. Он је једва дочекао да стигне за мном и каже:

– Како су остарили, изанђали, Емире, боже сачувај.

Изненадио сам га питањем које ме мучило. Филмове сам гледао и много тога нисам разумио. Свиђали су ми се његови филмови о пријатељству у рату. Највише филм „Мост", у коме је друг друга носио на леђима. Пошто је онај ношени имао опасно повријеђену ногу, рекао је пријатељу да га остави и спасава себе. Његов друг није пристао да рањеника остави у невољи и само је рекао:

– Никада побро.

То је била скраћеница за побратиме, али начин на који је то Бурдуш рекао био је, вјероватно, формула за стварање емоције. Поставио сам питање Шиби, али не зато што ме нарочито занимао одговор. Хтио сам да га увјерим како и поред оних кечева, нисам глуп дечко.

– Чика Шиба, свака част партизанским филмовима, али зашто у овој нашој земљи нико не направи прави правцати љубавни филм?

– Па чека се да ти завршиш филмску академију!

– Немојте ме зезати, озбиљно Вас питам?

– Што бих те зез'о?

– Па гдје ћу ја да будем режисер?

– Није ти то тешко, од свега помало научиш, ни у чему ниси специјалиста, све знаш, а ништа не знаш перфектно.

– Обоје у исто вријеме? – питао сам.

– Баш тако. Само мораш научити занат!

Помислио сам: Ово ми личи на мене, нема гдје не забадам нос и нема шта ме не занима!

– Занат се научи у школи?

– И у пракси. Ми смо сви овдје научили асистирајући.

Инсистирао сам уобичајено тврдоглаво:

– Како да научим да направим љубавни филм?

– Ма да се ти, мали, ниси заљубио?

– Нисам, био сам заљубљен један и по пут!

Схватио сам да се становање у ипособним становима одразило и на мој љубавни живот.

– Како се може бити заљубљен један и по пут?

– Може, први пут сам био заљубљен у Сњежану Видовић и њу сам пољубио неколико пута на препад, а Невенки сам држао груди!

– Шта си радио?

– Само сам јој држао груди и ништа више.

– Ништа више?

– Добро, сада је ред да се заљубиш и да држиш груди, да их мјесиш к'о жене када развијају јуфку за пите и да идеш до краја и да урадиш оно!

– Које?

– Да се споји све заједно и прво и друго и оно пола и претвори у цијело!

Било ми је неугодно, зацрвенио сам се као рак, пошто сам схватио шта је требало да урадим.

– Љубавни филм, савремена прича, мора да буде, у ствари, класична прича, да се по костимима и сценографији одвија данас, а та тема љубави да изрази вјечни људски проблем. Двоје се воле, а трећи им смета да се изборе за ту љубав. Они се боре, велика сила се испријечила, а на крају љубав ипак побјеђује. Као, рецимо, Ромео и Јулија, Омер и Мерима. Имају ти закони у књигама, прича мора да има почетак, средину и крај. Све се то научи у школи.

Био сам неизмјерно захвалан Шиби, јер ми је, у ствари, рекао да ја личим на режисера. Није било важно што нисам јасно знао шта је то режисер. Већ ме тада хватала трема пред будућношћу. Повремено сам се плашио да ћу пропасти у покушају да постанем Неко. Шиба је касније, док су уз вино завршавали вече, рекао оцу:

– Онај твој мали има велике људске очи, даћу му једну малу улогу у „Валтеру“, али сада му ништа не говори, сачекај да прође семестар.

Отац сутрадан није издржао и када ме будио да кренем у школу, рекао ми је:

– Ако наставиш са добрим оцјенама, Шиба ће те ангажовати у филму.

Мене глума није фасцинирала, али сам оцу рекао да ме радује Шибина наклоност. У ствари, мени се свидјела заједничка именица режисер. Кажем, без обзира што нисам знао шта је то.

Отишао сам послије школе са Сенком у Храсно да посјетимо њену мајку. Сенка је успут гледала излоге. Улазили смо у радње, излазили, улазили, а ја сам у једном од тих излога угледао фотографски апарат. Помислио сам: „То је први корак ка режији, филм, то је збир слика поређаних како треба!“ Био је то руски апарат „Зорки“, стајао је са стране, поред четири-пет источнoњемачких „Практика“.

– Колико кошта онај тамо? – питала је мајка, а човјек је одговорио:

– Морате се договорити са Ухерком, он је власник апарата и станује у Калемовој.

Узели смо број Ухерковог телефона и позвали га. Када је мајка чула цијену, закукала је:

– Уху, ху, скупо ти је то сине, к'о жара. Знаш ли ти шта све може да се купи за те паре?

– Ако сте озбиљан купац, госпођо, може и одложено плаћање.

Молећиво сам гледао Сенку незнајући о чему она прича.

– Сада смо лихт роза, пара нема, сачекај први, стрпи се, знаш да ће ти отац звијезде са неба скинут ако будеш добар у школи.

– А паре од дедине куће?

Сенка се пренеразила.

– То су паре за не дај боже. Ово није не дај боже и немој да си безобразан! – ућуткала ме мајка.

Тај Ухерка, асистент камере, који је већ сарађивао са Шибиним камерманима, поред половног „Зоркија“, на продају је нудио и двије округле фотографске лампе. Састанак између нас двојице уприличио је, наравно, Шиба Крвавац. Читав дан

сам у школи смишљао причу, пошто сам од Шибе чуо да нема филма без добре приче. Оно што сам смишљао на часовима, сада је требало да саопштим Ухерки. Најважније је било придобити Ухерку да буде сниматељ за мој први аматерски филм. Све сам му испричао у једном даху. Гледао ме и, вјероватно, мислио да пред собом има незналицу, али ме није прекидао све до тренутка у којем сам описивао како главни лик филма крене трамвајем из центра града и крај сластичарне „Оломан" скрене према дворани „Ђуро Ђаковић". Он је прво зинуо и зачуђено упитао:

– Добро, како мислиш да то урадимо? – а ја сам му храбро одговорио:

– Па ништа. Овај трамвај код „Оломана" силази са шина, иде цестом, пролази кроз Васе Мискина и када стигне, наш јунак одлази у „Темпл". Глас изнутра му каже да је балерина иза завјесе, он искаче из трамваја!?

Ухерка је рекао:

– Стани, стани, како мислиш да трамвај сиђе са шина?!

– Па лијепо, јеб'о га ти, је л' филм или није. Ако је филм, онда се може приказати немогуће!

– Овај твој мали мора на режију! – рекао је Шиба мом оцу. Било је јасно да му је Ухерка поднијео извјештај о мом виђењу немогућег у кинематографији!

– Он је прави хохштаплер и то је најважније. Тражио је од сниматеља, можеш мислити, да му крај сластичарне „Оломан" скрене трамвај са шина и да

настави пут до „Темпла“. То ти је, Мурате, добар знак, одличан.

И њега су звали филмским хохштаплером, јер на путу до доброг филма није штедио ни себе нити своју околину. Шиба је подробно описао мој сусрет са снимате љем и опсервације о немогућем. Већ сутрадан Мурат је рекао Сенки:

– Узми паре из касе узајамне помоћи, ја ћу вратити од тринаесте плате, морамо му купити тај апарат и те лампе!

Два дана касније, у мојој соби су, на сталцима, стајале двије округле фотографске лампе. Када је то видио, сљедеће вечери, Јусуф Камерић, директор Комуналног предузећа, рекао је Мурату:

– Мутице, свака част, твој син зна шта хоће.

То уопште није било тачно, али је јако добро звучало. Ја нисам још имао појма шта желим, гдје ћу, али ми је ова расвјета и овај апарат, све то заједно, давало неку важност и тежину. То се могло мјерити са оним „Титаником“ којег сам направио у првом разреду. У школи су, не знам како, сазнали да ћу радити први аматерски филм у Кино-клубу „Сарајево“. Док смо на одмору у школском wc-у пушили, један ђак ми је рекао:

– Оде ти Куста у филмске раднике!? Мајке ти, ако видиш Неду Арнерић, реци јој да имаш друга који се нуди да буде ђаба каскадер са њом у кревету, ха, ха!

Осјетио сам да ми завиде и није ми то сметало. Због тога што сам знао да се мој живот покренуо са критичне тачке која се звала Нико!

Када сам се поново срео са Ухерком, он ме упитао:

– Шта је прича твог филма?

Ја сам рекао:

– Говоримо о жанру љубавног филма. Један млади човјек се буди у свом стану. У ствари није у питању природно буђење. Њега буде звона православне и католичке цркве, па на крају color ески откуцаји сахат куле. Тако пише Андрић.

– Стани, гдје то мислиш да снимаш?

– У мојој кући?

– Је л' ти оно станујеш у центру?

– У Кате Говорушић 9а.

– Па не можеш то тамо снимати?

– Како не могу?

– Фино, не чују се та звона тамо, мораш наћи стварну локацију.

– Што ће ми локација, направићемо да се буди у мојој соби и кад устане са кревета, снимићемо га крај прозора који гледа на цркву, а прозор ћемо поставити на некој тераси у близини катедрале и ето ти сцене.

– Ђе ти је прозор, драги мој?

– Наћемо прозор, јеб'о га прозор, ваљда то није тешко. Лијепо га доњом страном закуцамо, привремено, за ограду балкона!

Овај Ухерка није лако подносио моју продорну природу:

– Стани болан, како мислиш да ја то освјетлим?

– Е, то не знам, пошто ја нисам камерман.

– Ми чујемо, у ствари, главни лик филма чује звоно, не морамо двије цркве ни показивати. Само

једну покажемо, а за друго звоно поставимо само звук. Је л' може тако?

– Па, мислим да може. То мораш да видиш како може монтажер да изведе. Знаш ли Веска Кадића?

– Ко је тај?

– Монтажер, аутор аматерских филмова. Питај њега како да то урадиш!

Ухерка се помирио са судбином. Схватио је да је крај њега човјек који сумануто брани своју замисао. Без обзира на то да ли је идеја добра и да ли је изводљива!

Филм који се настанио у мојој глави није имао класичну причу. Ја сам хтио да тај филм изрази мој живот.

– Један млади човјек буди се у Сарајеву окружен различитим богомољама, како то пише Андрић. Младић живи безнадежним и бесциљним животом. То се примјети тако што он непрестано пролази истом улицом. Тај дио ћемо понављати као што се понавља рефрен у пјесми. Тако ћемо увјерити гледаоце да је младићев живот чиста монотонија и да је он потпуно изгубљен. Он једноставно не зна шта хоће.

– Како ћеш то показати? – поиграва се Ухерка са мном.

– Понављањем исте приче. Учврстићемо слику човјека који без циља пролази том улицом. Нека та улица буде Штросмајерова са катедралом у позадини. Његов живот ће се промијенити када препозна како да изведе ту промјену. Преокрет, наравно, доноси жена! Она коју он воли, не жена проститутка са којом је већ спавао. Од проститутке он бјежи. Та коју

он воли је жена идеја. Не иде на пијацу, не свађа се, она нема везе са стварношћу, а ипак је жена!

– Не значи!

– Како?

– Па ти кажеш да он њу воли и да то није к'о са проститутком од које бјежи и са којом је спавао?

– Ниси схватио. Она живи скривена на бини, иза завјесе и она је балерина!

– Живи на бини. Како се може живјети на бини? Шта? На бини дигла шатор, унјела кревет, гдје иде у wc?

Сада је почео да ме љути тај Ухерка. „Какав магарац", помислио сам, али му то, наравно, нисам рекао.

– Нeee, па ти мене ниси схватио, мислим, нисам се добро изразио. Нећемо ми улазити у то да ли она живи на бини.

– У реду, нећемо ми, али ниси чито' Пудовкина. Мораш се мало филмски едуковати, то је поетика лиценца!

– Каква поетика?

– Лиценца, општа ствар. У филму треба избјегавати опште ствари!

Као да ми је нож забио у срце тај Ухерка! Ја се морам едуковати, мислио сам, тачно је то, али што ми ти сада то мораш говорити.

Наставио је да ме уништава:

– Гледаоци ликове на филму стално провјеравају колико су реални и посебни!

– Па тоооо, ја управо хоћу то да избјегнем, општа мјеста!

Изговарао сам к'о муња тражећи рјешење да туширам овог Ухерку.

– Ми ћемо балерину открити на сцени, као да је тог дана, прије генералне пробе, дошла да вјежба сама. Ставићемо музику Чајковског на крају, притиснућемо гледаоца експресијом! – корио сам његове ријечи. – Тако ће гледаоци да уживају у споју слике и звука и неће имати времена да се питају да ли је она била у wc-у, шта је јела, како је спавала.

Говорио сам то и гледао у очи збуњеног камермана и мислио: Нећеш ти мене Ухерка више зајебавати!

– Дакле, главни јунак открива жену свог живота на тој бини, у поменутој ситуацији. У том тренутку иде музика Чајковског, завршница „Лабудовог језера", знаш оно на-на-на-на и то.

– Па добро, ако се зна реално да је то проба, онда стварно може, није лоше, супер је, стварно ти је то доста експресивно.

– Јесте, можда нисам најбоље испричао, али видим те слике, знам тачно како изгледају, али немам довољно ријечи, мислим, имам ријечи али не знам да их распоредим како ваља и дочарам, иако знам... ух јесам се спетљ'о!

Био сам сада искрен и није ми више сметао Ухерка. Била је то прва провјера онога што сам наумио да снимим и није било лоше што сам све наглас изговорио. Све што сам рекао звучало је добро и у сценарију.

– Како ће ти се звати филм?

– „Дио истине".

– Хмм. А зашто?

– Па зато што је то само моја истина. Хоћу да буде баш тако представљена у филму. Моја, разумијеш. Само моја истина!

– Разумијем ја да је то твоја истина, али зашто онда не даш филму име „Моја истина"? Јес' да је мање експресивно, али ми се чини некако тачније!?

– Не треба мени да буде тачно, хоћу да покажемо како истина није једна.

Осјећао сам како ме туширао са овом „Мојом истином", али се нисам предавао. Мислио сам, ако сада попустим, овај ће ми поповати све вријеме на снимању. Шиба ми је причао да је важно да групу људи држиш к'о чобанин који не да овцама да заблуде. Да будеш праведен, али строг. Као друг Тито.

Увече, Шиба је прегледао написани текст. Рекао ми је:

– Добро је, врло експресивно.

Хм, није ме баш похвалио, али добро је да му ствар изгледа изражајно.

Израз експресивно користили су људи из умјетничких кругова, а ја сам у томе препознао сличност са изразом интересантно. То ми се није свиђало, пошто је ту ријеч користио један сликар на изложби мога рођака. Видјело се да му се Едини радови не свиђају, па је рекао:

– Могу ти рећи Едо, слике су ти интересантне.

Едо је нијемо пиљио у њега, а он је додао:

– Чак врло интересантне!

Значи, неће да те увриједи, иако му се не свиђају слике, није лагао, а није ни хвалио Едино дјело.

Шиба ме гледао и примјетио трему. Приближавао се први дан снимања филма „Дио истине".

– Знаш Емире, данас се снимају такозвани тркопиш филмови. То долази из заблуде да је могуће и трчати и пишати, и остати неупишан. Због тога што не знају како је тешко створити филмску грађевину. А то мора да зна најбољи заступник публике на снимању, значи – редитељ. Ови тркопиш редитељи сниме филм за два мјесеца и шта? Ништа. Филм не ваља. Таман што се загријао, он мора да заврши филм. То ти је као у љубави, као да је довољно шарање рукама, љубакање и те ствари. Ствар мораш да доведеш мушки, до краја и к'о прави рудар. Тек онда друга страна, дакле партнерка, цијени твој рад. Исто је и са публиком, ако их не испреврћеш, измалтретираш, разбацаш, измориш, насмијеш, они одоше кући к'о да се ништа није ни десило у пројекционој сали.

Ако ти се неки кадар свиђа на снимању, биће осам пута бољи када се увећа на великом платну. Ако ти се не свиди нешто, па по оном принципу тркопиш филмова слажеш себе и кажеш добро је, идемо даље, а није било добро, на платну ће то бити осам пута увећано, значи осам пута горе него на снимању! Све што пропустиш на снимању, неповратно је отишло низ ријеку. Кад се угаси свјетло, крене филм да се врти, или си хаџија или бос. Почне филм послије угашеног свијетла, иде сцена, велики аеромитинг на којем је требало да имаш хиљаду статиста. Публика не зна, али осјети да нешто фали. Е, сада, не можеш ти ући у кино и рећи: „Људи, овдје је требало да буде хиљаду људи, али ето, некако није било пара“. Они мангупи из првих редова, гдје су карте најјефтиније, рећи ће ти: „Ко те јебе, излази из кина, будало, не

ометај пројекцију". Ако публику не прикујеш за столицу, ако им оставиш могућност да мисле, оде све у пизду материну. Треба им учинити да осјећају у континуитету, без прекида. Како? Како најбоље знаш и умијеш. Може ли се дрво прекинути док расте, не може, тако не може ни филм.

– А шта ако пукне трака?

– Не зајебаји сад ти, види га што је безобразан. Чуј шта ће, залепиће траку и наставит'.

Док сам дневну собу претварао у филмску сцену, нисам ни сањао да ће живот онемогућити почетак снимања мог првог аматерског филма. Таман када је било уговорено да Мирза Тановић, градски кловн, глуми главну улогу, у нашу кућу стигла је вијест послије које ни много лакши послови од снимања филма нису могли да се обављају.

Дан 17. јун 1972. Ханифа Нуманкадић започела је као и све друге дане у протеклих двадесет и пет година њеног живота. Послије јутарње терапије отишла је у госте, код њене Коне, како је од миља називала своју најдражу комшиницу. Испела се старица на седми спрат, у стан госпође Маловић, да попије кафу. Попила је филџан, пожалила се на реуму, чак је примјетила нови ћилим на поду и похвалила шаре на њему. Онда је отишла у купатило и закључала врата за собом. Због крхког здравља старице, Маловићка се убрзо забринула зашто се њена гошћа не враћа из купатила. Да није пала, питала се она? Покушала је да дозове Ханифу, али ова се није одазивала. Маловићка је онда покуцала на врата. Када се ни тада није чуо ненин глас, залупала је по

вратима купатила. Ни тада није било одговора. Није било друге него да провали врата. Купатило је било празно, а Маловићка је ужаснута закукала. Промолила је главу кроз прозор и на асфалту видјела ужасан призор: испред улаза у стубиште лежало је крхко разбијено тијело просуто по асфалту. Док је комшија из приземља мучену старицу прекривао деком, ненин шал је, ношен вјетром, као застава њене душе залебдио између новоградњи у Храсном. Тај кашмирски шал којег је добила од сина на поклон, гријао је болесну старицу дуги низ година и био слика њене племенитости. Остао је лебдећи у нашим мислима, заувијек подсјећајући на ломљиву људску природу која сваког часа може да отвори прозор у смрт.

Поред многих прича које су везане за покојницу, најчешће је помињана она како подучава своју дјецу:

– Упамтите дјецо, комшија ти је важнији од рођене мајке!

Ја сам о комшијском животу у Босни слушао свакакве приче и оне су увијек истицале важност комшијских односа. Вјероватно је у причама старијих та ствар истицана, јер у пракси нису постизани баш неки велики домети. Утолико је драстичније звучала истина о оном човјеку из приземља, који је прекрио деком мученицу, нашу мртву нену. Он то није учинио да бу упокојену жену и драстичну слику њене смрти смакнуо из видног поља читавог комшилука. Био је ред да се смрт прекрије деком, док не дођу доктори или гробари и однесу скршено тијело. Чим су се његова дјеца вратила из школе, прошла поред прекривене старице и без трауматичне слике ушла у

кућу, он је деку подигао са мученице, вратио је кући и убацио у машину за прање веша.

Моја мајка стигла је на мјесто несреће, видјела изломљено ненино тијело и никада се више није ослободила тог призора. У таквим тренуцима нема утјешне ријечи, али је Сенка знала да њену мајку није у овакву смрт однијела болест са којом се успјешно рвала дуги низ година. Њен муж није био ту и она више није налазила разлог да и сама буде жива.

Филм није могао бити снимљен одмах. Десило се то тек када је у осјећањима свих нас, блиских племенитој старици, почео да блиједи невјероватан догађај њеног самоубиства. Филм је снимљен тек када је у нашим мислима ублажена оштрина тог догађаја, као што, послије извјесног времена, са црно-бијеле фотографије нестаје сјај. Тада га мат површина у потпуности замијени и као законита појава, читав догађај пређе у загрљај вјечности.

Мој живот

Хиљаду деветсто седамдесет и треће, на фестивалу аматерског филма у Зеници, приказан је филм „Дио истине". Жири овог фестивала је прикачио моју звијезду на чађаво зеничко небо: филм је добио прву награду. То дјело није било значајан домет свјетске кинематографије, нити је било оних који су вјеровали да ће „Дио истине" постати класика. Раније изговорена реченица очевог пријатеља Камерића:

– Благо теби Мутице, твој син зна шта хоће – постигла је смисао тек послије зеничке награде за овај филм. „Дио истине" послао сам на прашку Академију лијепих умјетности као први дио пријемног испита. Експресивност овог филма била је довољан разлог комисији за пријем нових студената да ме позову у Праг на полагање усменог дијела испита.

У Праг смо ишли Шиба Крвавац, мој отац, Омерица и ја. Били су то исти они људи који су учествовали у усправљању посрнулог гимназијалца. Стазу до Академије прокрчила је тетка Биба, која је, након Варшаве и хепиенда са породицом Рајнвајн, која се иселила из њиховог теразијског стана, са тетком

Бубом четири године службовала у Прагу. Она је поново радила у Међународном радничком институту, а тетак је био дописник Танјуга. Телепринер је, у међувремену, замијењен телефаксом, па је тетак Љубо Рајнвајн могао више времена да проводи играјући тенис. Тако је упознао Вацлава Ицху, секретара Академије лијепих умјетности. Тетка Биба је знала како да га угости и исприча му најлепше приче о мени. Иако је већ годину дана живјела у Београду, након повратка из Прага тетка је остала у вези са Ицхом и другим важним људима из Прага. Срео сам је у теразијском стану гдје ме дочекала као и сваки пут, као цара и, као и обично, згражавајући се над мужевљевом фамилијом рекла:

– Они су и Славенкину хармонику однјели, швапска говна!

– Нису тетка швапска, Рајнвајни стижу из Аустрије!

– Исто је то мој Емире! Са Љубомиром Рајнвајном и његовом породицом човјек мора увијек бити на опрезу. Када спаваш, једно око мора бити отворено, али и једно ухо наћуљено.

– Зар су толико грозни?

– Рајнвајнови? Не знаш ти, мој Емире, с ким ја живим!

– Ако ти било шта треба, ти зови, знаш да сам ја твој војник, спреман на све! – хтио сам да зна да на мене може да рачуна, а она је заплакала и рекла:

– Сунце теткино!

Улазак на Академију није било лако остварити. Сви људи који сањају о умјетничкој каријери

плаше се да их комисија на пријемном испиту неће разумјети и да због бруталности испитног тренутка неће знати како да се изразе на најбољи начин!

Ноћ пред полагање испита, остао сам у хотелу „Луцерна“. Тај дан, када бих паузирао у учењу и долазио у апартман чланова прашке експедиције, они су нагло мијењали тему. Омерица је, наручивши прашку шунку у собу, ухватио поглед младе, деколтиране конобарице и рекао:

– Јеси видио, молим те, како мала гледа у Емира?

Ја сам био збуњен, пошто је истина била да сам ја гледао конобарицу, а не она у мене. Схватио сам да је овај Омерица тако скретао тему са њиховог разговора, разрађивања плана за вечерашњи лов на Чехиње. Мурат се убацио у ову акцију и при том заборавио да сам и ја Херцеговац, те да и ја кратицама стижем до логичких закључака.

– Како га неће гледати, висок, згодан, а бога ми и паметан. Све оно што нисмо нас тројица.

Сада је већ било извјесно да је све ово одступница за вечерашњу авантуру. Није било изненађења, они су предвече отишли да „прошетају“.

Хотелске собе нису биле моја омиљена мјеста. Зујао је фрижидер у коме се хладило пиће, а улегнуће на мадрацу свједочило је о хиљадама људи који су прије мене овдје спавали. Ко све није скакао по овим креветима. Оргијаши свих врста који су у Чехињама видјели идеалан спој добре домаћице и проститутке. Свјетлост флуоресцентне рекламе са сусједног хотела правилно је жмиркала, а сјена је падала на зид изнад моје главе. Ту сам свјетлост

доживљавао као несносан звук. Заједно са трамвајем који је протутњао Вацлавским намјестима, мојим мислима је прострујала идеја да је способност да доживиш свјетлост као звук предност, кад желиш да се бавиш режијом.

Једини излаз из непријатне собе, која ни по чему није била пријатељска према кандидату за студије филмске режије, био је бијег у литературу. Читање је код мене производило оно исто осјећање које сам први пут препознао када сам започео градњу мог Титаника. Све отежавајуће околности, које човјеку стварају вријеме и простор, тада су нестајале. Најизраженије је то било када ме је у свој свијет одводио Чехов. Његове обичне, а фантастичне приче о малим људима подсјећале су ме на мој живот. Мој отац је био човјек из Чеховљевих прича. Тачније, његова жеља да из угла малог човјека учествује у великој историји, подударала се са мотивима Чеховљевих јунака. Окренуо сам прву страницу књиге и налетео на особу која ме очарала. Пожелио сам да поједноставим живот као тај Чеховљев лик, наставник географије. Он је своје виђење спољњег свијета градио само на очигледним стварима. Није се упуштао у ризик да изговори било шта што није сто посто тачно и видљиво. „Најбоље је човјеку зими, када је хладно, да се сакрије у топлу просторију, крај пећи" – говорио је он.

До усхићења ме доводила његова машта када је рекао: „Када је јако сунце, најбоље је човјеку да се сакрије у хладовину".

Екипа која је отишла у „шетњу" остала је ван хотела до зоре, а ја сам, такође у зору, заспао са

Чеховљевом књигом на грудима и са наставником географије у мислима.

Чланови комисије на пријемном личили су на све друге филмаџије које сам претходно срео. То су они типови које препознајем по сомотским сакоима са кожном флеком на лактовима. Један је имао те флеке на кашмирском џемперу. Били су строги, али ме нису уплашили. На питање члана комисије, да ли је потребно више соцреализма у савременој умјетности, ја сам, претходно слетивши на пријемни са страница Чеховљеве литературе, одговорио:

– Наравно, соцреализам је веома важан у социјалистичким друштвима, у животима грађана, сељака и радника.

Строги чланови комисије су се изненада насмијали. Ваљда због начина на који сам изговорио ову реченицу. У ствари, ја нисам ни знао ваљано да дефинишем соцреализам, али ми је било познато да је „Мајка храброст“ Бертолда Брехта соцреалистичка представа. Максим Горки, писац који ми се свиђао, такође је представљао исти род умјетности. Чланови комисије су се смијали као и гледаоци у позоришту кад неочекивано реагују на глуму која, усред трагедије, изазива салву смјеха.

Заједно са филмским, у мој живот стизао је нови, значајнији заплет! Заљубио сам се, али потресно.

Први пут сам срео Мају Мандић када нисам знао да је то она. Десило се то на Јахорини. Нешто касније, други пут, било је сасвим јасно да је то она. Срели смо се на Титовој улици гдје је шетала малог пса. Труман је тада Маји Мандић понудио улогу у мом новом, аматерском филму. Тај филм

са социјалноправдољубивом тематиком снимљен је у мојој режији, али без Маје. Она је глатко одбила глумачку понуду. Филмове треба дијелити са онима са којима не дијелиш живот.

До нашег првог сусрета, моја мајка Сенка и Мајин отац Мишо сретали су се сваког јутра. Ни они нису знали да се знају, а знали су се. Двадесет година су, Сенка уз Кошево, Мишо низ Кошево, одлазили на посао, Сенка на Грађевински факултет, а Мишо у Окружни суд. Никада нису ни ријеч проговорили, а били су стари знанци.

Иако није глумила у мом првом филму, Маја је послије добила главну улогу у мом животу. Једно поподне угледао сам је у „Шеталишту" и нисам вјеровао својим очима. Слична судбина у школовању и њу је довела од Пете гимназије у Другу, а „Шеталиште" је било тридесет метара удаљено од гимназије која је носила име народног хероја Огњена Прице. Маја је попуњавала крижаљку у друштву своје другарице Љиље Брчић. Када ме погледала, она као да је угасила свијело у „Шеталишту" и као да су остале да свијетле њене очи. Ја сам знао да је простор за прилазак чист. Упитно сам махао рукама, показивао на крижљку и рекао:

– Два усправно, домаћа животиња, шта имамо, аха, ава, значи крава!

Састанак је био заказан лако. Сутра увече у кафани хотела „Београд".

У тој кафани изненадни обрт. Ништа од оног говорљивог младића из „Шеталишта" коме, да би био шармантан, треба публика. Покажи се сада мангупе, 'ајде да те видимо! Као да су туђи терен, недо-

статак подршке домаће публике, али и слатки страх од противничког играча, помутили рачуне центарфору кафане „Шеталиште".

Сједили смо у кафани хотела „Београд", као Адам и Ева на грани плодног дрвета. Наше ноге нису додиривале јефтине плочице, оне су висиле над безданом. Хватао ме страх да ћемо се, ако се помјерим, падајући са плодног дрвета, суновратити у провалију. Нисам знао гдје ћемо пасти пошто су се од приче о Адаму и Еви ствари са рајем и паклом драматично измијениле. Тада помислих, да ли је Бог мислио на Њујорк када је из раја у пакао прогнао Адама и Еву?

Ћутање у хотелу „Београд" било је наставак познанства које су у кошевској алеји започели Мишо и Сенка. О љубави нисам могао да кажем Маји ништа, иако ме узбуђење које производе женски погледи већ увелико тресло. Парализу за кафанским столом хотела „Београд" прекинуо је глас безубог конобара:

– Шта ћ'те пит'?

– Ја сам зуцко – прозборио сам – имаш ли ти шта пара?

Ми Горичани нисмо били искрени када је љубав била на дневном реду. Утркивали смо се да нагласимо интересно забављање. Јер ми смо презирали доколицу, а љубав је највише подсјећала на доколицу. Ствари око љубави нама су личиле на имитацију америчких филмова. Тамо су карактери често обављали исте двије радње: редовно су одлазили у јавни wc и док су пишали, водили су важне разговоре, а касније, у другој ситуацији филма, најмање

два до три пута, изговарали су „I love yuo". Ни прво ни друго нам се није свиђало. Јер када пишаш, онда пишај, а када некога волиш, зашто још и да брбљаш о томе. За љубав смо имали разумијевања само када се због љубави патило и плакало. Као што је Паша често плакао због Мирсаде. Врхунац љубави остварен је када изађеш крвав из кафане на горички асфалт. Кад су жене у питању, само је патња била разумљива, све друго је била порнографија. Ипак, добро је било то што смо знали да су односи мушкараца и жена крајње деликатна ствар. Шта је то љубав, нико није могао да нам каже. Тако да сам и ја морао да тражим оригиналне одговоре на ово питање.

Гледао сам Мају ћутке и мислио да је љубав нешто као када према теби јури воз и клопарају точкови, све су ти ближи вагони, а ти си везан за пругу и мислиш на онај трен када те њен поглед потопи у осјећања која избришу звук воза који се приближава и бол ако те прегази. А ти, наједном, постајеш због те љубави безосјећајан. Нити шта чујеш, нити шта видиш. Тек касније се испостави да тај воз није ни постојао, а да је ствар са љубављу велика тајна. Љубав је сан. Можда ништа више од тајне физике која каже да два тијела у простору, различитих температура, теже ка сједињењу.

Да је неко упалио сирене које упозоравају како стиже смак свијета, не бих се помакао са расклиматане столице кафане хотела „Београд". Шкрипава столица је, сада већ засигурно, замјењивала грану плодног стабла са којег смо сваког часа могли пасти из раја у пакао. Одједном помислих како је Бог протјерао Адама и Еву у Њујорк, а не у пакао.

Земљотреси заобилазе заљубљене столове. Куге, епидемије, такође. Тај сто не само да је био без ријечи, ту су трнуле усне, а говорни апарат није био у стању да изговори нити једну од глупости које човјек у одрастању изговара. Вјероватно због тога што млади човјек, иако је глуп, осјети како је за љубав преча хармонија произведена ћутњом и зрачењем партнера, него ризик у који се уђе говорењем. То је као на филму. Најбољи дијалози, најбоља сценографија, нису довољни да филм буде велики. Тако је и у љубави. И то је дјеловало утјешно на мене. И љубав се, ваљда, гради у мистичним паузама између говора, између снова, љубав нараста уз осјећање које прате збирови радњи које човјек обавља, никада не одгонетајући коначну тајну и одговор на питање шта је најзначајнији састојак љубавне везе. Јер када тајне ишчезну, када љубав ишчезне, онда се људи разилазе и мисле само на очигледне и често ружне ствари.

Без обзира на племените мисли о љубави, и даље сам ћутао. Да не помисли како сам глуп? Мислио сам да јој кажем како већ имам дјевојку, али зашто да јој лажем, иако сам чуо да жене воле када им се лијепо лаже? Тек смо се срели. Како је, искрено, тешко љепотицама као што је ова Маја. Њихова љепота је шампионска категорија, неприкосновена у животу, као што је Касијус Клеј у боксу. Све до меча са Фрејзером. Узвишена љепота жена, то је једина ствар на којој мушкарац мора жени да завиди. Без посљедица. Женска љепота је најближа тачка између људског рода и вјечности.

Сједили смо и даље непомични на грани плодног дрвета, а ја сам смишљао како да се неосјетно

извучем, како да шмугнем са несигурног стабла. Ако кренем ка крошњи, грана на којој стојимо, од мисли и ћутања ће препукнути на пола. Не могу да издржим тај поглед, одох, помислим. Устанем и кренем, и на првом кораку према крошњи угледам Њујорк. Да ли је, стварно, судбина одредила да Њујорк постане пакао? И да ли су вјекови патње између рајске баште и времена данашњег само трен?

– Гдје си кренуо?

Чујем Мајин глас, застанем и слажем:

– Нигдје!

Сједнем и осјетим се као Роденов мислилац, исклесан у камену.

Сједили смо на тврдим столицама хотелске кафане „Београд“. Ја сам уздисао, мешкољио се, нисам знао куд ћу са рукама. Са ногама је било још горе, петљао сам их и изгледало је као да располажем са вишковима удова. Као да сам посједовао ноге Крешимира Ћосића. Благо сам се заљуљао као онај Ћоро на почетку филма „Било једном на дивљем западу“. Маја је гледала и плашила се да ћу пасти и повући је са собом у пакао из раја, и рекла ми уз осмјех:

– Пашћеш?!

Изговорила је то као да није имала ништа против. Када бих знао како да дефинишем љубав, да је импресионирам. Да ли да испричам причу о једном инжењеру грађевине који је низ Горицу водио своју голу жену, показивао је невјерницу пролазницима, све до Војне болнице. Четири хиљаде стопа су тако прошли, а нико од случајних посматрача није ликовао над овим тужним призором. Било им је жао, јер

су ово двоје живјели већ двадесет година заједно. Јер је неуспешна љубав такође љубав.

Да ли да причам о Гагарину? Казаћу јој како је први човјек одлетио у васиону. Гледаће ме, плашим се, са досадом. Сигурно су јој се већ представљали као паметни и вјеровали да је знање довољно за придобијање женске наклонсти, која, свакако, претходи великој љубави. Да ли да, ипак, кренем са тумачењем закона који човјека води у простор гдје гравитација не игра главну улогу? Можда је боље да покушам са Гагарином!? Љубав троши енергију као ваздухоплов када полијеће према небу. Баш као што све особине заљубљених служе ослобађању од тричарија и од баналности каква је гравитација!

Када је о љубави ријеч, једно је сигурно: када ти вјетар преко сиротињских кровова, уз шкрипу плеха, донесе глас који каже волим те, тачно је да те воли, ако ти тако чујеш, чак и ако та ријеч није изговорена. Јер љубав, то ништа није реално, мислио сам. То је као неки број који у себи садржи све друге бројеве. Пошто бројеви, у ствари, не постоје, не постоји ни тај љубавни број. Без обзира што све то, ипак, постоји.

Те нијеме ноћи у хотелској кафани, мислим да су се све ствари између нас десиле и да је све што је слиједило касније стало у ту исту ноћ. Као Мишо и Сенка који су се тако често сретали деценијама и у тим сусретима као да су утрошили вријеме које се претворило у нашу љубав.

Гледао сам у Мају и скретао поглед на под, и ту се сусретао са њеним ногама.

– Да је стајала на таквим ногама, Краљевина Југославија би много дуже трајала! – добацио је

једном кондуктер Маји док се кошевским аутобусом превозила у град.

Био је у праву тај кондуктер монархиста. Али, лако му је, кондуктеру једном, када добаци. Тајна је у одговору на питање како успоставити комуникацију. Кажеш нешто духовито, а шта ћеш послије? Мораш имати причу!?

Ходницима сјећања бљеснула је у први план прича из часописа за астронаутику „Галаксија". Тамо је писало како је Гагарин полетио у васиону! Да јој то кажем. Све је лијепо објашњено. Сила узгона која држи космонаута у зраку настаје промјеном притисака. Испод крила летјелице, због пропелера којег окреће мотор, настане већи притисак него изнад крила. Да ли би то Мају занимало, или бих, ако јој тако нешто кажем, личио на остале који су већ покушали да јој приђу са пилотске стране? Можда да почнем тако, па да закључим да два тијела у простору, различитих температура, теже ка уједињењу. Смијаће ми се, помислио сам. Али зашто да се не смије. Зар смијех није први корак. Али шта ако то схвати озбиљно и крене у причу. Шта ако се открије да ствари око физике зна много боље од мене?

Ћути, рекао сам сам себи и осјетио се као Мики Маус који је кренуо да ухвати диван комад сира „ементалера" и неопрезно упао у клопку. Цвилио сам на поду и већ видио како овакве као Маја направе кућне мишеве од мушкараца. Па им то није довољно. Захтјевају да се, чим искораче преко кућног прага, у самопослогу, пресвуку у кожу разјареног тигра. Тада је свеједно да ли треба да се свађају са касирком у самопослузи због нељубазности према су-

прузи, или да се туку са читавим свијетом. И шта је највећа тајна. Само комбинација ради. Ако си само миш или, пак, само лав, то им није довољно. Шта да радим, питао сам се и брже-боље из коже миша, у коју сам за тренутак био пресвучен, увукох се под властиту кожу.

Адам и Ева на грани, са које се пропада због јабуке. Али не на патос рајске баште. Ако су столице хотела „Београд" само грана рајског стабла, сада више није било сумње да је асфалт Њујорка представљао тле пакла. Какво проклетство носи човјек. Ја сам био потпуно увјерен у то да је Бог ономад мислио на Њујорк, када је казнио Адама и Еву. Једино нисам имао одговор, да ли је рај био јефтини балкански хотел? Наравно да јесте био рај. Због тога што се овако не може заљубити изван ограда рајске баште.

Изашли смо из хотелске кафане, ноћ је мирисала помирљиво, а ја сам направио прекршај. Рекао сам Маји да имам дјевојку. Никада нисам сазнао да ли је то била тактика или страх да се пустим у загрљај таквој жени. Касније су многе жене, које су у разбарушеном умјетнику видјеле своју шансу, изгубиле. Лагао сам да ми је жао што наша прича завршава вечерас, мада је било извјесно да та прича има свој наставак. Јер нису, ваљда, Мишо и Сенка толико шетали низ Кошево и уз Кошево, да бисмо ми ову сарајевску ноћ тако лако пустили низ Миљацку.

P.S. Рајско стабло које сам замишљао, док смо сједили у хотелу „Београд", пукло је, сломила се грана. Гријех нас је, стварно, одвео у Њујорк! Само што

је приземљење било мекано. Није било никаквих падова. У тај град паклене енергије стигли смо 1988. Јатовим „боингом", наша кћерка Дуња, син Стрибор, Маја и ја, јер сам добио професорски посао на филмском одјељењу Колумбија универзитета. Када смо напуштали Југославију, на телевизији је почео пренос распада наше земље. „Јогурт револуција" укинула је аутономију Војводине.

Ломоносововоховно!

Хиљаду деветсто седамдесет и четврте иселио сам се из родитељског дома. Исте године усвојен је нови Устав Југославије, познат по томе што је Хрватска добила већу аутономију од Србије. Био је то први корак слабљења заједничке државе јужних Словена, а мени је све јаснија била идеја шта значи ријеч политика на Балкану. Оно што је представљало хрватско прољеће хиљаду деветсто седамдесет и прве, и тада проглашено непријатељством, сада је уграђено у нови Устав Југославије.

Деветнаестогодишњи младић кренуо је из провинције на студије режије на Академију лијепих умјетности у Прагу. Одлазак у мајку градова, како су Чеси називали Праг, није био само путовање у цивилизовану Европу. Крај мог живота у родитељској кући мајка је преживљавала као судбину, а њена идеја о томе да школовање води ка животном успјеху била је снажнија од туге. Једино што она није знала како ће изаћи на крај са истином да сам тако далеко од ње? Сада је то било више од бриге о сину који касни, дружи се са опасним типовима, долази крвав због

туча. Она је ту битку већ добила, пошто је већина мојих другова завршила у поправним домовима, а ја никада нисам преноћио у полицијској станици.

Још тада сам знао да није било упорности наслијеђене од Сенке, ништа не би било ни од моје умјетности. Сенка је пронашла начин како да одучи станаре од крађе сијалица из стубишта и лифта. На сијалице је лијепила трње скинуто са ружа. Тако је зграда Кате Говорушић 9а била једина у цијелој улици, гдје је у лифту увијек било свијетла. Никада није одустајала од свога наума моја мајка, без обзира на то колико је требало труда да уложи. Када сам ја био у питању, успјех није подразумјевао свјетске награде и све оно што се касније десило. Отац је читаву ствар друкчије видио.

Говорио је:

– Не мораш постати Фелини, буди макар Де Сика.

Мајка је била скромнија. Она је била спремна да све учини, само да не личим на локалне дрипце и да, када већ она није успјела, ја завршим факултет. Па шта буде. Отац је бринуо о другим стварима, значајнијим за човјечанство.

Добити пасош у СФР Југославији није било тешко, а то је била главна потврда да смо бољи од Бугарске, Румуније, Чешке. Још мање када ти је отац био помоћник министра за информисање. Када сам, на очеву препоруку, на шалтеру СУП-а предао папире са сликом, појавио се један омањи, ћелави и коцкасти тип. Често сам га виђао на Кошеву када је играло „Сарајево". Промолио је главу преко службе-

нице која је прегледала папире, и намигнуо. Тихо ме замолио да се видимо у његовој канцеларији.

Када сам покуцао и отворио врата, коцкасти је понудио кафу уз осмјех:

– Ако дечко воли, може и нешто жешће.

Инсистирао је на томе да му је изузетно драго што, коначно, Сарајево има младе који студирају вани:

– Вала, доста више и тог Београда, Загреба.

Али, нагло је промијенио расположење:

– Има свакаквог олоша који наноси штету стабилности наше земље. Тито, гдје год се појави, изазива велико поштовање „фрампантно" уважавање!

Широко је отворио очи, направио паузу. Нагнуо се преко стола и гласним шапатом додао:

– Тита само четници и усташе мрзе, наша емиграција у иностранству и домаћи издајници! Добро би било да с времена на вријеме, кад си слободан и вратиш се у Сарајево, дођеш на кафицу. Ако чујеш, евентуално, неку ствар, неку монструозну конструкцију против система, можеш се јавити и жицом.

– Како мислите жицом?

– Бел је смислио телефон, дечко, да би, између осталог, свој своме могао да јави важну вијест!

– Наравно – изустио сам, и непопијене кафе, са пасошем који је у међувремену донесен са шалтера, отишао код оца, у Извршно вијеће Републике Босне и Херцеговине.

Љутито сам бацио пасош на очев радни сто и рекао му:

– Ови твоји хоће од мене да праве доушника. Ја идем да студирам режију, а не полицијску академију.

– Ко? Шта? Е сад ћу да им јебем матер – рекао ми је без оклијевања отац.

Његова секретарица одмах је позвала Јусуфа Камерића, сада већ шефа сарајевског СУП-а, а отац је рекао:

– Па не шаљем ја сина у Праг да студира за шпијуна, мајку му не јебем, него за режисера! – поносно је наглашавао „режисера“, мој отац. – Није вам доста што оде у свијет без стипендије, и што ја морам Сенкино насљедство да трошим, него хоћете од њега достављача да направите. Не дам дијете!

– Смири се Мутице, ситуација је сложена.

– Каква ситуација сложена, Јуса, не причај глупости, па није ситуација старе новине да може бити сложена? Оставите ми дијете на миру!

Погођен агресивним понашањем органа унутрашње безбједности, отац је дошао кући нацефлејисан. Са њим је био и тај Камерић, а пијанство је било пред мајком оправдано.

– Опет си пио!?

– Јесам, како нећу, хтјели су од Емира да направе доушника!

– Не претјеруј Мутице, није било баш тако!

– Ништа ја вама више не вјерујем!

– Ево Сенка, ако ми Мутица не вјерује, ти ћеш ми вјеровати! Док сам ја на положају, малог нико не смије ни криво погледати!

Мени је тај Камерић био мио човјек. Он је прије полицијске службе, као директор Комуналног

предузећа, бивао наш домаћин у јединoм затвореном базену у Сарајеву. То је, у ствари, била бања, која датира још из турских времена, касније претворена у мало купалиште.

Те ноћи је отац испратио Јусуфа Камерића до Титове улице и успут повео нашег пса Пиксија у шетњу. Тај ритуал био је честа појава у очевом животу, али је шетња Пиксија најчешће била изговор за даљње ноћне акције. Обично би отац, након шетње, вратио Пиксија само до улаза, позвонио Сенки на седми спрат и викнуо:

– Сенка, позови лифт, идем ја да још мало протегнем ноге!

Тако је мајка са виклерима отварала врата и гледала уплашеног пса који је цвилио са пода лифта фирме „Давид Пајић". Овај пут Мурат је промјенио концепцију. Стигао је са псом до ресторана „Кварнер". Покушавао је да уђе у продавницу електродијелова и дрмајући врата, чудио се што је „Кварнер" затворен. У ствари, није схватао да је промашио улаз угледног сарајевског ресторана који се налазио поред Електротехне. Дуго је, те ноћи, стајао збуњен мој отац и питао се зашто је „Кварнер" затворен, иако је било тек пола дванаест? А толико се радовао што ће „попити још једну". Вратио се кући. Није отишао у неку другу кафану. Није имао трагове сарајевских фасада на мантилу, а то је био мали празник за моју мајку и мене.

Када би се суочио са стварним проблемом, мој отац је престајао да пије.

Пошто ми није било лако да повјерујем у ту истину, ја сам смислио да је, у ствари, алкохол одлу-

чио да избјегава мог оца. Мајка је оца звала „плехана фуруна“ пошто је личио на пећ која се палила лако, исто као мој отац. Додуше, и хладила се са лакоћом. Чак ни догађаји везани за перверзну тврдоглавост директора Телевизије Сарајево, нису могли да га обесхрабре нити да га натјерају у пијанство. Тада сам закључио да би за одвикавање оца од алкохола требало примијенити нови начин. Алкохол је требало одучити од навике да му прилази. Ту би био добар један тежи животни задатак који би се вадио из рукава увијек када су неповољне лекције из велике свјетске историје наговјештавале буру у емоцијама мога оца. То би био значајан допринос борбе за трезвеност на тлу СФР Југославије.

Стипендију од ТВ Сарајево никако није могао да избоксује за мене. Тадашњи директор, неки Којовић, није знао како да се ослободи „плехане фуруне“. Мурат је покушавао да га убједи и разговором, а и преко пријатеља. Говорио је:

– Он је глуп. Ако је моје дијете положило пријемни и примљено између двјесто педесет кандидата из читавог свијета, то нешто значи за Сарајево и Југославију!

Као члан Савеза комуниста Југославије, Мурат је знао како да изрази свој алтруизам:

– Којовићу, ја ти то говорим због твоје телевизије, не због мене. Ја ћу, на крају, школарину платити од жениног насљедства.

Тај Којовић се није разликовао од других директора југословенских телевизија. Занимале су га спикерице и ТВ дневник. Такође је пазио да се не замјери неком од политичара одозго. Јер без вјерности пре-

ма горе, не би било ништа од онога доле, непослушност би га удаљила од спикерица. Због тога није хтио да ризикује и додијели стипендију сину Мурата Кустурице, иако је логика обрнуто налагала. Све због тога што Мурат није био на добром гласу код Микулића, шефа ЦК Босне и Херцеговине. „Лајао" је много мој отац, али га, изгледа, нису доживљавали као озбиљног непријатеља система. Колико год је био оштар у својим оцјенама политичке стварности, био је и безопасан. Многи су, такође, налазили да је био шармантан и привлачан, украс у сваком друштву. Његових духовитости су се наслушали у кафанама од Илиџе до Башчаршије... Којовић није знао како да се ослободи „плехане фуруне", али је сковао план и смислио како да се освети за увреде које му је Мурат, у неком скупштинском ходнику, изговорио, када је видио да од моје стипендије нема ништа.

Једна од швалерки директора Којовића није била спикерица и радила је у очевом Секретаријату за информације Републике Босне и Херцеговине. Преко те особе Којовић је покренуо причу о очевом муслиманском национализму. У то вријеме откривена је дјелатност „муслиманских екстремних националиста", па је Којовић схватио да би та етикета могла ефикасно да угаси ватру у „плеханој фуруни". Не би морао да даје деликатна објашњења зашто није дао стипендију сину помоћника министра. Када је швалерка читаву ствар дотурила у СУП, а предмет стигао на сто Јусуфа Камерића, он је Мурата позвао на пиће у хотел „Европу". Тамо су из канцеларије директора позвали Којовића који је за вријеме дневника дежурао у својој канцеларији:

– Ти Којовићу, смањи мало доживљај! Ја са Муратом дочекујем зоре уз ракију и мезе, па ти могу рећи, из прве руке, да он није муслимански националиста...!

„Фуруна“ се жестоко упалила и пламтећи отела слушалицу од пријатеља:

– Зајеб'о си се Којовићу, кретену, ја сам српски националиста. Дођи овамо у „Европу“ да те научим како се бива Србин, сељачино она једна из требињске шуме! Јеб'о те Тодо Куртовић који те поставио ту, а ти њега! – изговорио је отац рвући се са Камерићем који је покушавао да му отме телефонску слушалицу из руку.

Стипендија није додијељена. Паре заостале од продаје куће из Мустафе Голубића бр. 2 спремљене су за скупу школарину и живот студента у великом граду.

Мој отац је, када сам ја, два дана касније отпутовао у Праг, на свој начин туговао. Некада је знао да у ноћни живот поведе мог друга кога смо звали Слунто и који је био моје висине. Када би поднапити ушли у кафану, међу непознате госте, њих двојица би се прво са њима спријатељили, а онда им је отац плаћао пиће и показивао на мога друга. Поносно је говорио:

– Овај младић је исте висине као мој Емир, гледајте га, знате ли ви какву ја синчину имам, метар и осамдесет осам!

Отац није био човјек завидне висине, али је његов шарм био надомјештај за тај недостатак.

Пред полазак у Европу, на сарајевској станици скупило се много пријатеља да ме испрате на дуго и неизвјесно путовање. Паша, Зоран Билан, Харис, Мирко, Њего, Бели. Сви су стигли да ме изгрле и пожеле ми срећан пут. Пошто сам са Мајом раскинуо, она није дошла на испраћај. Имала је другог дечка, а ја сам се правио да ми то не значи ништа. Успјешно сам скривао колико ми је то тешко падало. Касније се установило да способност скривања осјећања није била важна само у партизанским филмовима, када су се илегалци суочавали са Швабама. И у животу је често неопходна добра глума.

Пластична торба у коју смо Сенка и ја нагурали све што је требало, пукла је док сам се пењао у вагон, па смо је, брже-боље везали конопцем. Тако је станица на којој сам некада, као дјечак, ударао новинама уцвиљене путнике по глави, док су возови кретали, сада била мјесто на коме је овај детаљ са торбом бранио да се развије емоција растанка. Није требало ни да се појави неки други дјечак и казни ме за оно што сам ја другима чинио у дјетињству. Стајао сам на степеницама вагона. Воз ме цимнуо, композиција је кренула, моја мајка је заплакала. Ја сам пао на дупе, ухватио торбу, а ствари су почеле да испадају пошто је попустио површно везани канап. Дигао сам једну руку у ваздух, да махнем пријатељима, а другом, панично хватао гаће, чарапе и поткошуље. На крају сам, лицем приљубљеним уз прикупљену одјећу, напустио град Сарајево. Како је воз повећавао брзину, клечећи крај торбе, једва сам успио да махнем још који пут. Из те неповољне позиције погледом сам тражио Мају, надајући се још

увијек, какав глупан, да ће се појавити на Нормалној станици. Како се Сарајево смањивало, Мајина слика се увећавала.

Сусрет са Вилком Филачем био је мој први, али најкрупнији филмски корак учињен након доласка у Праг. Када сам се смјестио у студентски дом, Храдебни колеј, исте вечери сам упознао Вилка. Није било спектакуларно, као у филму „Страшило" Џерија Сацберга, пошто се сцена сусрета у овом филму десила у екстеријеру. Нама је било суђено да се сретнемо у тек окреченом ходнику студентског дома. Тај дом је била четвероспратница и ту су измјешани живјели студенти, ученици умјетничких заната свих врста. Најзанимљивије је било то што су по спратовима, под истим кровом, били смјештени и мушкарци и жене. Моја соба је била на другом спрату, са вратима окренутим према степеницама, које су стизале до другог и водиле на трећи спрат. Могао сам да видим све као у „Шеталишту". Посебно студентице које су се пењале на трећи спрат. Када су ми у госте долазила двојица студената продукције, Буцко и Туцко, обојица из Сарајева, они су широм отварали врата и практиковали питања као и пробисвјети из „Шеталишта":

– Хоће ли дама можда да сврати и попије нешто, сокчић, можда аперитив?

Те прве вечери по мом доласку у дом, ништа није било смијешно. Пред мојим очима су зјапили празни, у бијело окречени ходници, са много врата. Нигдје живе душе. Мислио сам да нећу дуго издржати и да ћу се већ сутра вратити у Сарајево. Из-

лазио сам из собе на ходник сваки пут када чујем неке кораке. Не да бих се показивао дјевојкама. Због самоће. Онда је са дна ходника према мени кренуо Вилко Филач, показујући кесу са дуваном.

– Немам шибицу – рекао је.

Извадио сам упаљач из џепа, запалио му цигару и рекао:

– Ово је нестварно, сусрет као на филму!

Вилко се насмијао и додао:

– Као у „Страшилу"? Само што није исти штимунг.

Мислио је на фантастичну атмосферу у почетној сцени тог филма. Тамо је огроман облак пријетио кишом, док је иза њега сијало сунце и стварало непоновљив призор. Тако су се срели Хакмен и Паћино, размјењујући ко је шта имао, цигаре и упаљач. Та сцена је дуго година представљала предмет студентског занимања, а временом постала заклетва филмских заљубљеника.

– Тако је – рекао сам – ти си Ал Паћино, ја Џин Хакмен.

– Слажем се, добра подјела улога! Ријетка прича о пријатељству, чисти егзистенцијализам, нетипичан филм за Америку.

Старији од мене двије године, Вилко је већ снимио неколико значајних школских филмова. Он је био једини велики сниматељ који није користио свјетло одбијено од стиропора. Сниматељи су претјеривали са том игром свјетла које ослаби и омекша на путу од свјетлосног извора до људског лица, или било којег објекта. Вилко је стварао директно, али дискретно свјетло. То је била његова

идеја о начину коришћења расвјете. Никада ниједан сниматељ није тако изражајно везивао сјену са оштрином директне свјетлости. Вилко је страсно експонирао људска лица, призоре. Он је гледајући кроз камеру глорификовао живот, а не умјетност, и тако у филмску слику уносио изворну људску снагу. Мрзио је филмску шминку, али се лако заљубљивао у шминкерке, био је аутентични природњак. Није се плашио неуспјеха на филму. Често је говорио:

– Шта ме боли дупе. Ако пропаднем као сниматељ, увијек могу да фотографишем свадбе по Словенији, а умјесто пара, нек ми дају кобасицу, пиво, а ја ћу се за сојку већ снаћи.

Волио је жене и вино, али и марихуану. Тешко се може рећи која је од тих љубави била највећа!

На крају прве године студија, када је видио мој први филм, Боривој Земан, један од професора режије, уз пиво ми је рекао:

– Ти ћеш, сигуран сам, једнога дана направити значајан филм! Запамти, свака будала може да направи дијете, а велики филм само одабрани, ријетки људи.

Годило ми је професорско ласкање, али тешко ми је падала његова суровост везана за биолошку репродукцију. Ја сам се надао да ћу и ја једног дана имати дјецу. То је значило да ћу и ја постати будала. Макар мала будала, ако буде по његовом, и ако добијем дијете и снимим филм. Ипак, пристао сам на причу о будалама и дјеци, пошто је изговорена у тренутку када је у пивницу стигла његова ћерка и прекорно га погледала, јер је професор Земан био цуга.

Он је био типски представник чешког народа. Није мрзио Русе, али их није ни волио. Своју малу освету према окупаторима изражавао је иронијом, којом се читава нација спасавала од депресије. Посебно кинематографија. Пиво је било лијек који су Чеси користили за спас душе. Поред тога што је замијењивао седатив, тај алкохолни напитак био је међу најбољим производима те врсте у свијету. Пиво је Чехе свакодневно омамљивало, таман толико да под благом анестезијом издрже совјетску окупацију.

Како изгледа и шта говори мали човјек када пије пиво. То је питање у чијем одговору лежи тајна мале филмске револуције у европском филму, коју су извели Форман, Менцл, Влацил. Гледајући њихова дјела сањао сам да и ја, можда, једног дана, у Југославији направим филм о малим људима. Због тога сам пресједио многе сате у чешким пивницама, ослушкујући шта то они изговарају док пију пиво.

Те мале људе који пију пиво и причају своје приче слушао сам свако вече послије предавања. Послије седме кригле, професор Земан је личио на човјека који би могао да буде непријатан. Али ствар са мојим професором стајала је другачије. Ја сам тада мислио да и представници других народа у Европи редовно уз алкохол постају дивљаци као и пивопије у мом завичају. То су они тренуци када пијанци изговарају глупости, а људи који су у њиховом друштву, пошто немају излаза, амнестирају их и говоре:

– Ма није он лош, само је пијан.

Чак иако пијанац удари некога из чиста мира, увијек се нађе неки тип да читаву ствар оправда пословицом „ракија попила мозак". Било је код нас и

мирних пијанаца који су ћутљиво и предано радили против себе. Код Чеха су, опет, изгредници били ријеткост, посебно код финијег свијета, као што је био мој професор.

– Је ли ти Кустурице, знаш ли ти у којој руској ријечи се осам пута понавља слово О? – питао ме Земан.

Не знам зашто сам одмах помислио на говно. Вјероватно због тога што су Чеси често користили ту ријеч. Најчешће помињана мисао Хашеовог доброг војника Швејка била је:

– Чловек је хтел бит гигантем, а је ховно!

Првих дана нисам прихватао посебности овог малог народа. Требало је Влтави времена да протече, што би мој отац рекао ихи-хи, како бих се навикао на чешко виђење живота. Управо и због тога што сам у Прагу често сретао паметњаковиће који су сипали из рукава пословице, а посебно досјетке, и постављали парадоксална питања. Мени су још у Сарајеву омрзеле пословице које је пречесто користила моја мајка. Она је одсуство енциклопедијског образовања надомјештала народним мудровањима. Кроз изговарање тих умотворина она је, често, сервирала своја предвиђања. Ја сам јој рекао да се то не пика, пошто народ то смишља само да би прибавио оправдања. Рецимо, када желиш да кажеш како ће неки посао досегнути изузетне резултате јер је добро започет, кажеш: „По јутру се дан познаје“, али ако посао не крене, изговориш исто, само друкчије: „Први се мачићи у воду бацају“.

– Бога ми, ти Емире к'о да си најпаметнији на свијету. Хоћеш да кажеш да је народ глуп?

– То што они изговарају није никаква мудрост! Хтио сам да закључим да је народ довољно покварен и да зна чиме се могу оправдавати поступци којекакве акције!

– Хајд' не буди безобразан! – увијек је на исти начин завршавала дискусију моја мајка. Чак и када сам постао најбољи студент у класи и када ми се, као што се могло чути, поправио рјечник.

Један прашки паметњаковић ме, такође уз пиво, питао:

– Каква је разлика између човјека и пчеле?

Нисам имао маште да одговорим на занимљиво питање, а он је рекао:

– Разлика између човјека и пчеле је у томе што иза човјека остаје говно, а иза пчеле мед!

Какав космички поглед на људску стварност! Замислио сам кап меда како вјечно крстари васионом! Мало је претјерано, помислиће добронамјерни интелектуалац у мени, пошто је човјек, у културној историји, ипак, изградио Акрополис. Чеси су знали какво је гадно створење човјек. Они су се плашили да би човјеку, господару планете, у тренутку декаденције и неком пројекту концептуалне умјетности, могло да падне на ум да направи инсталацију под радним насловом „Говно над Акрополисом“! Пошто је Богумил Храбал инсистирао на томе да су сви европски народи дио хеленске културе, дакле и Чеси, тешко би било претпоставити да би умјетник са тако револуционарном идејом могао доћи из ове земље. Зато сам их волио, а они су нас назвали XX цивилизација: Хероји Хохштаплери. Управо је то била линија раздвајања између нас и њих. Ми смо се највећим

дијелом своје историје исцрпљивали у херојским подухватима и послије тога никада нисмо научили да организујемо живот. Нисмо изградили мит обичног људског дана. Можда не искључиво нашом кривицом. Због тога сам заволио чешки народ. Они су говорили: „Експериментиши тек када не будеш имао ништа паметније да радиш“.

Да би што даље од Акрополиса држали смрдљиву људску направу, као хеленски народ, они су је спомињали у обичном животу као незаобилазну чињеницу. И то не као код нас, гдје је говно бивало дио увреде коју би упутили према непријатељу. Њену важност, али и опасност од ње, нису занемаривали. Тако сам ја стао на страну пчела и, наравно, њиховог меда. Можда и због тога што сам некритички цијенио чешку способност да се, уочивши практичне предности меда, на умјетнички начин помире са тим да су мали народ. Тако они нису упадали у велика говна као ми.

Озбиљну досаду представљали су наши студенти, који су омаловажавали Чехе. Што није био случај са Чехињама. Оне су биле једини дио овог пејзажа у којем су наши момци изражавали нескривену склоност. Никада нисам вјеровао да се мушкарац смије толико предати женама као што су се моји сународници предавали Чехињама. Казна за та пролазна задовољства су их касније стизала. Ту су кожновенерична обољења била најмањи дио те казне. Врло брзо су им заказала чула и тако оштећени, они нису могли до краја живота без чешке овисности.

Пијани професор режије махнуо је руком испред мојих очију и вратио ме назад у његов пивски квиз:

– Кустурице, питам, да ли знаш у којој руској ријечи имамо осам пута слово О?

Само сам му рекао:

– Мора да ће у загонетку бити уплетено говно.

Насмијани професор ми је прво са осмјехом потврдио:

– Наравно!

Па је додао:

– Ломоносововоховно!

У мени се, само за трен, пробудио љути Балканац:

– То је чиста превара, двије ријечи су у питању, а не једна!

Он је закључио стилом филмског циркузанта:

– Грешка младићу, то је било тако док ја нисам изговорио двије одједном и тако направио нову ријеч. То значи да је културни свијет данас обогаћен новом сложеницом. Руси посебно, ако схвате колико је тешко сковати ријеч са осам слова О!

Знао сам да Руси не могу бити одушевљени када се име највећег универзитета од преко шест слова О доведе у заједницу са именицом говно. Ипак, помислих, како бих, да сам и сâм окупатор и диктатор, пожелио овако разумне потчињене, као што су били Чеси! Шта им све пада на памет док пију пиво?! Они су научили да уједају и то боли, али ти се смијеш, знајући да је у њихов ујед уграђена анестезија.

Хвала ти Федерико

Хиљаду деветсто седамдесет и пете године умро је Иво Андрић, велики европски писац и најзначајнији југословенски умјетник. Те године у Праг стигла је копија филма „Амаркорд" Федерика Фелинија. Несрећан због Андрићеве смрти, са радошћу сам дочекао вијест о пројекцији „Амаркорда". Послије гледања Фелинијевих филмова „Ла страда", „Бијели шеик", „Осам и по", почео сам да гледам на властиту прошлост као на филм. У филмским круговима владало је увјерење да је „Амаркорд" врхунац стваралаштва великог аутора, иако је у италијанској штампи било натписа који нису били наклоњени филму. Замјерали су му одступање од интелектуализма из филма „Осам и по", није им се свидјело, како су написали, превелико приближавање публици. Мислим да им је требало послати Бергмана. Он је знао како се шамарају новинари. Велики Швеђанин се тако обрачунавао са злонамјерним критичарима. Мало ко би повјеровао да племенити човјек, који је снимио филм „Шумске јагоде", воли шамарима да рјешава личне проблеме.

Очекивао сам тих дана у Прагу „Амаркорд", као што сам некада, пред зору у Сарајеву, ишчекивао јутарње кифле и лепиње испред Јерлагићеве пекаре.

Пројекција „Амаркорда" била је заказана у уобичајено вријеме: петак, у Клубу Академије, тачно у два сата послије подне. Био сам хваљен студент друге године режије, у Сарајево сам ријетко ишао, Мају сам готово заборавио. Она као да је ишчезнула из мог живота, али ипак, понекад, недјељом, мислио сам на њу. Не знам да ли због тога што су ми недјеље најтеже падале. Уопште доколица, изузев љубави, слабо је стајала на ранг листи важних ствари. Знао сам да је то био ожиљак из дјетињства. Дио социјалног аранжмана са Горице. Група уличара којој сам припадао, на доколицу је гледала са презиром. Сметало нам је масовно смијање у биоскопу Чаплиновим филмовима, плесање са дјевојкама, све опште појаве. Личили смо на вучији чопор који својим понашањем жели да потврди да не припада обичном свијету који се никад не препушта препознатљивим облицима опуштања. То је била напетост ратника, хајдука.

Мене је већ у четвртак хватала фрка од викенда који је стизао. Сви се разбјеже кућама, а кафана „Славија", која је замијенила „Шеталиште", опусти. У студентском дому, по читав убоги дан чује се виолина студента који спрема испит. Мученик због тога хиљаду пута одсвира једну те исту скалу.

У Праг није стигла само копија „Амаркорда". Појавио се ту и неки Кера, сарајевски шанер, познат по способности да опустоши најлуксузније радње са

одјећом, на очи продаваца. Истицао се и по необичном вокабулару. Баратао је ненаписаним рјечником у коме су предњачила различита имена која је давао сељацима. Када би неко Кери рекао:

– Ђе си земљак? – он је своје, наводно аристократско поријекло, штитио говорећи:

– Земљак ти кромпир.

„Папак" је био уобичајени сарајевски назив за оне који нису били грађани. У ствари, ти који су, као, били грађани, већином су представљали градску сиротињу која је уживала да испод њих има неко ниже рангиран на друштвеној љествици. Кера је био оригиналан лопов. Он је сељаке и своје непријатеље називао „откосима". Мислио је на откос сијена, а касније је увео у језички промет појам „клипа". Мислио је на клип кукуруза. Када је неко био још гори од „папка", звали су га „клип".

Сјецикеса Кера био је на путу за Берлин, па се зауставио у Прагу. У „Славији" је сазнао адресу студентског дома.

– Стариша, у Прагу сам, идем на пут у Берлин, носим важан хабер за тебе – јавио се са рецепције студентског дома.

Он је био посљедњи човјек који би могао да ми прослиједи инфомрацију везану за Мају на коју сам мислио протекле недјеље. Ипак, било је тако.

– Она тебе, буразеру, воли, сви они мишеви око ње, све сами откоси, немају шанси, буразере, најљепша жена у Сарајеву каже да си ти једини прави!

Ја се правим луд:

– Ма нема, стари, од тога ништа.

– Како нема, шта нема, па немој ти бити к'о они откоси, не можеш оставити драги камен клошарима.

– Заборави – рекао сам – ја сам на ту причу ставио тачку.

Захвалио сам се на ручку и наставио:

– Морам у школу. Почиње пројекција „Амаркорда".

– Чега?

Изјурио сам напоље, узбуђен, грабио према студентском дому да спакујем ствари и умјесто на пројекцију „Амаркорда" одлучио да пођем у Сарајево и провјерим Керину причу. Како ми је мало требало. Мислио сам, јурећи према станици Хлавни надражи, како овај Кера, заправо, поставља старо сарајевско питање у чијем одговору проналазимо елементе егзистенцијалне филозофије:

– Ђе сам ја у тој причи? – питао се Кера сјецикеса док је спомињао лешинаре који су окруживали Мају.

Отпутовао сам у Сарајево, наслућујући да ћу „Амаркорд" видјети касније.

Сломљен од неспавања и дувана, стигао сам у Сарајево након двадесет и осам сати путовања. У „Шеталишту" сам био први гост, конобарица Борка ми је изнијела кувано јаје, а ја сам сједећи на ТА пећи гријао дупе.

– Није те, видим, велики свијет научио бонтону! Је ли ти и у Прагу сједиш на пећи? Силази с тога, покварићеш ми пећ!

– У Прагу нема ТА пећи сељанко, тамо је свуда гријање на гас који стиже из Сибира!

– Силази, видиш да је пећ покварита!

Конобари и конобарице су у старој Југославији били као и полиција, привилеговани дио становништва, радни стаж им је био краћи и готово сви су били доушници. Не само да су се конобарице и шанкерице, у основи достављачке природе, удавале за полицајце, него би и да нису биле на платном списку УДБ-е, оне аматерски достављале информације.

– Него морам ти рећи, Маја ти се, да знаш, забавља са сином оног хирурга Васиљевића! Мали и није нешто супер фин, ти си ми већа лафчина!

– Добар је човјек тај Васиљевић. Сјећам се, он ми је намјестио гипс када сам сломио руку носећи мој Титаник, хиљаду деветсто шездесет и прве. – Правио сам се да ми та инфомрација ништа не значи.

– Није то озбиљна веза, не треба да бринеш – говорила ми је Амела Агановић, тада Мајина најбоља другарице, која је навраћала у „Шеталиште".

– Малог Васиљевића она шаље по колаче на Грбавицу. Она обожава боеме и шампањезе из сластичарне „Јадранка". Није ти он опасан, зато што он није капацитет за Мају.

– Пусти, Амела, ту причу, она мене више не занима.

– Добро, знам, само онако кажем.

Златан Мулабдић, Бад Спенсер из „Шеталишта", најраније је устајао и први стизао у нашу кафану. Ријетко се тукао, човјек свилене душе к'о дјевојчица, али је био опасан када се наљути. Једном је пребио двојицу, сачекао да дођу кола хитне помоћи, па их заједно са медицинским техничарем смјестио у кола, јер су били непокретни. Очевици тврде да је пустио

сузу када су кола, уз сирену, кренула према болници. Злаја је сјео за наш сто, изгрлио ме, изљубио и рекао:

– Јуче сам ти видио Мају – на шта сам ја слегнуо раменима у стилу „какве то везе има са мном“.

– Шта сте навалили са Мајом, људи, попустите мало, ја дош'о вас да видим, а они Маја ово, Маја оно.

Злаја је показао на тротоар преко пута „Шеталишта“, испред продавнице „Нови дом“.

– Јучер је прошла овуда, стари мој, и столице се за њом окрећу. И то није ништа, жене је загледају, бураз. Толико је добра!

– Ма шта ја имам с тим. Било па прошло стари.

Узео сам Амелин број телефона и отишао кући на спавање да надокнадим непроспавану ноћ.

Увече сам шетао Титовом улицом. Кривудао сам и осталим сарајевским улицама. Градски аутобус ме, на крају, одвезао на Грбавицу, у сластичарну „Јадранка“. Сјео сам у угао и наручио лимунаду, надајући се да ће Маја послати овог Васиљевића по шампоњезе и боеме. Нисам ни сумњао у Мајин укус. Појео сам седам шампоњеза, један боем и мислио да ћу повратити. Тако је, на крају, и било. Изашао сам напоље и повраћао. А напољу је било хладно и нисам хтио да се смрзнем, а мали Васиљевић није стизао. Вратио сам се у сластичарну. Поново је била наручена лимунада. Васиљевића нигдје, ни за лијека. На његову срећу, а можда и на моју. Није стизао, а ја сам већ био попустио са живцима. У мени су се борили Херцеговац и човјек. Није дечко крив, говорио је човјек, а Херцеговац је забринуто одмахивао гла-

вом, „Не, то никако, ти ако не заслужиш да те бијем, вјеруј ми, ја те туђи нећу“.

На крају, нисам сигуран да бих био њежан према њему. Рекао бих му: „Ко се са мном качи, живот му је краћи!?“

Није добро, помислио сам. Његов одговор мора да доведе до оног: „Шта“, иза којег слиједи историјско, дупло: ,,Шта, шта?“. Мора да буде нешто што до тога доводи. У реду, помислио сам, питаћу га: „Па добро, што ти то треба? “

Он би ми, сигуран сам, одговорио: „Шта, шта ми треба?“ – а када би рекао – „Шта, шта?“ – ја не бих издржао и морао бих да кажем: „Немој мали да те поломим к’о неписмену креду!“

Не знам да ли би стиг’о да ме пита какву креду, пошто бих му лупио шамар.

Власник је стигао у радњу и гледао ме са израженом радозналошћу.

– Како се ти зовеш дечко?

– Кустурица – рекао сам.

– Па сједи овамо. Које колаче желиш? Ја сам са твојим оцем лежао у интензивној. Обојица смо фасовали инфаркт! Какав је драг човјек твој отац, је ли престао да пије?

Ја сам рекао:

– Па јесте, само понекад, помало!

– Не смије више пити. Ево гледај мене, правим најбоље колаче у Сарајеву, али не смијем да их барнем. Јеб’о ти живот без боема и шампоњеза, али живот је ипак живот. Боље бити жив него мртав, је л’ се слажеш? Поручи оцу: „Мора се човјек пазити у нашим годинама“.

Натоварио ми је толико колача да сам дио оставио код куће, а дио понијео са собом у Праг. Рекао сам оцу пред одлазак:

– Поздравио те Никола – а он је питао:

– Који Никола, је ли сластичар?

– Е баш тај!

Отац ме питао:

– Како је Никола, је л' тамани колаче? – а ја сам рекао да не смије због инфаркта.

– Бога ми, ако се не буде пазио и ако буде јео слатко, ту има највише холестерола, неће дуго. Ако га опет видиш поручи му: „Мора се човјек пазити у нашим годинама..."

Мирис Николиних колача стигао је са мном у Праг. У Сарајеву нисам обавио шта је требало, сада ми је било јасно да на Мају нећу мислити само недјељом. Када сам стигао у студентски дом, на прозорчићу рецепције било је прилијепљено обавјештење: Пројекција „Амаркорда" у дванаест. Добро сам наслутио пред одлазак. У Сарајеву је пропао викенд, нисам успио да провјерим да ли је лопов Кера лагао, али недјеља није пропала, гледаћу „Амаркорд". Уморан од путовања, послије првих часова попијем више кафа, па јурим у Клуб.

Гомила људи се споро кретала према удобним сједиштима, а мене је хватало неко свечано осјећање. Као да треба да се деси нешто велико, узбудљиво. Никад ме није ухватила оволика трема пред почетак неке представе. Завјеса на платну је развучена, одмах је музика Нина Роте разбила баријеру између филма и гледалишта. У мало приморско мјесто у Италији стигло је прољеће. Каква

дивна експозиција, помислим. Преко прољећних маца које лебде испред зграда Риминија, редитељ нас упознаје са градом. Кадрови се ређају везани мацама. Безуби клошар скаче и хвата их, мрмља нешто на италијанском, ја само чујем – „Ла примавера...“ и ... заспим! Будим се, чујем аплауз, а на платну угледам одјавну шпицу! Слушам музику и збуњено гледам око себе. Пробудио сам се нагло и са осјећањем кривице питао колеге:

– Је ли, мрак филм, ха?

– Страшан, како можеш да спаваш, човјече, на Фелинију?

– Уморан сам, не могу да схватим, какав невјероватан гаф! – одговорио сам.

– То је човјече гримаса, а не гаф, рекао ми је један надобудни Пољак. Изашао сам на улицу и протежући се, осјећао нелагоду. Како је могуће да заспим на самом почетку великог филма?

Читава недеља протекла је у осјећању кривице. Слушајући историју архитектуре, ја сам се кајао, историју естетике – кајао се, историју литературе, кајао се. Нису ми помогла ни предавања о Новом завјету, иако су ми најмилија била тумачења скривених тајни и порука.

Како је могуће да си такав коњ, питао сам се, пропустио си прилику да видиш велико умјетничко дјело. У тренутку када се формира твој укус и када је најпрече да те озраче вриједна дјела. Што је још горе, мене нису збуниле колеге. Њихов презриви поглед као да је говорио: није ни чудо, примитивац са Балкана, спава на Фелинијевом филму. Док сам спавао, нешто се са тог филма на мене претопило.

Као када двије филмске слике неко претопи једну на другу. То нисам смио никоме да кажем. Да ми се не смију, пошто је то личило на причу када се под главу, као јастук, стави „Рат и мир“ Лава Толстоја, тако „да ти пређе“ и не мораш да трошиш вријеме на читање.

У готово кошмарној паузи, између спојених часова историје архитектуре, до мене је стигла охрабрујућа вијест: копија филма „Амаркорд“ остаје још недељу дана, а можда и дуже, због великог интересовања чешких филмских професионалаца. Одмах сам осјетио олакшање, са тим је ишчезла кривица, али је кренула и нова комбинаторика. Нова дилема. Ако су онај Кера лопов и Амела у праву, морам да видим Мају идућег викенда. Ако ме већ воли, грехота је да ме и не види. Чујем да је на Јахорини, око ње се врте разни гелиптери. Стало ми је да види да ми није стало до ње. Клизеће стартове према њој вјежба син Бебе Селимовић, најпознатије интерпретаторке изворне народне музике... А, па нећемо тако сине... Значи, прескачем пројекцију у петак, али нема фрке, закуцана је пројекција у понедељак.

У петак, тачно у два, кренуо је воз из Прага према Сарајеву. Улетио сам у бугарски кушет вагон и одлучио да од новца зарађеног на плочама „Weather report“ платим спавање до Београда. Јесте да је новац био намијењен за снимање и финансирање испитног филма „Герника“, али важно је да будем одморан кад дођем у Сарајево. Исто ћу учинити када се будем враћао. Тачније, све ћу учинити, када се вратим, да будем свјеж и видим „Амаркорд“ Фредерика Фелинија.

Испружен у уском лежају бугарског вагона, у коме су се мијешали мириси коломасти и јефтиних парфема, читао сам предавања из режије, чији је аутор био професор Отакар Вавра. Уз једнолично клопарање точкова, утонуо сам у сан. Нагло кочење ме пробудило неколико сати касније. Воз је заустављен у некој недођији, а ја сам устао, срце ми је јако лупало. Мора да сам нешто сањао, помислих, док ме на препонама нешто засврбило. Како сам се тог тренутка почешао, до Сарајева нисам престао да се чешем. Свуда по тијелу ме сврбило. Свако мало сам одлазио у прљави wc и посипао се водом, да ме прође нервоза што сам упропастио новац и не могу да спавам и што сам, по свему судећи, зарадио шугу. Нисам издржао и пријавио сам читав случај бркатом Бугарину:

– Брко, у повјерењу, твој воз је шугав, разбио ме свраб, сврби ме по читавом тијелу.

Он ми је рекао:

– Братко, видиш да ја воз држим сто посто хигијенски, и шприцнуо спреј који је још једном испунио ваздух јефтиним мирисом, непријатно везаним за коломаст.

– А ти, ко зна какве си курве водио, бре братко, у кревет, па си зарадио пицајзле, ха, ха...

– Пицајзле сврбе само на једном мјесту!

Стигао сам кући, а по читавом тијелу су ми поискакале бубуљице. Показао сам Сенки, а она ми је рекла:

– Ошуг'о си се, мој Емире, класична шуга, нема шта друго бити!

Одмах затим је набавила неку жуту маст. Намазао сам се, од главе до пете, а она је рекла:

– Проћи ће, само мораш мазати редовно, није то ништа, али је досадно.

Одмах сам, до врата намазан жутом машћу, отишао на Јахорину. Отац ми је дао свог ,,волксвагена“. Возио је Зока Билан, а са нама су били Харис, Паша и Злаја Мулабдић.

У хотелу „Јахорина“ нема Маје. Поднапити смо кренули према „Младости“ гдје су, наводно, сједили и пили Маја и мали Селимовић. Нема их у „Младости“. Напили смо се момачки и било ми је наједном драго што их нисмо срели. Ваљало би водити пијане разговоре. Ја сам већ тада овладао техником самоослушкивања. Пошто нисам био много пијан, сјетио сам се како ја знам бити досадан и колико пута у таквом стању поменем исту ствар. Опет, то није било у складу са мојим жељама, па ме пијанство узело себи, а трезвеност ме предала супротном табору, пошто, очигледно, није било шансе за друкчији исход те вечери. Оно што није успјела трезвеност те вечери, успјео је страх.

Клизнувши низ залеђену стрмину испред „Младости“, у паду сам се ухватио за кравату конобара који нас је заготивио и управо искорачио у двориште хотела да нас испрати и пожели нам срећан пут. Човјек ти пружи руку помоћи, а ти га хваташ за кравату. Шта ли је он помислио у том тренутку. У мокасин ципелама шлајдрао сам се по леду. За час ме ситуација претворила у аутомобилску гуму која је повећавала број обртаја да би се извукла са залеђене и захватила незалеђене површине. Необично при-

себан био је тај конобар. Успио је да развезе кравату, а ја сам натрашке клизнуо низ стрмину и пао у снијег. Када сам се усправио, није било никога око мене, није се видио хотел. Покренуо сам се и одмах затим поново пао, ваљао се по оштрим стрминама, а када бих се усправио видјело се да је снијег сезао до стомака. Пушило се из мене због велике разлике у температури. Није се видјело ништа и није било никаквог звука. Док је снијег хладио усијану главу и крв прегријану алкохолом, било је у реду. Хватао ме смјех од пријатности коју је створило то хлађење, али сам убрзо пожелио да се ипак угријем. Добар осјећај и мали страх довукли су ме до хотела „Јахорина". Тамо ми је Њего рекао:

– Изгубио се Злаја Мулабдић!

– Како, гдје?

– Не знам стари, ја сам глед'о како да спасем гузицу од ове зиме. Мајко драга, како они људи живе у Сибиру?

Да ли је то прави крај викенда? Да изгубим пријатеља у акцији неуспјешног сусрета са женом до које ми је стало? Што је најгоре, то би се уклопило у једну савремену причу, то је прави парадоксални заплет. Из кога може да се развија све што чини модерну драму. Добар материјал за грађење обрта. Велика прилика за откривање свакојаких чуда и људских судбина.

Зоран Билан је заспао и не знам зашто, рекао сам:

– Ништа не говорите Зорану, њих двојица су највећи пријатељи. Отићи ће да га тражи и ето ти белаја, и он ће се изгубити!

Како се ноћ примицала зори, све сам био ближи идеји о трагичном крају викенда. Још када је алкохол кренуо да испарава из крви, благи осјећај депресије ме увјеравао у трагичан крај. Онда поново обрт. Крај хотелске рецепције појавио се Злаја Мулабдић. Дошао је у пратњи двојице радника прачанске жичаре. Цвокотао је зубима и рекао:

– Хеј, ба раја, шта има везе, важно је да је глава у торби.

У ствари, хтио је да каже како је најгоре кад је глава у торби, али му се мисао, у међувремену, смрзла.

Онда сам, срећан што је Злаја жив, пробудио Зорана Билана и рекао му:

– Вратио се Злаја!

– Ко се вратио, ђе је био?

– Спавај, у реду је! – додао сам са задовољством.

Викенд није завршио трагично, али је заобиђен парадоксални крај из савремених драма, гдје људи живе нормалан живот па им се ненормалне ствари дешавају, углавном, викендом. Када смо кренули у Сарајево, поново сам помислио на Мају. Било ми је жао што нисам имао прилике да кажем сину Бебе Селимовић: „Хало буцко, немој да од тебе направим буре за понијети!"

Још увијек шугав, али и мамуран, ухватио сам јутарњи авион за Београд. Поподне у три кретао је воз из Београда, преко Загреба и Будимпеште у Праг. Само што сам ушао у воз, исти онај брко, Бугарин, препознао ме:

– Братко, да ти дам кушет за тринаест марки?

– Добићеш ти тринаест марака, само да више не добијем шугу!

У ствари, више сам хтио да приштедим макар мало за испитни филм, јер ми није било логично да се шуга може добити на шугу и, за дивно чудо, возећи се у празном купеу друге класе, читао сам. Сенкина маст је зауставила свраб, а бројне бубуљице се сасушиле. Није ми сметало што нисам могао да спавам. Спремио сам се за Ваврина предавања, исписао нову верзију сценарија за „Гернику“.

Воз је, уз шкрипу кочница, ушао на Хлавне надражи. Пожурио сам у студентски дом, са поносом и нестрпљењем чекао сам пројекцију „Амаркорда“. Отпала су предавања из естетике код професора Фербара. На часу доктора Циганека из историје литературе сан је кренуо да ме вуче, али сам одлучно рекао себи да нема спавања. Изашао сам ван и шетајући уз Влтаву упитао се да ли је Сметана гледао у Влтаву док је стварао дјело „Ма власт“? Опет постављам глупа питања себи. Наравно да није све вријеме гледао у водурину да би створио велико дјело. Опет ми се приспавало. Сада стојећи. Брзо сам кренуо на пројекцију.

У пројекционој сали гомила људи ишчекивала је почетак великог филма. Свјетло је угашено, кренула је уводна шпица, видјели смо слике градића Риминија. Прољеће је и маце лете испред објектива, како овај Фелини спектакуларно гради експозицију, помислих, појави се онај клошар, каже: „Ла примавера“, а ја заспим!.. Спавам и, када је кренула одјавна шпица, пробудим се. Шта је ово са мном, да ли је ово могуће? Опет сам преспавао. Ово је неки

квар, нешто је ту зачарано. Опет презриви погледи студената. Шта да радим, ја постајем психијатријски случај. Повјерим се једном другу, Чеху, а он уопште није разумио зашто од свега правим драму.

– Не видим ту ништа необично, чиста је ствар, не можеш да постигнеш једно и друго, уморан си од пута. Копија ће ту бити још неко вријеме – рекао ми је Јан Кубишта, колега са класе.

Одакле мени да све ово доживљавам као срамоту. Нисам видио велики филм, па шта? Још горе је било када су ми испричали садржај филма. Када сам сазнао које је све дивоте нудио Фелини, покуњим се и кажем себи: „Ти, магарчино глупа, ти и не заслужујеш ништа боље него да те колеге студенти гледају к'о последње говно".

Ипак, негдје у скривеним магацинима мозга вјеровао сам да је у току пројекције дошло до претапања. Нешто се ту догађало између мене и тог филма.

Тако сломљен, у пивници „Код Судека", докрајчио сам се у понедељак увече, мјешајући пиво и рум, а ујутро је требало да стажирам. Био сам, по школском протоколу, одређен да асистирам Љуби Велецкој, режисерки завршне године, на њеном дипломском филму. Ту се нешто научи. Ипак, то највише личи на дресуру. Асистент је, у ствари, калфа који пролази кроз све степене слугарања и, на крају, ако издржи тест, којешта и научи, може да рачуна да ће једног дана и он имати асистента. Све би било тако профано, да тамо, на снимању нисам угледао Ањес. То је опет подсјећало на нешто сакрално. Она је била главна глумица, иначе студент дизајна

из Братиславе. Стигла је у Праг да би глумила. То дјевојче је изгледало као да је испало са Вермерових слика. Срнећи поглед Мађарице Ањес учинио је да разговор са њом, у паузи снимања, буде више од разговора. Жене воле да брбљају и мислим да често, када се мушкарци питају зашто неки припадници мушког пола успјевају, поред мистичних ствари које везују мушкарце и жене, мислим да је у тој бици одлучујућа кондиција. Што више можеш да причаш о безвезним стварима, а да изгледа као да је то врло важно, веће су шансе за успјех. Само не смијеш да посустанеш, само брбљај и брбљај и прави се да те се свака глупост тиче и чекај да се она скуха. Успјех је, на крају, неизбјежан.

Ањес је спавала у истом дому, на Храдбени колеју бр. 2. На спрату изнад мене, у соби Љубе Велецке. Видио сам је како пролази на спавање и рекла ми је: „Доброу ноц".

Тонуо сам те ноћи у сан, и гријала ме та изговорена „Доброу ноц". Ујутро сам се пробудио, а над главом, на комоди, чекала ме свјежа кифла, а крај кифле флашица млијека. У хладној студентској соби то је било као да си поставио високу пећ за каљење челика. Температура је у соби драматично промјењена. Снимање је протекло у погледима захвалности, али и неке чудне њежности. Оде прича са Мајом у неповрат. Гријао ме овај поглед Мађарице Ањес. Свако наредно јутро сам се будио са кифлом и млијеком изнад главе. У четвртак је Ањес требало да иде у Братиславу и ја сам, поред заљубљености, ипак помислио: коначно ћу видјети „Амаркорд", како бог заповједа. Петак у два сата је мој коначни сусрет са

великим аутором и његовим филмом. Али на вечери, у школској кантини, у сриједу увече, Ањес ме бојажљиво гледала и, иако се ништа између нас није догодило, пољубац нула бодова, о спавању да и не говоримо, осјетио сам да хоће нешто веома важно да ми саопшти.

– Знаш – рекла ми је – ти се мени свиђаш.

– И ти мени – рекао сам.

– Ако желиш, можемо овај викенд код мене у Словачку. Желим да ти покажем како изгледа једно мађарско село!

– Зар треба тако далеко да идем да бих те пољубио – а она се зацрвенела.

– Ја бих радо поглед'о „Амаркорд“, измакао ми је већ два пута.

– Ако не желиш, поћи ћемо други пут.

– Не, желим, него... – Помислио сам, прође и овај викенд без Фелинија, али сам се сјетио да је „Амаркорд“ још и у понедјељак ту. Брзо сам промјенио мишљење и рекао:

– Прихватам. Радује ме то што ћу видјети мађарско село. Ко зна да ли ћу икада имати прилике, филм ми неће побјећи, није птица!

Сјели смо у воз и све је личило на изненадну љубавну причу. Дуго сам био усамљен, а она кифла изнад главе ме докрајчила. И још нешто: није било брбљања, нити потребе да се изговарају глупости. Само сам се једном, док смо путовали, питао, да ли онај мали Васиљевић и даље разноси колаче када Маја жели да једе слатко?

Стигли смо у Братиславу загрљени Ањес и ја, а на станици нас је чекао њен брат којег је са поносом представила:

– Миклош – рекао је.

Одмах је нешто љутито саопштио својој сестри. Било ми је неугодно, питао сам:

– Да ли сам можда ја учинио нешто што није требало?

– Ништа, све је у реду, само ми је испричао да га је полицајац легитимисао због погрешног паркирања и рекао му да ми Мађари једини правимо срања Словацима, те да смо гори од Цигана.

Стигли смо у село под утиском сукоба између Миклоша и словачког полицајца. Ањесин отац Золтан се појавио црвен у лицу, припит, миран као океан, стегао ми је руку и рекао:

– Добро дошао у поштену мађарску кућу!

Захвалио сам се на гостопримству на чешком, а он је одмах изгубио малопријашњи ентузијазам. Рекао ми је:

– Ти, не говориш мађарски, је ли?

– Не – рекао сам.

– Како не говориш?

Ањес се умјешала:

– Забога, тата, па како ће говорити мађарски?

– Не знам зашто, али ја сам мислио да твој дечко мора да говори мађарски!

Сједили смо за столом, онда је Золтану отац рецитовао неку пјесму на мађарском, а Ањес је рекла:

– Права је штета што не можеш ову пјесму да разумијеш, толико је дивна. – Затим су Ањес, Золтан и Миклош запјевали мађарску народну пјесму. Не

знам зашто, али било ми је непријатно, највише због тога што сам у очима Ањес препознао сличну нелагоду. Золтан је завршио пјесму и покренуо озбиљну причу. Сједили смо и он је замолио Ањес да ми преводи.

– Ти знаш да си ушао у поштену мађарску кућу и ако хоћеш да узмеш Ањес...!

– Али тата, какво узимање, о чему ти причаш?

– Шути, ја све знам, видим, нисам глуп! – отац Золтан је чврсто одлучио да вјенча кћер.

– Али тата, то нема везе – она је бризнула у плач и отрчала у своју собу, а ја сам кренуо за њом. Золтан ме зауставио и рекао, на словачком:

– Жена плаче, па шта.

– Шта каже – питао сам га пошто се чуло из друге собе како Ањес уз плач и нешто говори.

– Она пита: тата, зашто миквариш посао!

Дубоко ме разочарала Ањес! Како може једна жена, којим год поводом, да формулише однос према мушкарцу као „посао" ако није проститутка? Чак иако је невјешто користила ријечи. Можда јој се омакло? Тешко таква ствар да се омакне. То је, нема сумње, стратегија, видјело се то, нешто касније, по њеном оцу.

– Него, да се нас двојица мушкараца људски договоримо.

Није му лако падало што мора да прича словачки, срицао је ријечи и пио. Климао сам главом на све што је изговорио те вечери.

Хиљаду разлога зашто је све тако како јесте, жена му је умрла, сам је са дјецом... Провео сам у очајању остатак ноћи јер ме овај човјек није пустио

ни минут да дишем. Тежак пијанац. За то вријеме Ањес је туговала у соби и знала да је наша љубав пропала на самом почетку. У зору ме испратила шутке из њихове куће. Није више изгледала као она племенита жена која оставља свјеже кифле на комоду изнад главе усамљеног студента. Није то била разлика у изгледу, нашминкана и ненашминкана. Са лица је ишчезла свјетлост. Стискала ми је руку потпуно свјесна обрта којег је донјела протекла ноћ.

– Само да знаш, мој отац није тако лош као што изгледа.

– Знам – рекао сам и отишао на станицу.

Када сам стигао у Праг, нисам осјећао велики умор. Више сам био разочаран због непријатности у мађарском селу, било ми је жао Ањес. Зашто сам тако лако одустао од њеног благог погледа? Да ли је над развојем љубавне приче са Ањес надвладао јачи мотив? Да ли се то десило јер није требало да пропустим, још једном, прилику да видим „Амаркорд"?

Стигао сам нешто раније у Клуб Академије и чекао пројекцију. Приближавао се, коначно, сусрет са филмом „Амаркорд". Зјевнуо сам неколико пута. Ништа страшно, помислих, свако, када је уморан, зијева. Пројекциона сала се пунила, поред студената било је ту и много филмских радника, спремних да виде велики филм. Када је требало да почне пројекција „Амаркорда", на сцени се појавио наш професор Антонин Броусил, човјек који је успијевао да преко гвоздене завјесе пребаци све силне филмове у Праг, на Академију. Поздравио је присутне и рекао како је због огромног интересовања ремек дјело остало у Прагу три недјеље и како је Фелини

Шекспир нашег доба. Мени су се очи склапале, али сам се брзо тргнуо. Заспао сам за вријеме професорове бесједе, ели, ево, он је изговорио шта је требало. Аплауз, завјеса се развлачи, бијели се платно, свјетло полако нестаје. Мрак, и почиње филм. Каква дивна експозиција, помислим, Римини кроз објектив камермана Ђузепе Ротуна, прољећне маце повезују кадрове, појављује се онај клошар, скаче, хвата маце и каже: „Ла примавера..“, а ја заспим... Спавам, пробудим се, иде одјавна шпица! Да ли је ово могуће, питам се, да ли сам ја нормалан? Нема више оних студената да ме презиру. Само један филмски радник који је љубазно склонио моју ногу са свог крила и отишао. Сада је већ извјесно да сам ја случај за психијатра!

Недеља је протекла у потиштености. Био сам тужан због неуспјелог викенда у Словачкој и због, сада већ, болесне потребе да заспим за вријеме пројекције великог филма.

Изненада, са рецепције студентског дома, јавили су ми да ме тражи Кера из Сарајева. Враћао се из Берлина, кожиран прописно, јавио се и рекао ми:

– Стари, пун сам генге, враћам се са тапу (пута) никад тежи, водим те на вечеру, само под једним условом.

– Којим?

– Мораш изабрати најскупљи ресторан!

Када смо сјели у „Дубоне“, најлуксузнији ресторан у крају, Кера је одмах кренуо да показује шта је научио у великом свијету. Враћао је конобаре, како је сам рекао, учио их реду. Голобради младић нас је послужио коњаком, а Кера је рекао:

– Преведи папку да се коњак служи загријан и нек ми донесе зрнца пржене кафе.

Превео сам конобару на чешки Керине жеље и помислио како се нарцисоидност тешко подноси, свеједно да ли је у питању мађарски националиста који жели да се ратосиља кћерке, или сарајевски лопов.

– Шта си се, ба, замислио. Гдје си, шта си?

– Ништа, враћам се из Братиславе, рјешио сам да се женим.

Не знам зашто сам му рекао да се женим. Вјероватно у намјери да прекинем његово глупо предавање о бонтону и како бих, скрећући Керину пажњу на јачи мотив, ослободио конобаре тортуре. Ја нисам био у љубави са конобарима, али нисам подносио иживљавање. Ледени ме зној обливао када неко са Вратника држи предавање о лијепом понашању Пражанима. Стидио сам се!

– Жениш се? Свака част, је л' с Мајом? Ма нек душмани поцркају!

– Каква Маја, наш'о сам једну Мађарицу, боли глава!

– Ништа ми не говори, знам, Мађарице су најбоље коке на свијету.

Те вечери Кера се прописано напио, остављао напојнице по сто марака конобарима и удварао се конобарицама машући гутом пара испред њихових носева:

– Добро ти је то са Мађарицом, али штета онај драгуљ да припадне неком откосу. Нема везе. Када се вратим у Сарајево, рашириђу причу по граду да се жениш са Мађарицом, нек душмани поцркају –

рекао је на крају потпуно пијани лопов Кера и сутрадан отишао у Сарајево.

Три дана након Кериног одласка, назвала ме Амела Агановић и питала:

– Ма је л' ово истина што ја чујем?

– Шта си чула?

– Бога ми, кажу да се жениш?

– Знаш Амела, кад-тад човјек се мора оженити, можда је најбоље да те послове обавим што прије!

– Ти мене зајебаваш, па Маја то неће преживјети!

– Какве више везе има Маја, знаш ли ти када сам ја последњи пут видио ту жену?

Већ сутрадан ме Амела поново позвала и рекла ми:

– Да знаш, Маја се толико растужила, не можеш вјеровати. Плаче к'о година – а ја се правим важан и цитирам Пиранђела чију сам причу спремао за драматизацију:

– Жена мора воду цједити, па је циједи на очи, проће је, нема везе – кажем, али и повјерујем да ме још воли и прикријем осјећања као Дирк Богард у филму „Слуга":

– Ето поздрави је, ипак нас двоје везују лијепе успомене.

Када сам поткрај зиме отишао у западни Берлин, послом, да покупујем плоче, наручене од Чеха који нису могли да пређу границу, видио сам у метроу, на западној страни, плакат „Амаркорда". Ушао сам у град и зауставио се пред малим биоскопом у којем се давао велики филм. Да ли да уђем у био-

скоп или не. Шта ако опет заспим? Нисам отишао да гледам Фелинија. Да се поново не осрамотим.

Покуповао сам плоче, углавном џез-рок жанра. Касније, у Прагу, зарађивао сам на разлици између куповне и продајне цијене и од тога допуњавао буџет и штедио за снимање студентског филма. Путујући возом из Берлина у Праг непрестано сам се питао када ће доћи боља времена и када ћу, коначно, одгледати велики филм? С прољећем је стигао крај школске године, прошао сам са десетком, преда мном је било читаво љето. Најљепши љетњи распусти су бивали за вријеме студија, а највећа радост је за мене представљало камповање на острву Мљет. Тамо смо Зоран Билан, Злаја Мулабдић и ја царевали. Стизали смо пијани из Дубровника, к'о млади мајмуни који се опијају ферментираним соком кокосовог ораха. Какви смо стизали, такви смо се и враћали у Сарајево, пред сам крај љета. Док смо расклапали шатор у кампу, локални полицајац је добио нашу подршку:

– Стари – рекао сам му – ако те неко буде дир'о, слободно нам реци, нема фрке!

Полицајац је прво помислио да је у питању зајебанција. Да је озбиљно узео у обзир моју поруку, видјело се по томе како је гледао у нас, младе џинове. Био је једини позорник на острву, брзо је схватио да му је савез са нама важна ствар. Ако буде фрке, док дође полиција из Дубровника, могао би добити дебеле батине. Овако, уживао је нашу заштиту, нико тог полицајца није смио криво да погледа. Тај би имао посла са нама, а то није било препоручљиво, сви су знали!

Чим сам се пробудио, Злаја ме обрадовао:

– Маја ти је стигла на острво.

Охо-хо, помислио сам и рекао:

– Ма шта ме брига.

– Пала је са пони бицикла и поломила се право, огулила онако лијепе ноге. Иди тражи по Мљету боквицу, то је права трава за такве ране!

А ја сам глумио великог мангупа.

– Мислим боквицу да јој ставим на гузицу.

Сачекао сам да Злаја оде у wc, искрао се до пута и, када сам видио да ме не гледа, сјурио се спринтерском брзином према тргу.

Стигао сам до великог језера и наручио кафу. Чамац је упловио на импровизован док, а ја сам угледао Мају коју је, док је излазила на обалу, придржавао неки галеб. Био је то син домаћина у чијој су кући одсјели Маја и њени родитељи... Видјело се одмах да је тај неки далматински шмокљан. Зато сам се ја трудио да оставим утисак зрелог мушкарца.

Много напора сам улагао да не изгледам узбуђено. Нисмо се видјели годину и по дана. Хватао ме страх да се не понови нијема ноћ из кафане хотела „Београд". Онда ми је синула идеја. Започео сам причу о будућности. У борби између човјека и Херцеговца, преовладавао је Херцеговац. Овога пута Херцеговац са срцем.

– Теби треба озбиљан човјек, интелектуалац. Најбоља је комбинација интелектуалац, а мангуп. Ако нађеш човјека који може да ти пружи само једно, да буде паметан, то ће кратко трајати, досадиће ти брзо, а ако би тај неки био само оно друго, мангуп

примитивац, који ти пружа сигурност, биће ти брзо преко главе његове простоте. Побјећеш.

– Мислиш, мени треба неко као Дилингер који је завршио Филозофски факултет?

– Не баш тај калибар, али близу си.

Смијали смо се обоје. А ја сам схватио да, наједном, и ја брбљам. И помислио, ипак, човјек када сазрије, неумитно прича. Вјероватно због тога што, у међувремену, нешто научи. Није више јуноша коме се мисли роје у разломцима. Не зна да извезе мисли, боље је када у пубертету шути и не ризикује, па се чини паметнијим не отварајући уста. Уосталом, ваља ли када се причају само паметне ствари. Одлучио сам да инсистирам на примјерима из обичног живота.

– Не знам да ли си чула како је Паша испросио своју Цуну? Рекао је: „Боље ти је бона да се удаш за мене, него за неког факултетлију. Удаћеш се за њега и послије три мјесеца тражићеш мене да ти будем швалер. Вако ти је економичније. Ја ћу ти бити и муж и швалер".

Нисам ни знао, док то изговарам да, посредно, сугеришем Маји како сам управо ја тај о којем је ријеч и да овакве ријечи жена може да схвати као прошњу.

На јесен је у кино „Романија" стигао „Амаркорд". Било је златно доба великих аутора. Маја ми је усхићено саопштила:

– Знаш ли да стиже Фелинијев „Амаркорд", јеси ли га гледао?

Шта да кажем? Истину нисам могао рећи, никако. Како један студент режије да призна да је три

пута спавао на великом филму? Ако кажем да нисам гледао, то је још већи скандал. То је исто као када би студента сликарства питао: јеси ли видио Микеланђела, а он одговори – нисам. Муњевито сам се снашао:

– То је филм који може да се гледа сто пута.

– Е, онда ме води да видим!

Сједили смо у најљепшем сарајевском кину. Завјеса се развлачи. Уводни кадрови крећу, лете маце, повезују се слике Риминија; како овај Фелини гради савршено експозицију. Стари вук користи маце да му повежу слике Риминија. Свака част! Појави се онај клошар каже: „Ла примавера", а ја... гле чуда, не заспим! Онда нека жена распростире веш на неком конопцу. Појави се адвокат који прича у камеру, локални дрипци добацују Градиски, а мојој срећи нигдје краја. Гледао сам филм, држао Мају за руку као да сједимо у авиону, и дивио се филму, искрено.

„Амаркорд" је за моје филмове значио оно што је за свемир био велики прасак. Слике и идеје из тог филма постали су главна водена устава из које су се напајали сви моји филмски водотокови. Послије тог филма, све што се у мом филмском животу дешавало, мјерено је тим аршином. Важни догађаји из мог живота видно су скочили на животној берзи... Мајка, отац, кућа, пријатељи, мост, стабло, све што се непландски качило за моју душу. Дрвореди, брдовити крајеви, женска дупета, бицикли, врхови богомоља, мостови, возови, аутобуси, све што нисам волио у животу: кравате, небодери, шпорети, школе, здравствене установе, све што сам осејаћао да вриједи:

племенитост, храброст, историју, музику, сада сам поново открио.

Мој дипломски филм звао се „Герника“ и није личио на „Амаркорд“, али је он невидљивим мостом био повезан са тим филмом, као што шетачи слободно прелазе са једне на другу страну ријеке. Преко таквог моста су прелазиле идеје и поништавале разлику у доживљају свијета који је одвојено дјеловао у босанским планинама и на обалама Медитерана... Моја „Герника“ је пресликала правило из „Амаркорда“, да човјека треба сликати у простору, да се лице не смије издвајати из околине. Такав поглед је настао из искуства гледања овог филма више од десет пута. Када сам показао мој дипломски филм професору Отакару Ваври, он је рекао:

– Ово је озбиљан филм. Због оваквих радова можемо рећи да вриједи учити студенте да режирају – а ја сам помислио „Хвала ти Федерико!“

Покојник је био велики противник алкохола

Хиљаду деветсто седамдесет и осме године родио се мој син Стрибор. Исте године ја сам дипломирао у Прагу, па је са дневног реда мог живота скинут страх да ћу постати јунак социјалне литературе са почетка двадесетог вијека. У тим романима су моје колеге, провинцијалци, ничице пропадали у великим градовима. Та степеница, у мом случају, успјешно је прескочена. Без обзира на опсервације о паметном режисеру и глупим очевима, филмовима и дјеци, које је изрекао проф. Земан, мени је и те како било важно што сам добио потомка. Новорођенче, као у филму „Одисеја 2000“ Стенлија Кјубрика. Дијете као космичка радост, али са топлином мајчине утробе и без идеје о студени која влада у Кјубриковом свемиру.

Повратак у родни град није био тужан као одлазак из Сарајева. Како организовати свадбу? Није било лако одговорити на ово питање, као што није било до краја јасно којем социјалном жанру припадамо? Већ тада су се млади брачни парови, истина као усамљена, али занимљива појава, вјенчавали

само уз свједоке и послије регистрације код матичара замјењивали свадбену теревенку скромним ручком. Када смо о таквој свадби причали родитељима, одмах су негодовали:

– Ако се већ вјенчавате, бог с вама, направите људску свадбу.

Ја сам замишљао свадбу као кратки филм. Весело али елегантно, као у филмовима Жана Реноара?! То је, нажалост, било неизводљиво. Наше породице нису имале сеоску хипотеку. Због пријатеља и родбине, али и опште климе, тешко је било избјећи шоферску културу у коју су, на крају, пропадали сви. Куповали су плоче „Бијелог дугмета“, уживали у пастирском рокенролу, али су у џеповима и женским ташнама носили касете, као резерву која је била њихова стварна културолошка припадност. Они су најрадије слушали примитивну музику насталу на вјетрометини између оријента, медитерана и англоамеричког утицаја. То су мелодије и текстови који, на крају, нису били ни једно ни друго, ни треће. Турбофолк музика ме подсјећала на пешкире у румунским хотелима за вријеме Чаушеског, који су се распадали при додиру са мокрим лицем, а да би се дочарао стварни утисак о том предмету, била је довољна само једна ријеч: шуфт! Исто је било са том музиком: то је била и остала шуфт музика која је, нажалост, покривала осјећања већине становника СФРЈ!

Први корак до свадбе био је упознавање родитеља. Требало је да посјете једни друге, као мале државне делегације. Мурат је одмах предложио:

– Нека они дођу код нас, направићу вечеру, биће незаборавно!

Онда се Мишо Мандић с правом зачудио:

– Ред је да Кустурице прво посјете нас. Ко кога овдје проси?

Када је стигао у улицу Марцела Шнајдера број 8, Мурат је заиграо на карту оригиналности. Одмах је тражио да види колико у стану, заправо, има соба! Лела Кушец, Мајина мајка, зачуђено га је гледала и од жестоке реакције на ову непристојност докторицу је спријечавала само једна истина. Била је збуњена појавом човјека који демонстрира већу нетактичност него што је и сама спремна да приреди свом окружењу. Због тога је ћутке гледала у кћер Мају која је дисциплиновано, али и са симпатијама, показивала Мурату све просторије у стану. Ја сам хтио у земљу да пропаднем. Отац ме погледао, и по ко зна који пут, шапатом упитао:

– Добро, шта сад не ваља, гдје сам погријешио?

Отац је вјеровао да са овим шок експериментом, комплиментира домаћинима и тако жели званично да искаже како је срећан пошто се његов син жени у добру кућу.

– Свака част, ово је Емире висок стандард становања у Сарајеву, али и у Босни и Херцеговини уопште – рекао је Мурат, а Маја је осмјехом поништила напетост у кући. Сенка и ја смо осјећали нелагоду, док је Мишо са симпатијама гледао на активност пријатеља и замишљао га као изненадну контролу Стамбеног предузећа Сарајево.

Родитељи су одмах схватили да се знају од раније. Коначно су прве ријечи размијенили стари

познаници Мишо и Сенка. Одмах је констатована сличност између њеног брата Акифа и Сенке, а Мишо је питао:

– Да ли је, Сенка, твој брат један мистериозни господин који мене већ двадесет година поздравља на Башчаршији скидајући шешир?

– Јесте – убацио се у разговор Мурат и завртио руком као да уврће сијалицу, показујући како је Сенкин брат мало уврнут и рекао:

– Као уосталом и његова сестра! – на шта му Сенка није остала дужна:

– Срећа па си ти нормалан, то је познато сваком сарајевском конобару!

Мурат није скривао одушевљење што је нашао истомишљеника у пријатељу Миши. Највише су га радовале сличност у вредновању Тита и истовјетно виђење наше прошлости и будућности. Очеву интелигентну брзоплетост и велику ерудицију Мишо је редовно кориговао ријечима:

– И не само то... – онда би надуго и нашироко објашњавао ствари које су стизале из његовог енциклопедијског образовања, али и из темељитости и одговорности судије. Отишли су Кустурице из стана Мандића, а да свадба није поменута.

Док су корачали према аутобуској станици, низ улицу Марцела Шнајдера, мајка и отац су обавили уобичајену расправу:

– Зашто није могло ни овај пут без Тита, дијете се жени? – питала је Сенка.

– Добро, болан Сенка, може ли без твојих примједби читав живот? – питао је отац.

– Без мојих примједби би могло, када би могло, побогу Мурате, макар у свечаним тренуцима без глупе политике! – Сенка се расплакала, а отац је био њежан:

– Нисам ја Сенка, среће ми, Мишо је започео причу, ево ако хоћеш да се вратимо, нека сам потврди.

Сенка је и даље плакала, а отац схватио да мајка тек сада увиђа како се њен син, сада заувијек, сели из њене близине у нови живот.

Када је слиједеће недјеље дошло до узвратне посјете, Мишо је са врата начео нову тему:

– Да ли марксизам испуњава смисао ако се руководи идејом да историју треба кротити као што кочијаш управља коњима и кочијом...?

Начин и мјесто вјенчања остављено је женама и дјеци да ријеше сами, као мање важну ствар од одговора на ово питање. То није било лако. Наше двије породице ни по чему нису биле типичне босанске фамилије. Мишо је био син банкара, његов дјед Милош први новинар у Босни, а његова мајка кћерка височког пекара. Кушеци и Домицељи, Лелини дједови и бабе, Словенци и Хрвати, стигли су са аустроугарском пругом, тако да је Маја представљала срећно исходиште Краљевине Срба Хрвата и Словенаца. Није ни чудо што је она и данас склона монархији. Због наше нетипичности свадба није могла да заврши као још један балкански пир са лошом музиком, поквареним озвучењем, разочараним сватовима који од превеликог пића повраћају, па се на крају избоду ножевима... Нажалост, није могла да се избјегне

оригиналност сарајевских власти: припало нам је масовно вјенчање са још пет парова.

У току церемоније вјенчања, ја сам покушао да читаву ствар преведем на језик комедије. Матичар подбулог лица, изгледао је као да спава у мемљивој просторији, питао ме гласом хорског пјевача:

– Да ли ви Емире Кустурица пристајете да за жену узмете Мају Мандић?

Нисам ништа одговорио. Настала је пауза!... Чули су се уздаси, комешање... Упитно сам се окренуо према кумовима, Зорану Билану и Бранки Пажин. Мој поглед је питао: „Шта да радим куме?“ Он се смијао и потврдно климао главом, а ја инсистирао на томе како нисам сигуран шта треба да кажем. Напетост у „Скендерији“ стигла је до тачке усијања, и тек тада сам рекао историјско ДА! Чули су се уздаси олакшања, али и осмјеси. Маја ме гледала прекорно, али, пошто је била узбуђена, није јој падало на памет да се свађа. Она је пиљила у уфлекану вјенчаницу трудне младе која је сједила поред нас и држала за руку младожењу који је, опет, био робијаш, пуштен само за ову прилику из затвора. Гледао сам га са посебним разумијевањем.

Након вјенчања он је отишао да још неколико мјесеци лежи у затвору, а ја сам отпутовао да завршим школовање у Прагу.

Сенка је на дан свадбе одустала од борбе против брзог и лаког пропадања драгих предмета и за ту прилику скинула најлон са кинеског ћилима. У двоипособни стан смјестило се стотинак људи. Посебно мјесто је заузимао беговски син Едо Хафизадић, који је стигао из Травника и који није отишао у партизане

далеке четрдесет прве због тога што га је, тога дана, болио стомак. Њега је Мурат представио гостима, па одмах затим одвео у кухињу.

– Гледам Сарајево Мурате, и схватам како сте ви комунисти све ово уништили. Сељак је доведен у град и речено му је да нема Бога и ето ти!

Мурат се слагао са пријатељем. Пошто је добио задатак да се не понови прича са његовог и Сенкиног вјенчања, кад су га изнијели из стана са пола свадбе, отац је обећао да неће, како је рекао „лазнути алкохол". Међутим, овакви разговори са Хафизадићем били су идеална прилика за прекршаје, а кухиња је одувијек представљала привлачнију друштвену позорницу од примаће собе. Ту су се лакше саопштавале тајне, склапали договори, давала велика обећања, често најдраматичнији обрти у људским животима управо су развијани у кухињи. Најсрећније али и најтужније судбинске одлуке доношене су над судоперама и неопраним суђем. Сенка је свако мало показивала очима према кухињи и ја сам тамо одлазио. Отац је великом брзином стављао пиће испред овог Хафизадића. Знао сам да пије, али сам му само шапнуо:

– Немој да буде као на твојој свадби?

– Ма нема говора, само једно пићенце!

– Добро се пази!

Он је схватио да ја говорим озбиљно, па се покуњио и шапнуо:

– Добро, ову једну да попијем са Едом и нема више пића, жив ми ти!

Стан је био крцат мушкарцима у бијелим кошуљама са краватама објешеним којекако, завис-

но од количине испијеног алкохола. Њихове жене су, загрљене, љуљајући се лијево-десно пјевале пјесме Здравка Чолића: Воз за Подлугове, Април у Београду. Када је пуштено коло са касетофона, весељу нигдје краја. Подврискивале су и подскакивале Босанчице, тресла се кућа Кате Говорушић 9а. Стипо Билан, отац мога кума Зорана и тадашњи предсједник Скупштине БиХ искористио је гужву и опуштеност Наде Липе, наочите, крупне жене. Штипнуо је више пута за дупе, са још већим задовољством када је чуо да је она Бијељинка. Жене из Бијељине су Босанцима биле посебно драге јер, кажу, да су много лакше завршавале у кревету него кршне Херцеговке. То се објашњавало истином да је Бијељина у плодној равници а Херцеговина у љутом кршу у којем је, за разлику од бијељинске долине, женскост једино стварно имање. Липиница је одцупкала до кухиње и рекла свом мужу, доктору Липи, да је председник Скупштине Републике Босне и Херцеговине штипа за дупе!

– Пусти бона, њему ухар, а теби ништа! – рекао је доктор својој жени. Овај Липа је лијечио Муратово срце, а отац је упркос заклетви покушавао да ижица још једно пиће:

– Јеби га докторе, дај само још једну да попијем, једном се жени син!

Доктор је дјеловао као медицински Макаренко:

– Дај боже да буде једном, мој Мурате, човјек је склон бигамији, него ти остави ту ракију молим те!

– Онда ми дај да пијем. Не дај боже, ако се растави од Маје, види како ми је лијепа снаха, к'о лутка!?

Хиљаду деветсто осамдесете умро је Тито, а ја сам годину дана касније, за филм „Сјећаш ли се Доли Бел“ добио „Златног лава“ у Венецији. Трогодишњи Стрибор се уплашио за судбину нашег пса:

– Шта ћемо са Пиксијем, да га не поједе лав?

Моји другови из дјетињства осјећали су да су дио тог филма; Паша Харис, Бели и Труман уживали су што могу да препознају слике из нашег живота на великом платну. Њего је зарађивао као електричар на прекоокеанским бродовима, а побједа „Доли Бел“ затекла га је на средини Индијског океана, гдје је на транзистору ухватио радио Рим, пошто је волио да слуша италијанске канцоне. Изненадно је чуо, на вијестима, моје име и презиме неколико пута. Како је радио станица била нестабилна, губио се сигнал, тресао је транзистор по зраку, окретао га, тражећи најповољнији положај који глас спикера чини разговјетним. Није могао да разумије зашто се спомиње моје име, па је помислио: „Онај кретен, мајку ти не јебем, мора да је опљачк'о неку банку?! А можда је, не дај боже, некога убио?!“ Тек када се домогао прве луке и новина, лакнуло му је. Схватио је да је његов друг добио велику награду у Венецији.

Филм „Сјећаш ли се Доли Бел“ снимљен је зато што сам, претходно, видио „Амаркорд“, срео Сидрана, али и због тога што је вријеме створило ту могућност. Тито је оболио и гледали смо га на телевизији више него икада. Хамза Бакшић, директор Телевизије Сарајево, спавао је у својој канцеларији, на војничком кревету, да покаже колико му је тешко због Маршалове болести. Као војнику Титове партије, није му се свидио пројекат „Доли Бел“. Телевизија

Сарајево била је копродуцент филма, али он није могао да спријечи снимање. Када је филм био завршен, покушавао је да спријечи приказивање. Послао је телеграм забране Весни Дугоњић, одговорној уредници Телевизије Сарајево. У том телеграму, по старом обичају Титових сљедбеника, није забранио пројекцију у кину „Тесла", али је рекао да ствар није препоручљива. Од таквих ликова, као што је Бакшић, тај филм је, у ствари бранила његова поетичност, али и ауторитет Рате Дугоњића, главнокомандујућег комунисте из сјене у Босни, а оца Весне Дугоњић. Она је филм „Сјећаш ли се Доли Бел" доживљавала као свој лични успјех, а очев ауторитет је представљао штит од анатеме. Такође је било касно за Бакшића, али и за друге који су хтјели да заштите Тита од нових времена. Духовитост „Доли Бел" је разоружавала и најострашћеније војнике Титове партије, оне који су били вишерангирани од овог Бакшића. Чак је и Мухамед Кресо, продужена рука Хасана Грапчановића, секретара ЦК БиХ, босанског Гебелса, како је мој отац звао овог контролора свих умјетничких захвата у Босни, прихватио овај филм.

„Сјећаш ли се Доли Бел" је поимао улицу као једину аутентичну сцену у Сарајеву. Ту се налазила, као на длану, нетакнута и до тада неоткривена драма градске периферије. Такође је сарајевско становништво, први пут, могло да се поистовјети са оним што види на екрану, и да ужива у увећаној слици властитог живота. Сарајлије су највише уживале у сазнању да су њихову драму, портрете њихових очева, мајки, сестара и њихове животне ситуације, схватали свуда у свијету гдје је тај филм већ приказиван.

Вријеме је, кроз овај филм, непогрешиво, као што море послије буре избацује на плажу познате ствари, ето, неким чудом, пред очи грађана испоручило догађаје и ствари освјетљене оштријом и потпуно новом свијетлошћу.

Абдулах Сидран је у оквир моје животне слике стигао као страдалник. Он је у причи „Отац је кућа која се руши" исцртао своју породичну драму, а главни лик био је његов отац, голоотoчки мученик. Због њега Сидран није био омиљен у сарајевским политичким круговима. Срели смо се у кантини Радио-телевизије Сарајево, на којој сам, у то вријеме, био запослен. Сидран је тада, као и много пута у његовом животу, везао неколико дана и ноћи уз пиће и ноћне разоноде. Даровитост је овог Сидрана издвајала из пејзажа кантине засићене намрштеним телевизијским радницима и мирисом прегорелог уља. Сидранов пјеснички дар и вјештина говорења чинили су да изгледа као мали књижевни аристократа. Он је говорио као да диктира дактилографкињи готове дијалоге за своју нову причу. Ту никада није било вишка ни једног зареза, о вишковима ријечи да и не говоримо. Касније сам схватио да он, у ствари, пише, а да се нама чини да говори. На том језику он ми је рекао:

– Ја сам бољи у писању од других, па и од Гордана Михића, у то немој да сумњаш. Имам сценарио за тебе!

Мјесец дана касније написао је кратку верзију сценарија у коме је главни јунак Дино, сарајевски пубертетлија, ухваћен у тренутку када живот са њим

започиње важну игру отварања духовних процеса. Сидран је вјешто укрстио породичну драму која кулминира очевом смрћу и личну драму младића Дине који се заљубљује у сељанчицу, доведену са села на градску припрему за проституцију у Милану. Величанствене су биле сцене умирања Диновог оца Махе, комунисте и занесењака, који одлази на онај свијет, док му син из „Политикиног забавника" чита о научно могућем вјечном животу. Аутобиографска увјерљивост и мелодичност Сидранових дијалога градиле су велику снагу ове сцене. Лако сам дошао до рјешења и одговора на питање ко ће играти оца: сјетио сам се Слободана Алигрудића, спектакуларног Црногорца. Алији није требало много да прихвати улогу у мом првом филму. Свађао се са продукцијом иОљом Варагић око хонорара, а касније и због бесмислица. До краја снимања није хтио да потпише уговор. Волио је да се руга непријатним људима, а филмским организаторима посебно. Никада, ни прије ни касније, нисам срео шармантног човјека са тако наглашеном спремношћу на самоуништење. Пушио је пет кутија „марлбора" дневно, штипао глумице за дупета у току кадра, сањао да се бави озбиљнијим послом него што је глума, рецимо узгојем лубеница; за вријеме кадра убадао камермана Вилка Филача инјекцијом, која је касније употребљена у сцени његовог умирања...! Имао је спремне одговоре на све, па и на тешка егзистенцијална питања. Чекајући да се Маја и Стрибор врате из Триполија, гдје су били у посјети Мајиној мајци која је тамо печалбарила као докторица, рекао сам му:

– Нешто ми се око стомака ствара топлина када помислим на њих двоје. Шта је то Алија?

Чукнуо ме по глави и рекао:

– Љубав, будало!

Између мојих пијанстава која су била, углавном, социјалне екскурзије, а не навика, ни покривање мојих слабости, прављене су увелике паузе. Након завршетка снимања, вечери са Алигрудићем претварале су се у пијане ноћи и тада је пробуђено све што сам мислио да је остало иза мене у раној младости и временима прашког студирања: вратила се у мој живот ексцентричност, поетичност, интелектуална агресивност. Поново је повађено све из кофера у који сам, послије прашке зрелости, похранио своје младалачке гријехе. У лудостима које су слиједиле послије пијанстава, Алија и ја смо се такмичили ко ће боље и јаче ударати главом, и оштетити олуке по трошним башчаршијским кућама. Алијина глава је била тврда, иако то на први поглед није могло да се претпостави. Литерарна инспирација за Алигрудића и мене био је Сидранов отац, а мој отац је из живота директно у „Доли Бел" убризгавао оно што литература не може да учини за филм. Мурат је лик оца обогатио детаљима као живи модел, који заборавља на кров који прокишњава и не подузима ништа да га поправи, него прича о свјетској неправди, вјерује да ће комунизам свуда владати већ двијехиљадите године. Подударност судбина сценаристе и редитеља била је одлучујућа ствар у популарности овог филма. Отац је, на крају, био главни лик у том филму, а не Дино, иако је Славко Штимац милиметарском прецизношћу играо сарајевског тинејџера.

Као и сви провинцијалци који се опусте послије великог успјеха, претјеривао сам у алкохолу. Осладило ми се и убрзо је то постало опасно. То су била мање пијанства, а више велика жеља да се праве скандали на јавним мјестима. Посебно ме привлачило да по кафанама опсујем Тита и државу. Ово прво сам псовао тихо, али је псовање државе чуо свако ко се затицао у простору у којем се дешавао мали инцидент. Једном, послије непроспаване ноћи, Маја је телефонирала мом оцу и забринутим гласом јавила да се од јучер нисам појављивао у кући. Рекла му је да ми како зна одузме кључеве од аута, под изговором да вози Сенку на Врело Босне. Отац је тако учинио, али је одлучио да се жртвује и више него што се од њега тражи. Одлучио је да пије умјесто мене. Нашао ме у „Шеталишту" и видио да се „поправљам" пивом од пијане ноћи. Када сам утолио жеђ, прешао сам на „влахов" и умјесто наздрављања устајао сам и са чашом уздигнутом у вис псовао државу, па тек онда испијао пиће. Конобарица Борка ме прво прекорно гледала и прстом показивала у стилу „не смије се то говорити" и погледом, успут, упозоравала на присутне госте који слушају скаредне ријечи. Када бих поново опсовао државу, она је објема рукама покривала властите уши, само да не чује и не мора да доставља информације тамо гдје треба, о начину и садржају нарушавања јавног реда. Сваки нови „влахов" значио је ново псовање:

– Јебем ти државу! – говорио сам, а отац је устајао и додавао:

– Лихтенштајн! – и брзо попио своје пиће.

Када је видио да ћу се ја грдно напити, лако је пристао на додатну жртву. Правио се луд и са Борkине тацне крао моје пиће. На крају, отац се толико напио да сам ја њега, а не он мене, како је било планирано, стрпао у кола и повезао у Кошевски стан да се отријезни. Пошто је дао чврсто обећање Сенки да више неће пити, нисам га водио Сенки него Маји. Кад смо стигли, он није примјетио да је моловање стана у завршној фази, поздравио се са Мајом и пожурио у купатило. Тамо су, поред врата wc-a, на зиду ходника, стајала скинута тек офарбана нека друга врата. Отац се ухватио за штеку, врата су му пала на главу, ударац га ошамутио, па је од тога пао на тле, а тек офарбана врата су га поклопила. Држећи се за главу погледом је пронашао Мају и рекао:

– Нешто контам, снахо, каква ли ће судбина задесити чешки челик, ако се распадне Совјетски Савез?! Ко ће све то преузети, знаш ли ти која је то количина челика?!

Хиљаду деветсто осамдесет и треће умро је тетак Акиф, представник „филипса" за Босну и Херцеговину и лични пријатељ холандске краљице. Мистериозни господин, башчаршијски краљ елеганције, једини Сарајлија који је чак и дјецу поздрављао скидајући свој шешир уз благи наклон.

У суботње поподне, само недељу дана пред смрт свога оца, Дуња Витлачил Нуманкадић шетала је улицом Васе Мискина, крећући се од Вјечне ватре према Башчаршији. Извела је своју свекрву Смиљу да јој покаже стари дио града. Иако је већ дуго прижељкивала да се приближи властитом оцу,

сусрет са њим није долазио на дневни ред њене судбине. У колицима је гурала малог сина Дејана и устрептала када је код сластичарне „Египат" препознала Акифа. Док је њен отац скретао са тротоара упутивши се према својој канцеларији, крај Алибегове џамије, Дуња се зауставила и била сигурна како ће овај пут, као што приличи нормалним људима, упознати дједа са унуком. Тетак је угледао своју кћерку и у свом стилу скинуо шешир, климнуо главом у знак поздрава, искрено се осмјехујући погледао у унука, вратио шешир на главу и нестао. Дуњи је преостало да збуњено нагађа шта је морало да се деси у животу њених родитеља па да отац пролази поред своје дјеце, а сада и поред унука, као уљудни странац. Знала је да су се мајка и отац само једном, послије двадесет година раздвојеног живота у истој кући, срели на улици, застали неколико секунди и гледали се нетремице. Нико није проговорио ријеч, а тежина тих погледа била је равна неизреченим оптужбама о узајамном невјерству. И никад се више нису видјели.

Оно што је Акиф пропуштао да учини за своју породицу надомјештао је у друштвеном животу Башчаршије. У њему су тамо чак и лудаци, укључујући и најпознатијег Хору Кукурику, препознавали највећег господина, клањали се пред њим. Он их је хранио, бринуо се о њима, давао им новац. Када је мистерија смрти преузела овог човјека себи, иако његов живот није био ништа мање мистериозан, његов крај је у очима родбине и суграђана заблијештао појачавајући раскошну слику тетковог карактера.

Када је умро, уписао се у дугачки списак Чеховљевих јунака који су обогатили мој живот. Сазнавши на редовној контроли здравља да му бубрези нису у реду, тетак се није уплашио, али када је доктор рекао да се проблем може ријешити само операцијом, он је осјетио да је смрт покуцала на његова врата. Повјеровао је да се неће жив вратити из болнице и исписао посљедњу али импресивну страницу свог живота. Умро је током компликоване операције, попустило му је срце, а вијест о његовој смрти се брзо раширила Башчаршијом. Сви његови пријатељи, а и рођаци, пожурили су ка Вразовој улици, у тетков стан, да изразе саучешће. Његова сестра Иза, која се у међувремену раставила од лажног пилота Аде Бегановића и становала са братом, није морала да уложи много напора у организацију жалости у покојниковом стану. Њен брат је све намирнице које су за такав дан биле потребне, већ купио и размјестио по кухињским полицама и ладицама. Тек пристигле госте тетка је дочекивала ријечима:

– Покојник је био велики противник алкохола! Молим да се поштује његова жеља и да се у стану не пије.

Онда је тетка Иза завукла руку иза сифона кухињске судопере и извукла флашу домаће ракије као потврду идеје да је алкохол у кући био забрањен. Насула је пиће за себе и за тек пристигле госте и рекла:

– Ипак не можемо испратити покојника без посљедњег поздрава, а ред је, како кажу колеге из хришћанске религије, да се попије за опрост душе.

Просула је пола чаше, другу половину попила и вратила флашу назад у штек, испод судопере. Она је већ дуго живјела код брата и понекад попила по коју чашицу ракије, како је тврдила, када би је заболио стомак, или када је хватала депресија. Наравно да то брат није знао, пошто је био „велики противник алкохола“.

Пред одлазак у болницу тетак је хтио да све заврши на вријеме. Отишао је у продавницу, а та куповина није била уобичајено мјесечно следовање. То је била његова посљедња фасунга послије које је био сигуран да ће, нажалост, у поводу његове смрти, све протећи како и приличи господину његовог ранга. Поред тога што је све намирнице за дан жалости купио, тетак је сестри написао детаљне упуте за размјештај намирница и за њихову употребу: „Двије и по киле кафе ће ти бити довољно да сви који ме жале, могу два дана да пију кафу. Њих ће бити отприлике двјесто педесет када се подјели на двије киле, зависно од тога да ли ћеш правити јачу или слабију кафу. У просјеку, кафе ће бити довољно. Кила шећера је много, али нема смисла да се купује мање. Свакако има још две киле од раније. Кила датула, сувих смокава, али и двије киле локума. Ово прво за дјецу, а локуме, наравно треба служити одраслима уз кафу“.

У доњи кухињски креденац он је ставио сируп за сок. Класификујући ствари како треба, лимунтос је раздвојио од сока од вишње и на цедуљици назначио својим краснописом: „Не треба претјеривати са лимуновим екстрактом пошто није природног поријекла, али је, у сваком случају, добар за освјежење! Помјешати пола супене кашике на

двије деци воде. Сок од вишње, због густине, треба разриједити. Не да би се приштедило, него не ваља када је химбер пресладак. Треба знати да је шећерна болест честа појава у мојој генерацији и како ће, нажалост, у поводу моје смрти бити, сасвим је логично, највише људи моје доби, горенаведено треба озбиљно узети у обзир...!“

Нема ти филма без мрака

Хиљаду деветсто осамдесет и пете филм „Отац на службеном путу“ побиједио је на Канском фестивалу. То је било први пут да је југословенски филм добио „Златну палму“. Ја сам се вратио у Сарајево три дана пре краја фестивала, а награду је, уместо мене, примио Мирза Пашић, директор „Форум филма“ из Сарајева. Његова слика са „палмом“ и уздигнутим рукама обишла је свијет. Он је узео награду из руку Стјуарта Гренцера и рекао:

– Merci beaucoup.

Када су мене питали у Сарајеву зашто ја нисам у Кану примио „Златну палму“, пронашао сам најбољи одговор и рекао:

– Намјештао сам паркет у стану пријатеља Младена Матерића!

Побједа на Венецијанском фестивалу није била довољна да ми градске власти додијеле друштвени стан. Маја, Стрибор и ја живјели смо у заједничком стану са Мајиним родитељима. Двије су ствари биле пресудне за парадокс по коме, иако сам био

добитник Шестоаприлске награде, нисам остварио станарско право: ја нисам никада постао члан Савеза комуниста, а Мурат није био омиљени лик у сарајевским политичким круговима. Како друкчије објаснити да је власник „Златног лава“ још увијек био подстанар? Тешко је било објаснити такву појаву када се зна да су венецијански лав и тријумф „Босне“ у кошарци представљали једине побједе које доводе Сарајево на европску мапу. Ту се враћала она очева идеја и духовитост са кауча, када се бранио од мајке одговарајући на питање зашто помоћник министра живи у једноипособном стану. Право на стан је постојало, само га је требало остварити! Али ствар се није компликовала само са становањем и одсуством погодности које доноси филмска слава.

Пројекат „Отац на службеном путу“, мој слиједећи филм, изненадно се заглавио у глибаво политичко блато. Сценариј који је настао у седмодневном интервалу између Сидранових пијанстава, али и у великом надахнућу послије успјеха „Доли Бел“, постао је омиљени артикал на јеловнику Титових насљедника. Сидран, Стрибор и ја смо се улогорили у дубровачком хотелу „Империјал“ са само једном идејом, да се што прије заврши сценариј о критичним временима из хиљаду деветсто четрдесет и осме. Наставак приче о породици Зољ, али према назад, у историју и у коријене четрдесет и осме. Како је као жртва љубавне интриге политички страдао отац Махо Зољ и како је судбина политичког затвореника утицала на развој његовог сина Малика. Рачунао сам да, ако не могу да добијем стан, нити да уживам у било којим

погодностима од претходно стечене венецијанске славе, до новог филма ћу лако стићи. Међутим, убрзо се показало да није тако. Нисам рачунао на то да су Титови војници и даље владали и трудили се да стварност буде, колико је то могуће, иста као да Тито није мртав и да се не покреће нити једна катарзична тема, посебно не болна хиљаду деветсто четрдесет и осма. Мој филм је покретао причу која није била популарна међу његовим насљедницима, пошто су они своју политичку славу стекли на митолошкој основи раздвајања Тита и Руса. С једне стране то је била прича која поетично, очима дјечака, види преломне историјске промјене, али и говори о жртви и невиности голооточког затвореника! Тада нисам био свјестан колико сам ја био компетентан фактор у причању приче о голооточанину, послије толико очевих пријатеља који су пијани и несрећни продефиловали кроз наш стан на Горици, али и у Кате Говорушић 9а. Сви они су били уграђени у важне секвенце мога одрастања. Међу њима и Хајрудин Крвавац, који је сједио и у Умјетничком вијећу „Сутјеска филма", али, као престрашени затвореник Голог отока, није могао да помогне разрјешењу драме око почетка снимања мог другог играног филма.

Како задржати лопту на средини терена, на који начин охладити главу острашћеног умјетника и постепено га одвратити од снимања „Оца на службеном путу", питали су се чланови Умјетничког вијећа „Сутјеска филма"? Дозволу за снимање требало је да потврди то вијеће, али све је личило на вјештину којом је фудбалер Мехмед

Баждаревић успијевао дуго да држи лопту у својим ногама. Најбоље о тој потреби, да се ,,лопта држи на сред терена", говоре записници о томе како су интелектуални фудбалери гледали на читаву ствар.

Са сједнице Умјетничког вијећа Радне организације „Сутјеска-филм", одржане 1.2.1983. године у просторијама „Сутјеска-филма" на Јагомиру.[1]

* * *

Ад.2. „ОТАЦ НА СЛУЖБЕНОМ ПУТУ"

ЧЕДО КИСИЋ – Зна се о којем времену говори сценарио, али мислим да је томе поклоњено мало пажње. У њему се не види и не осећа дух наше борбе против Информбироа. Иде се више на сликање појединачних личних судбина, али нема ништа о општим догађајима и ситуацији у друштву. Када се улази у једну такву драму онда је неопходна и назнака епохе, јер овако се поставља питање због чега се све то што се догађа у филму, догађа.

Имам и неколико примједби на појединачна мјеста у сценарију, као што је, на пример, разговор са предсједником општине који води мајка. Он је бруталан и мислим да то треба мијењати. Када се прати судбина човјека, мисао о сврси свега тога у драматуршком смислу иде на питање гдје ће се изаћи, који је крај филма.

1 Оригинални записници у којима су извршене нужне словне исправке.

Има мало провинцијализма и примитивизма у сценарију на неким мјестима, па би то требало очистити. Чини ми се, такође, да је помало исфорсирана психолошка слика дјетета. Не знам да ли овај филм носи пуну боју ангажмана.

НИКОЛА НИКИЋ - Ускоро треба да буде готова књига снимања. Пошто је редитељ већ у књизи снимања направио знатне измјене, предлажем да не расправљамо о овој верзији сценарија, него да на слиједећој сједници Умјетничког вијећа размотримо књигу снимања.

Са дванаесте сједнице Умјетничког вијећа Радне организације „Сутјеска-филм", одржане 28.2.1983. године на Јагомиру.

* * *

Ад.2. „ОТАЦ НА СЛУЖБЕНОМ ПУТУ" - књига снимања Емира Кустурице

НЕЂО ПАРЕЖАНИН - Читајући прву књигу снимања тражио сам 1948. годину и догађаје у нашој земљи у очима свијета и у њој. Шта значи та година за свијет, за међународни раднички покрет? Много, јер то је почетак нове ере у међународном радничком покрету. Нема напредне снаге у свијету које не упире у Титово „не". Премда овај филм нема претензије да даје глобале, обавезује мисао. Због света овога мислим да би се у филму више морао осјетити дух тог времена и догађаја у њему. Појединачних примједби такође имам доста:

– Off у којем Малик говори да га је отац пријавио мјесец дана прије него што се родио, због дјечијег додатка, не може ићи тако јер тада није ни било дјечијег додатка него следовање.

– Секретар КПЈ је добар, али су његови изрази прејаки па испада карикатура. Тај партијски састанак би требао бити озбиљан, а секретар треба да је реалан човјек без карикирања и оцрњивања.

– Не знам да ли ће уопште бити могуће направити сцену сахране, јер да ли ће иједан православни поп пристати да сахрани празан сандук. Лаж је против њихове догме.

– Морнар и Наташа су најсветлији ликови у филму и чине га оптимистичким и животним.

– Породица Павловић носи црнину јер је отац затворен по Информбироу. То би у оно вријеме било схваћено као демонстрација и не би се сигурно добро провели да је тако било. Та опозиција у то вријеме је незамислива.

– Макаренкова поема је тада била у моди и немам ништа против тога да се чита, само да не буде ироније у свему томе.

– Мало је информбирооваца који су отишли у затвор, а да су њихове породице могле остати у становима уколико су били добри. Зато ми овај предсједник општине изгледа као конструкција, јер он спасава породицу од истјеривања из стана. Мислим да би је требало избацити из стана, тим прије што сви селе у Зворник, а дједа остаје. Истина је ипак истина.

– Малик не би требало два пута писати писмо оцу.

– Тетовиране жене на Фрањиној руци три-четири пута се јавља као виц. Мислим да је то превише.

– Највећи проблем је лик Анкице. Она није мотивисана довољно ни љубављу да буде толико покварена. Морална или не, а више није него јесте, она испаде борац против Информбироа. Неморал на нашој страни!!!

– Да ли би филм изгубио много ако би измјенио име Зворника и Бање Ковиљаче, јер се тамо лијече нероткиње и ту се могу јавити ружне асоцијације.

– Мени сметају др Љахов и Маша јер су Руси. Симболика је велика: плач, сузе, раскид са Русијом. Др је бјелогардиста, а ми смо њих доста 1948. протјерали у Русију. Љубав између Маше и Малика се не остварује, пропада и плач због тога се може схватити као плач због раскида са Русијом, а ми не плачемо због тога. Та дјечија љубав, споменар и све што иде уз њу може да се догађа и ако Руса замијенимо неким нашим људима.

– Шурак, удбовац, у књизи снимања и у сценарију је приватни удбовац. Нигдје се никако не види неко иза њега, он сам одлучује о свему, о одвођењу, затварању. Не треба правити будалу од удбоваца, јер ма како да је било тада, удбовци и Голи оток су одиграли велику улогу у борби против стаљинизма. Мислим да никада неће доћи вријеме да тај период оцијенимо као негативан, без обзира и на грешке које су тада чињене.

– Петровић и његова смрт нису у домену Маликове приче, јер он и његове године не могу на тај начин апсорбовати случај Петровића.

– На крају бих направио свадбу Наташину и Морнареву. Не бежим од тога да се Фарук појави

као алкохоличар, али њега је скрхала ракија. Он је превише мрачан тип, најтамније створење у филму, а припада фронту борбе против Информбироа, па се стиче утисак да су се најгори људи у земљи борили против Информбироа – такви су и Фарук и Анкица. Зато сматрам да треба даље видјети шта са њих двоје радити и како објаснити зашто су овако црни. Можда би се могло размишљати и на тој релацији да су њих двоје зрели да буду шпијуни, јер овако не би могло остати пошто су негативни.

– Савремени човјек хоће да види како је Југославија победила Стаљина, а ако то не направимо, ми смо онда контра савременој историји. Треба показати свијету како је било тешко остварити оно велико Титово „не".

ЧЕДО КИСИЋ – Остајем при мишљењу изреченом о другој верзији сценарија за овај филм, иако у књизи снимања има неких измјена, али оне су више декларативне природе. Основни недостатак и сценарију и књизи снимања је боја епохе. Треба изразити ту драму. Када се дође у контакт са овим дјелом, то вријеме се не види, не осијећа. Те године, шта је значило тада то све што се догађало у том времену најконтроверзнијих изјава у свијету. Овдје свега тога нема, а јавља се пјесма „Сва ће земља", што може иронично зазвучати.

– Сцена предаје штафете у којој Цекић говори Меши „хајдемо из ове гужве", не би могла остати као таква. Човјек који брани систем не понаша се тако. Из свега се на моменте стиче утисак да је то филм о стаљинизму, а не о антистаљинизму. То се осјећа на неколико мјеста; ова земља би требало

имати изузетно снажан антистаљинистички филм. У књизи снимања се такође много инсистира на псовкама. Оне ничему не доприносе, па мислим да би их требало редуцирати.

Мислим на крају да се још увјек не може радити овакав филм какав нуди ова књига снимања и сценарио. Треба још дорадити књигу снимања.

ЕМИР КУСТУРИЦА - Ова прича нема везе са 1948. годином, него се везује за педесете године и третира једну политичку размирицу. Она може да се смјести и у данашње и у било које друго вријеме. Овај филм жели да се бави једним могућим и екстремним догађајем и желио бих да се разговор везује за текст, а не за могуће реперкусије које ће филм изазвати.

Чини ми се да је проблем у томе што се текст везује за неко вријеме које ја не осијећам. Било које инсистирање на томе да се ова прича доведе у чвршћу везу са Информбироом онемогућава снимање овог филма. То је једна могућа прича с којом се можемо сложити или не сложити, али без Информбироа. Ја имам нека рјешења за дилеме које сте изнијели. Укупност о којој говорите може се изразити преко два лика од којих је један прави информбироовац, а други грешком доспијева на Голи оток. То је мјера која задовољава истину и пројекција коју је могуће уградити у овај текст.

Нека проблематична мјеста која сте овдје поменули постављена су тако да не иду у прилог ниједном времену, она су само психолошка стања људи. Књига снимања није писана са намјером да објашњава једно историјско вријеме.

ЧЕДО КИСИЋ - Бојим се да ова врста ангажмана не би била добро примљена, јер би људи препознавајући ситуације поставили хиљаду питања. Чини ми се да би било добро да се поклони пажња уводним партијама у филм, јер оно што обиљежава једно вријеме млако је дато. Треба акценат пребацити на драму времена. Књига снимања има још и слабост дијалога. Има у њој симпатичних дијалога, али је више несувислих.

ЕМИР КУСТУРИЦА - Дијалог проистиче из структуре језика. Не треба идентификовати ликове и њихово дјеловање преко онога што они говоре, јер се људи идентификују према ономе што раде. Мјера простаклука и дијалози одраслих су изворни. Што се тиче антистаљинизма, ја га у овом филму дубоко осјећам, јер је цијели филм бунт против стаљинизма као опште људске неправде.

НЕЂО ШИПОВАЦ - Основна тема филма, страдање невиног човјека и посљедице је универзална тема, бајковито дата. Али књига снимања није успијела да измакне Информбироу, ма колико редитељ то покушавао, она се непрекидно трансплатише на Информбиро. Инсистирање на негативном фону присутном у овом тексту ствара утисак да је Информбиро тортура над невиним човјеком. Ја сам и у првом разматрању сценарија говорио да је ту неопходно дати боју времена.

Вријеме Информбироа је сурово вријеме. Да је бајковитост приче прекрила ту суровост дјечијим свјетлом, било би добро. Овако, остаје озбиљност у значењу негативног, које баца ружну свјетлост на

све. Дефинитивне историјске истине подразумијевају трагична страдања појединаца, али су у глобалу истине, а тога у тексту нема.

НИКОЛА НИКИЋ – Уважавајући све изречено, мислим да би требало предложити Емиру да још ради на књизи снимања како би предочио у филму дух епохе у којој се радња догађа.

ХАЈРУДИН КРВАВАЦ – Сложио бих се са примједбама до сада изреченим, сматрајући да оне могу послужити за израду доброг предтекста за филм. Редитељ треба да их размотри и кроз своју призму угради у књигу снимања. Без обзира на то што је то текст који има карактер новеле, сматрам да се у њега може уградити доста тога како би се осјетио дух времена у које је ова прича смијештена.

Материјал је доста растресен и основни конфликт (13 страна) није довољно изражен, и требало би га појаснити неколицином сцена:

– Оно што каже Анкица да то каже у другачијем контексту и не самом Фаруку, него у друштву другог удбаша.

– Предлажем да се сцена 42, партијски састанак критика и самокритика, избаци, јер долази доста послије сунећења па је баласт, а да се замијени 55. сценом, тим прије што се о напуштању мужа говори у наредне двије сцене.

– Такођер бих избацио флор и закопавање Владе Петровића, уколико редитељ не одлучи да од овога лика направи пандам Меши, а да Петровићкин брат погине као граничар.

– У тексту недостаје конфликтна ситуација.

– Сцену мајке код предсједника општине требало би пребацити одмах послије доласка криминалаца.

– Лик Љахова је највећа замјерка и примједба овом дјелу и мислим да би требало одмах замијенити са Југословеном са истим карактерним особинама.

– Избацио бих и 54. сцену, у којој мајка прекорева брата.

На крају бих рекао да све ове исцрпне примједбе изнесене овом приликом треба да нађу мјеста у дорађеној књизи снимања, јер је то предуслов за добар филм.

ЗАКЉУЧАК:

Ако би могао текст да одрази шум времена, треба одступити од многих премишљања која вуку ка негативном фону, јер је текст интониран тим временом. Једнодушна је оцјена Умјетничког вијећа да се Емиру даје времена да угради све ове примједбе и сугестије и да се потом Умјетничко вијеће поново састане да разматра нови текст. Са изреченим сугестијама да се настави посао на књизи снимања која ће поново бити разматрана.

Такође је закључено да се књига снимања да на читање још неком изван Умјетничког вијећа, неком од еминентнијих културних радника у нашој републици.

Са дванаесте сједнице Умјетничког вијећа Радне организације „Сутјеска-филм", одржане 28.2.1983. године на Јагомиру.

* * *

У најтежим тренуцима борбе за „Оца на службеном путу" у Сарајеву, мени је помагало сазнање да постоји Београд. Центар Балкана са којим сам много пута касније био у неспоразуму. Најчешће ми је сметала провинцијалност и неконтролисани шминкерај његове елите. Али Београд је чинио матицу која је била посљедња станица, али и нада да ствари могу да буду боље. За ове типове који су одлучивали о судбини „Оца на службеном путу" био је то град – политичка Содома и Гомора, а за мене је представљао прозор кроз који мораш проћи ако желиш да се домогнеш слободе. Политичко Сарајево је на Београд гледало као на генератор анархолиберализма (Титова идеја за претјерано окретање Западу), антикомунизам (читај национализам и четништво), у ствари, енглеско име за покушај везивања Србије за Русију и којих све већ не изазова интелектуалне слободе коју је овај град покретао. Тако сам и ја, осјетивши да сам на измаку снага, помислио како ми је мјесто у граду у коме се штампа недељник „Нин", гдје живе Александар Петровић и Живојин Павловић и остали црноталасовци, у коме су филозофски праксисовци, гдје другују Матија Бећковић и Милован Ђилас, гдје живи писац романа „Кад су цвјетале тикве" Драгослав Михајловић и гдје се штампа „Студент". Грађани тога града се ујутро буде, а на радио-таласима их дочекује велики Душко Радовић.

Чекање на одлуку о снимању „Оца на службеном путу", као дио Бекетовог аранжмана, није се уклапало у моје виђење будућности. Негдје се мора ићи. Или у Београд, или на Запад. Како отићи на Запад без завршеног филма? Живећи са так-

вим мислима, срео сам на сарајевском аеродрому Миру Ступицу. Нисмо се до тада упознали, али смо се знали по чувењу. Њена ријеч је била пресудна у одлуци коју је септембра хиљаду деветсто осамдесет и прве донијео њен муж Цвијетин Мијатовић, председник Југославије и врховни командант оружаних снага СФРЈ, у мом одласку у Венецију по „Златног лава". Тада сам, као војник, отпутовао по свјетску награду. Везу са Миром је остварио Вук Бабић, мој пријатељ режисер, који је са њом направио ТВ серију „Кика Бибић". Схватио сам да се Мира враћа са мора, из Трпња, гдје је Цвијетин имао љетњиковац. Одмах смо Мира и ја закукали једно другом како је тежак живот умјетника. Ја сам јој рекао да ми је додијало Сарајево и да не знам да ли ћу преживјети глупост око политичког блокирања филма „Отац на службеном путу". Мира је причала како жели да буде добра маћеха Цвијетиновим кћеркама и замолила ме да помогнем око уписа лијепе Маје Мијатовић на сарајевску Академију сценских умјетности. Рекао сам да ћу се потрудити и учинити шта будем могао, а она ми је предложила да их посјетим на јесен у Трпњу и испричам Цвијетину који су ме јади морили.

Када сам се половином септембра хиљаду деветсто осамдесет и треће таксијем довезао до куће Цвијетина Мијатовића, нисам очекивао да ћу видјети предсједника Југославије како се сунча у купаћим гаћама, а на ногама има дебеле чарапе. Испред куће која ничим није сугерисала да је предсједник Републике њен власник, била је то скромна монтажна грађевина завидовачке „Криваје", лежао је времеш-

ни предсједник. Он се сунчао, али је на ногама имао плетене планинске чарапе. Пошто је видио да ми је поглед остао закован на његовим ногама, рекао је:

– Лоша периферна циркулација, мој Емире. Некада су ове ноге биле страх и трепет за голмане фудбалских екипа старе и нове Југославије. Сада то нису ноге, то је јад који се претвори у леденице за час, само што јадранско сунце прекрије облак.

Одвезли смо се у Дубровник на ручак. Тамо је Мира Ступица одиграла одлучујућу улогу. Сваки пут када је осјетила како претјерујем у пљувању Титових партијских радника у Босни, причала је са љубављу о Цвијетиновим кћеркама. Посебно је истицала мој ауторитет који може бити пресудан за упис Маје Мијатовић на сарајевску Академију. Ја сам попио неколико чаша вина и, без обзира на то што између мене и Мијатовића у политичком виђењу стварности није било подударности, осјетио да код њега, како одмиче вријеме, стичем људске кредите и да ће ми свашта опростити. Зато сам непрестано забадао иглу у болно мјесто:

– Једини генератор драме на Балкану је политика и невоља коју она ствара код јунака наших филмова, позоришних комада и књига, то је једина аутентична драмска грађа. Тачније, нема код нас драме без политике!

– Тако цијениш. Није ваљда да у обичном животу нема мотива за драму?

– Има, али код Француза и Белгијанаца!

– А код Шпанаца? – сада се већ шалио Цвијетин.

– Нећете вјеровати, нису се ни они убили од егзистенцијалне драме. Уосталом, највећа достигнућа шпанског сликарства имају снажан политички контекст. Рецимо Гоја! И Шпанци су дуго причали преко нишана, тако је Андрић објаснио зашто у Србији није развијен драмски литерарни род.

Стичући Цвијетинову наклоност, нисам престао да спомињем мој прелазак у Београд. Говорио сам о слободарској традицији тог града, али и о вјери да је играти на карту Београда исто што и играти на карту слободе.

– Знаш ли ти колико ми муке имамо са српским национализмом у Београду. Тај Михиз и њему слични, они наносе штету опстанку наше југословенске државе.

– Не знам за штету, али су учени националисти пријатни саговорници, са њима се могу водити људски разговори. Доста ми је, Цвијетине, олоша, мораш да квариш властити језик да не би изгледало како се, док изговараш стране ријечи, правиш важан. Или када срећеш неколицину образованих, трпиш њихову неиздрживу фрустрацију због неуспјешности и вјечне клаустрофобије која влада у Сарајеву. Београд је велики град, велика чаршија, велики промет роба и идеја, за разлику од Сарајева, које није имало свог капетана Кочу, првог богаташа, а онда и десетине научника, мислилаца, просветитеља.

Мислим да је од тог тренутка Мијатовић почео да смишља стратегију како да и ја не кренем путем Меше Селимовића и бројних пребјега који су се преселили из Сарајева у Београд. Чинило се како је схватио да мора учинити све како би „Отац

на службеном путу" био снимљен у Сарајеву. Ако ништа, да се покаже овима као што је Михиз, да и Сарајево може да произведе филм на забрањену тему. Вјеровао сам да би мој прелазак у Београд, без снимљеног филма, Мијатовић доживио као властити неуспјех. Тако је изгледало. На путу из Дубровника у Трпањ, Мијатовић је први пут показао симпатије према искреном виђењу стварности коју сам открио тадашњем предсједнику Југославије:

– Претјерујеш, али нека, млад си човјек, мислиш својом главом. Уосталом, демократија је када људи друкчије мисле и због тога не потежу ножеве једни на друге. Него, реци ми, о чему ти је тај твој нови филм?

– Наставак „Доли Бел", само уназад. Дјечак који одраста са мајком и братом док отац послије шваперске афере, ни крив ни дужан, бива ухапшен и послат на Голи оток. Филм се не бави Голим отоком као роман Антонија Исаковића „Трен 2". Мене не занима Голи оток као фактографија, важно ми је да испитам, овим филмом, како се тај догађај одразио на психу дјечака Малика. То је мелодрама која исцртава живот оних који живе у позадини... Био би то, Цвијетине, један посве необичан филм...!

Двије године послије сусрета са Цвијетином Мијатовићем, филм „Отац на службеном путу" био је снимљен, али и награђен „Златном палмом" у Кану, његова кћер Маја се још раније уписала на нашу Академију, а ја сам стекао још једно пријатељство. Председник жирија у Кану био је Милош Форман, један од мојих филмских узора и оних типова чија близина је изазивала велико узбуђење. Он ми је од-

мах понудио да будем гост професор на Колумбија универзитету у Њујорку, што сам ја без размишљања прихватио. „Отац на службёном путу" постао је популаран свуда у свијету. Постављање паркета у Младеновом стану, као образложење мог недоласка по „Златну палму" био је покушај да духовитошћу избјегнем опис лоших односа са босанском влашћу. Када је на три дана пред крај фестивала у Кану сваки портир у луксузним хотелима знао да ће „Отац" побиједити, ја сам се вратио кући и нико није покушао да ме задржи.

На свечаној премијери у Сарајеву десило се нешто што је било једнако важно као и та побједа. Те вечери, док је филм „Отац на службеном путу" први пут јавно приказиван у Сарајеву, у три биоскопа паралелно, ја сам доживио болну катарзу односа са својим седмогодишњим сином. Послије наклона публици у кину „Дубровник", дошла је на ред „Романија". И ту су усхићење и потресна реакција коју је производио овај филм достизали врхунац. Само је мој син Стрибор отишао корак даље. Кад сам се клањао публици која је на ногама дочекала моју појаву, Стрибор је јаукнуо од осјећаја болне везе са својим оцем, раширио је руке и почео да плаче. Како се аплауз појачавао, тако је и он плакао јаче, и када су га донијели под позорницу, испред платна, ја сам га узео у руке, а он ме загрлио и као да је пожелио да се више никада не испетља из тог загрљаја.

Слатки снови

Хиљаду деветсто осамдесет и шесте додијељен нам је друштвени стан у Шеноиној улици, једној од најкраћих сарајевских улица која је везивала Титову са Обалом.

Послије канског тријумфа филма „Отац на службеном путу", деканеса Академије сценских умјетности у Сарајеву, Разија Лагумџија, издејствовала је преко Општине Центар, стан за моју породицу. Претходно је у сарајевском „Ослобођењу" изјавила:

– Неће ваљда Палма и даље становати код пунице, људи, па то нема смисла!

Прије нашег усељења, из трошног аустроугарског стана са високим плафонима, али без купатила, деложирана је студенткиња за коју је комшиница Февза одговорно тврдила да је била проститутка.

Обијен је плафон, па и зидови, промијењен је под, а истовремено је кренула нова борба: Палма је требало да добије телефон. Та справа већ увелико коришћена за комуникацију, није баш великодушно дијељена у Сарајеву. Требало је још годину дана рововске борбе за телефонски број. Коначно, послије

новинарске кукњаве да странци не могу да дођу до мене, десио се спектакуларан обрт. Пред зградом у Шеноиној 14 изненада су се појавили радници ПТТ-а. Верали су се по бандери у дворишту, развлачили неке жице. На питање комшинице Февзе:

– Шта то радите? Имате ли ви дозволу да хорвате по дворишту? – одговорили су:

– Уводимо Палми телефон.

А онај који до тада није хтео да ми уведе телефонску линију, коначно је схватио да је то одличан начин да ме прислушкује. Тако је остварио своје снове онај коцкасти са шалтера који ми је безуспјешно, уз први пасош, нудио пред одлазак у Праг, да постанем Удбин информер. Када сам стигао у пошту да потпишем уговор о увођењу телефонске линије, неки Црногорац, који је волио мој бритки језик, отворио је велику књигу, већу чак и од школских дневника, и рекао:

– Свака част за оно у „Нин“-у, како си само стручно напрашио Микулића и његову кћерку, свака част! Моја кћерка студира оријенталистику, па каже, тај твој Кустурица, то је, у ствари, на арапском, ножић, али оштар, онај мали, што се ставља у длијето и користи за блањање дрвета! Ја велим, није он Кустурица, он је кћери Кустуричетина. Ево ти буразеру, бирај који год хоћеш број.

Ја сам се нашао у чуду, али сам уживао у тој, по свему необичној ситуацији. Требало је да изаберем шест цифара за наш телефон. Гледао сам у хиљаде комбинација и, на крају, зажмирио:

– 212-262 – изговорио сам нагло, на шта је Црногорац закључио:

– Аферим, од овог тренутка то је твој телефонски број, само молим те, овдје потпиши!

У ствари, тај Црногорац је наградио смјелост која је била јавно изговарање свега онога што је мој отац, уз пиће и музику, по теревенкама, говорио посљедњих двадесет година.

Мој отац, од како сам ја тријумфовао у Венецији, није више са собом водио у ноћни живот човјека моје висине да би показао људима колико је висок његов син. Смањио је отац тада пиће због инфаркта, па је сарајевске кафане обилазио углавном дању цитирајући свога сина који је говорио разне ствари по разним основама. Најчешће о политици. Отац је поносно питао саговорнике:

– Јеси видио данашњи „Нин“, како им је мој син забиберио, ха?

У ствари, ја сам реализовао све очеве снове о слободи. Мој отац је обожавао што не штедим никога и све више личио на задовољног човјека који је урадио све што је требало. Када би се, уз јањетину и шприцере, заподјенула тешка прича о опстанку, па разговор стигао до слијепе улице, кад нико више није имао идеју о рјешењу препрека за бољи живот, мој отац би говорио:

– Ено, брате, читајте Емиров интервју у „Нин“-у, тамо вам је све речено.

Као да је тиме искрено подржавао двије ствари: аутентичност мојих мисли, али и идеју да је он проговарао кроз моје јавне наступе. Још важније, значило је то да признаје да су све напетости између сина и оца ствар прошлости, а најважније, стекао је сло-

боду да без страха каже својим колегама, укључујући и председника ЦК БиХ:

– Ко те јебе!

То је био доказ да је он стигао до Олимпа свог социјалног живота!

Тада су већ готово све функције главе породице пренесене са Мурата на мене. Скривао се од погледа мојих пријатеља када се запије у граду, а када ноћу набаса на Сидрана у некој од сарајевских кафана, пред зору се заједно са писцем враћао кући. Пошто су становали улаз до улаза, писац и моји родитељи, када би свако кренуо у свој стан, отац је говорио Сидрану:

– Немој да те враг нанесе и да Емиру кажеш да смо ноћас пили!

Посебну невољу представљала је лакоћа којом је дебљао. Држао је дијету која је давала мршаве резултате. Само повремено је смањивао количину поједене хране, а када сам ја због премијере „Оца на службеном путу" путовао широм планете, он би се опустио, добио четири-пет килограма. Сјетивши се да се ускоро враћам, он би позвао Мају у, рецимо, петак и питао:

– Мајо, када катил долази?

Маја би му одговорила:

– У идући четвртак.

– Јооj, значи, морам дијету започети у понедјељак.

Није хтио да пропусти викенд ни по коју цијену. Чак ни по цијену да га катил (злотвор), а то сам био ја, малтретира, због претјеране тежине и његовог срца које може, због тога, изненада да откаже.

– Држаћу дијету од понедељка до четвртка. Ти не знаш снахо каква је то љубав, јагњетина и бијели шприцери са сифон содом оригинал.

Отац је у врелим љетњим мјесецима остајао у Сарајеву и уживао у самоћи, док се Сенка сунчала и купала по Макарској ривијери. У другој половини јула и почетком августа Сарајево опусти и буде љепши град. Отац је тада увео праксу да поподне спава у нашем стану, уживао је у чињеници да у кућама које је градила још Аустроугарска, није потребна клима, али је убрзо установио недостатност његове акције: слатко је спавао, али будио се гладан. Требало је да прво једем, па онда спавањац, помислио је отац, док је сједио за канцеларијским столом и гледао кроз прозор како чешки трамваји гланцају шине испред зграде Извршног вијећа, радујући се догађајима који слиједе. Сутра послије посла, он ће, на путу до шницле, шетати хладовином од зграде Извршног вијећа Мариндвором, све до Кварнера. Тамо ће га дочекати осунчани парк, гдје нема зграда, између Кварнера и старе зграде Извршног вијећа, али не мари, човјек, када је добро расположен и када га чека награда на крају шетње, све може да претрпи, па и сарајевско жарко сунце.

Због тога је одлучио да наредно јутро устане раније, припреми јело, па га однесе у Шеноину 14, и тек онда оде на посао. Радо је мислио на сљедећи дан, пошто ће у њему објединити двије омиљене ствари – слатки поподневни сан, коме ће претходити мала гозба, почастиће се похованом шницлом, при чему ће додатно задовољство причинити идеја о томе да се храни дијетално.

Мишо Мандић је радио у Окружном суду који је био удаљен само стотињак метара од Шеноине 14. Као специјалиста за грађанске парнице, преузео је обавезу да тридесет предмета ријеши сваког мјесеца. Обично је све парнице рјешавао у првих седам дана, па му је остајало слободног времена на претек. Најчешће је посјећивао своју кћерку, али и са мном је волио да разговара, што би рекли у Сарајеву „бистрио је мој поглед на историју". Када би стигло љето, он би наставио да долази у наш стан, иако смо ми већ почетком јуна одлазили у Високо, у нашу љетњу кућу. Имао је чудну навику Мишо; прва ствар коју би урадио, када се поздрави са укућанима, била је – да отвори фрижидер. Некада је то чинио из чисте радозналости, а често је доносио посластице које би куповао по босанским провинцијама у којима је вршио инспекцију окружних судова. Да ли је он фрижидер отварао као бивши логораш који се плаши има ли довољно хране?

Чим је тог јутра Мурат Кустурица устао, радио је све по претходно скованом плану. Испоховао је шницлу, у већу чинију исјекао салату, оба тањира покрио фолијом, па кренуо према Шеноиној 14. Сунце једва да је изашло, он је ушао у наш стан и у фрижидер ставио шницу и салату. Када је стигао на посао, било је јасно да ће то бити један од јулских дана када у Секретаријату за информације Републике Босне и Херцеговине нема много посла. Већина његових сарадника већ је била на одмору. Мурат Кустурица је често, у току радног времена, помишљао на шницлу, коју ће са великим мераком појести, па онда, у хла-

довини стана са високим плафонима аустроугарске градње, царски одспавати сат, а можда и два.

Мишо Мандић још увек није отишао на годишњи одмор. И он је остао сам у пустом граду. Долазио је сваког дана у наш стан, који је његова кћерка пред олазак распремила и, наравно, испразнила фрижидер. Гладног човјека никада не напушта нада, а ни жеља да нешто прегризе. Пошто је фрижидер био упорно празан, Мандићу није преостајало ништа друго него да га, након што то констатује, затвори, одспава и одмори душу од напорних грађанских парница.

Око пола три Мурат је напустио зграду Извршног вијећа. Упутио се према Шеноиној 14.

– Изгледа да ћу морати нешто да поједем – закључио је са осмјехом на лицу помоћник министра информација Републике Босне и Херцеговине.

Чак је и звиждукао своју омиљену пјесму „Јер ја сам скитница... не држи ме место". Као прави тигар, успорио је ход када се приближио циљу: „Е моја шницло, није'ти остало још много времена, стиже страшни суд за тебе. Како ћу те мацнути шницло, да само знаш!" говорио је он у себи.

Свратио је у Градину и купио хљеб и зачине за салату. Поздравио се, при том, уљудно са Ризом, сарајевском легендом, али и хомосексуалцем:

– Како је Ризо, има ли младих дечкића? – питао га је мој отац, а овај је пућкао цигарету, увијек упаљену. Причало се да је и у сну боравила у углу његових усана, само тада угашена.

– Ти се Мута зајебаваш, чуће неко, па ће стварно помислити да сам, не дај боже, је ли... – и насмијао се, а Мурат је кратко додао:

– Ма ђе ће им, болан, тако нешто пасти на памет, знају они да си ти нормалан!

Мурат је узео хљеб и упутио се према Шеноиној. Весело је откључао врата нашег стана, ушао у кухињу и помислио: „Свака част, каква хладовина, високи плафони, нису ови Аустријанци џаба владали читавим свијетом и ширили своју цивилизацију и архитектуру!". Са сталаже је скинуо тањир, поставио га на сто, додао есцајг и пјевушећи кренуо ка фрижидеру. Отворио је фрижидер и... није могао да вјерује. Да ли је могуће? Да ли ово може да се преживи без посљедица? Неко је појео његову шницлу!

Док је жвакао сухи хљеб, резигнирано је закључио: „Боже, како је неправедан овај свијет". Окренуо је број у Високом и Маји се пожалио:

– Он мене тјера да држим дијету и оставим алкохол, а када све то урадим дође и поједе ми шницлу, а тако сам се, снахо, намерачио и ето, ствар потпуно пропаде. Је л' де да ми је он појео шницлу!?

Мислио је отац на свога сина, незнајући да је шницла завршила као плијен Милоша Мандића којег је, не може ни да замисли колико, обрадовао. Коначно је судија Мандић био награђен за свакодневно отварање фрижидера у Шеноиној улици. На крају није било залудно, у њему је пронашао Муратову поховану шницлу.

Стан у Шеноиној 14 био је магнет за сво шаренило сарајевског живота. Стари и трошни стан из аустроугарског доба био је на добром мјесту. Шеноина,

кратка улица, излазила је на Титову, главну улицу, па су сви наши познати, без обзира да ли су живјели на Вишњику или Кошеву, говорили:

– 'Ајмо свратити код Куста, то нам је близу.

У ствари, када дођу у центар града, редовно прођу Титовом улицом, па им се чинило да Кусте станују у њиховој близини. Сви су сврађали у тај стан, наши родитељи редовно једном дневно. Ријетко се десило да прође ноћ, а да неко од познатих не буде наш гост. Све је то са посјетама подсјећало на собичак у улици Војводе Степе бр. 2, у коме сам ја рођен, када је Сенка стално протествовала због тога и говорила Мурату:

– Ово није стан, већ свратикурвин хан!

Историја се поновила, само што је ово сада било много опуштеније друштво од оних сиромашних очајника из педесетих. Захватио нас је свјетски прогрес, леви штраус, кока-кола и рокенрол.

Живот између два филма „Сјећаш ли се Доли Бел" и „Отац на службеном путу" одвијао се у времену „Великих ишчекивања". У вријеме пре смрти друга Тита, али и касније, рокери су пјевали ангажоване пјесме, а међу њима најјачи траг су остављали Бора Чорба и „Азра" Џонија Штулића. Ипак је руља највише уживала у пастирском року Горана Бреговића. Он је успио да преведе музику „Лед Цепелина" на пастирски језик. Послије Хајдучке чесме и концерта на коме се скупило сто хиљада грађана, тетка Весне Бајчетић је на свој начин окарактерисала успјех Бреговића и казала:

– Да је њему мајка жива, ништа он ово не би радио!

Када су „Цепелини" нестали са сцене он је тада већ имао иза себе новоталасну плочу. У жељи да живи сто година, направио је пјесму у којој је изражавао гађење према стогодишњацима.

Појава „Забрањеног пушења", ,,Елвиса Ј. Куртовића" и „Топ листе надреалиста" била је сасвим револуционарна ствар. Ова популарна умјетност омогућила је насљедницима „Травничке хронике" и „На Дрини ћуприје" да се препознају у њиховим пјесмама, али и у телевизијским пародијама. Таксисти, месари, ћевабџије, гледали су „Надреалисте" и смијали се властитом стереотипу у комадима који су преузети из шеме „Монти Пајтона". При том, ствар није била копирање популарних Енглеза, него поигравање са стереотипима са којима су се Тери Џонс и Гилијам већ успјешно играли. Исто је урадио Рајнер Вернер Фасбиндер, велики немачки редитељ. Он је холивудског горостаса Сирка Дагласа и његове величанствене мелодраме преопознао као стереотип. Направио је на тој основи модерна филмска дјела која су прославила њемачки филм осамдесетих; међу њима најпознатији био је „Брак Марије Браун". Он је био један од ријетких који је, такође преко стереотипа, прикачио милионе телевизијских гледалаца уз њихове апарате и натјерао их да гледају озбиљну умјетност. Била је то серија „Берлин Александерплац". И била су то времена када је телевизија правила озбиљна умјетничка дјела. Тада смо се окупљали у Шеноиној 14, заједно са Карајлићем и гледали Фасбиндерово умјетничко

дјело, препознавали сличности у поступцима које смо примењивали на филм и рокенрол. Установили смо да су осамдесете у филму и музици значајне по томе што се оригиналност умјетника мјерила начином и степеном одступања од постојећих стереотипа, али и поштовањем мелодрамске основе, из које, без обзира да ли је у питању Еурипид, Шекспир или судбина Бабе Атифа кога је згазио воз, произилази снажан емотивни доживљај. Тај доживљај увијек је тражио савременог умјетника који је то схватао и, у складу са временом, реаговао на личан начин. Највише нас је радовала појава групе „The Clash", јер је Страмеров јунак, неко ко нема шта да вечера, и док смо сви преслушавали његов албум „London calling", он је отишао у Никарагву да се бори на страни Сандиниста. Ми то нисмо ни покушали, па је и због тога Џо Страмер постао недостижан идеал. Панк покрет је, колико год да је био дизајнерско дјело лондонског менаџера Мек Ларена, имао своју добру страну. Разбудио је замрла осјећања правде која су његовала дјеца цвијећа све до хиљаду деветсто шездесет и осме, док се нису продала Вол Стриту.

Појаву Доктора Карајлића ја сам схватао као логичан наставак европске забаве коју су у тамни вилајет донијели Аустроугари, са првим плех оркестрима и капел мајсторима, али и као акробату из циркуса. Ту је престајала и потреба да се даље истражује његово поријекло. Као и сви артисти, он је стигао однекуд, са неког трапеза, а свако поријекло било је мање важно од артистичке храбрости коју је испољавао. Он је био најбољи манекен панкерске идеје различитости. Носио је џемпер којег му је

мајка исплела и презирао „шминку“. На фудбалске теорије примењивао је филозофске шеме и тиме ову озбиљну духовну гимнастику оживљавао и преводио на језик популизма, читао књиге, редовно одлазио у кладионицу и нереално се кладио на побједе „Жељезничара“. Чак и када је било очигледно да његов омиљени клуб није имао ни најмању шансу да тријумфује.

Хиљаду деветсто осамдесет и шесте, на концерту групе „Забрањено пушење“ у Ријеци, Доктор Карајлић је рекао да је „црк'о Маршал“. Сви су били збуњени. Једни су тврдили да је он мислио на појачало марке „маршал“, а други нису ни сумњали да он то мисли на друга Тита. Нешто касније показало се да је највећи проблем за наше суграђане била идеја да се на тај начин спомиње Тито и да се неко са њим зајебава. Најтеже је било то што нису пристајали на истину да је Тито ипак умро. Карајлићева провокација на концерту у Ријеци и тврдња да је црк'о маршал, архивирана је у памћењу слободарски настројених Југословена, као храбро поигравање са тотемском функцијом друга Тита. Али, убрзо се показало да поигравање са стереотипима на телевизији као и онима из живота и смрти, није иста ствар. Када је скретао из улице ЈНА у Шеноину на разговор о текућим умјетничким и политичким проблемима, Карајлић није ни знао да је, тада, шетња кроз град била проба тежине његовог политичког преступа. Том инциденту није било дато превише простора у новинама и на телевизији, али су, зато, ствар пренијели на улицу, да народ босански пресуди преступнику. Доктор Карајлић је утрчао

у мој стан и показао ми посјекотину и натеклину изнад десног ока. Нападачи су скочили умјетнику за врат и серијом удараца покушали да га оборе на тле. Док су га тукли, један од њих је говорио:

– Ако ти се не свиђа Тито, купи прње па иди у Београд, јеб'о ти матер своју.

Нису успјели да га оборе на земљу, ушепртљавши се, због страха од позорника који су шеткали Титовом улицом. У чарапама сам истрчао на улицу бијесно тражећи нападаче. Они су наравно нестали, а нама је остало да нагађамо да ли су то учинили спонтано, или је то била група организована од стране тајне службе, што је у Босни био стереотип. Када се замјериш политици обично те стигне неки улични пакет аранжман или те кроз једносмјерну улицу, супротно од дозвољеног правца кретања, тјера камион, намјеравајући да те згази. Баш то доживио је пјесник Рајко Петров Ного. А шта те чекало од суграђана ако се сукобиш са великом политиком? Када се књижевник Меша Селимовић замјерио Бранку Микулићу, мало ко се усуђивао да га на улици поздрави. Само је докторица Лагумџија, са писцем под руку, храбро корачала улицама Сарајева. Селимовићеви најбољи пријатељи су окретали главу, прелазили на другу страну улице. У хотелу „Европа" сакривали су се иза раширених новина, неки су управо узимали капуте и нестајали у оближњим улицама.

Стрибор је стигао на овај свијет док сам још на леђима теглио пртљаг горичке прошлости, гдје је дјетињство, у сиротињском али привлачном

окружењу, прошло у тражењу одговора на кључна егзистенцијална питања, касније преведена на језик умјетности. Та мученичка времена награђена су великим наградама на фестивалима филма у свијету. И гле чуда, Стриборова прва запажања и његове прве духовите реченице срицане су на егзистенцијалној основи. Одатле она брига и страх за нашег пса Пиксија, да га не поједе „Златни лав", послије побједе „Доли Бел" у Венецији.

Његова сестра, Дуња Кустурица, рођена је уз звук групе „The Clash" и у магли дуванског дима у нашем стану у Шеноиној 14. Тада смо дочекивали зоре уз ексцентричне славенске препирке и уз залудне вечери у којима, једном, ноћ прође у утврђивању истине да ли је „ронсон" упаљач бољи од „дипона", пошто је боље стајао на тржишту, а други пут зора је дочекана у успјешном дешифровању Вилсонове представе „Ајнштајн на плажи". То су времена у којима су се у нашим мислима претапала два доживљаја свијета, стереотип сарајевске политичке биједе, који је пратио слом титоизма и надања да будућност мора бити боља. Та идеја подстакнута је снагом музике групе „Clash" и екстравагантном али популарном панк културом осамдесетих, која је изгледала као штит од долазеће немани МТВ и њене канализације која је тада почела да се изљева са ТВ екрана и пријетила да ћемо се утопити у њеним музичким фекалијама.

Питање које је први пут формулисао Џо Страмер, и тако уобличио мисао милиона људи, у пјесми „Should I stay or should I go", рјешено је одласком из Сарајева у САД. Та одлука није имала политичку позадину, једноставно, родни град ми се више није

слагао са одјећом коју сам волио да носим, нити је Сарајево имало високу цијену акција на берзи мојих будућих умјетничких радова. Прихватио сам Форманов позив да га замијеним на Колумбија универзитету и по други пут у животу, али сада заувијек, иселио сам се из Сарајева. Било је то хиљаду деветсто осамдесет осме, када смо напустили Шеноину 14. Све вријеме паковања и туговања наших пријатеља и родитеља, на телевизији је емитован пренос „Јогурт револуције", тренуци када је Војводина изгубила аутономију и када се у Југославији свуда спремало срање.

Довиђења вољена земљо

Сви путеви из Сарајева у велики свијет, па и враћања у родни град, водили су преко Београда и кроз стан тетке Бибе. Тако је било и када смо се исељавали у Америку – Дуња, Стрибор Маја и ја. Пут у Њујорк водио је преко Теразија 6. То је за мене био мали празник; највише ме радовала помисао на тетку чија су ведрина и разборитост у мој животни развој убризгавали одлучност и снагу, као што вјетар са појачном дозом кисеоника, изненада, разгори лијену логорску ватру и подстакне је да пламти јаче и увјерљивије. Поред тога што је била очева идеја водиља, тетка је постала један од стубова мог одрастања. Нажалост, када сам кренуо у Њујорк да учим студенте на Колумбија универзитету, поглед моје тетке почео је да се гаси, а осјећање ведрине коју је заразно ширила око себе, гдје год је боравила, селило се у историју и заборав. Уобичајену тугу коју доноси старење, донијело је мојој текти још једно разочарање, завршни сукоб са њеним мужем Љубомиром Рајнвајном. Он је пронашао тридесет година млађу сликарку, неку Гавранкапетановићку и гледао како да ишчупа који динар из заједничког

живота са Бибом, како би се преселио у Херцег Нови. Једини начин да овај новопечени професор журналистике дође до новца била је продаја теразијског стана. Тетка је то одбијала инсистирајући на томе да она не може да замисли живот без културних догађаја и институција на које је навикла и које су јој биле, како је говорила, ту под ногама.

– Мој Емире, само што закорачим из мог хаустора, наиђем на „Душанов град", ресторан са најбољим куваним јелима у Београду, сто метара даље Народно позориште и Музеј, шетња до калемегданског Побједника десет минута, до Коларца петнаест минута...

Било је довољно да једно од њих не пристаје на продају и ствар је пропала. Утолико је била тежа позиција Љубомира Рајнвајна. Морао је да буде миран и да не показује колико мрзи моју тетку, а гледао је у њу, као да би је, да може, најрадије смождио. Вјеровао је да ће уз помоћ нас, разумних чланова породице, ишчупати новца кол'ко се може, за бољи живот на јужном Јадрану. Са задовољством је моја тетка, из дијела стана у који се забарикадирала, ослушкујући кораке свога бившег мужа, уз вику започињала дан:

– И Славенкину хармонику сте покупили зликовци једни! Знаш када ћеш ти мене Љубомире злоупотребљавати?! Никада! Добићеш дио стана али од шаке до лаката! – говорила је тетка и тресла се од љутине што Рајнвајн не види тај покрет руком.

Када сам годину дана, након посљедњег виђења, стигао из Њујорка у Београд, због додјеле Авнојеве награде, највећег признања СФРЈ, тетка је изгле-

дала као истрошени борац и уморна жена. Бибин осмјех и загрљај били су и даље снажни и само то је потврђивало идеју да она још једино моје успјехе доживљава као љековиту истину и тако барем мало ублажава болове које је пред њу доносио завршни рачун њеног живота. Прије одласка на додјелу Авнојеве награде, ја сам са Љубомиром Рајнвајном сједио у кухињи, на његово инсистирање. Он ме убеђивао да хорор њиховог заједничког живота треба прекинути прије неке веће катастрофе. Тетка је свако мало отварала врата и говорила:

– Он хоће да мене истјера из мога стана! То је стара идеја породице Рајнвајн, они то покушавају већ двадесет и пет година! Сине Емире, ништа му не вјеруј, то је лопов као и његове сестре, швапске курве!

– Сада, велики Емире, и сам видиш у чему ја живим.

Само што би замакла иза врата, тетка се поново појављивала, накосо, иза оквира врата, као Чаплин:

– Шта у чему ти живиш? Немој, Љубомире, моје дијете да трујеш својим лажима! Оженио ме, Емире носине, да би, због моје споменице, напредовао у новинарству. Да ти мене није било, извјештавао би са пијаце у титоградској „Побједи" и не би шет'о гузицу по свјетским метрополама!

Тетак је инсистирао на томе да је потребно бити разуман и молио ме да учиним нешто да се стан подјели, па да може да прода свој дио, јер тетка, између осталог, преко „барикада" шаље поруке да ће га „убити на спавању". У ствари, Биба је била уморна од живота и већ је неколико пута била на лијечењу.

Прво су је лијечили од плућних болести, а послије од самоће. Узимала је веома јаке седативе, а њена психолошка ерозија само је појачавала страх од времена која долазе.

Обрадовала се када сам јој рекао да ће на додјели награде сједити на почасном мјесту. Послије непријатног разговора са Рајнвајном, тетка се дуго дотјеривала за одлазак у СИВ, гдје је била свечана додјела Авнојеве награде. Непрестано је понављала, док се шминкала:

– Рајнвајн Љубомир, зликовац аустријски, са сестрама швапским курвама, да истера из стана Бибу Кустурицу, првоборца и споменичара!

Ни тада моја уморна и обољела тетка није губила жељу да на важним мјестима, лијепо обучена, другује са важним људима. Као да је тако призивала прохујала времена када је службовала по европским метрополама, организовала званичне пријеме од Берна до Прага, а у Београд су у тај њен стан стизали и Винавер и Вјекослав Афрић и научници као што је био гласовити биолог Синиша Станковић.

У холу Савезног извршног вијећа врвило је од важних људи који су дошли да увећају важност додјеле Авнојеве награде. Међу званичницима је била и велика песникиња Десанка Максимовић. Она је још увијек гледала очима жене, а не старице, како сам очекивао. Упознавао сам и друге госте ове церемоније; међу њима сам ухватио поглед Стипе Шувара док је извиривао на једна, па нестао иза других врата. Десанка је људима око себе говорила:

– Какав диван млади човјек, као неки Дионизије, прави лепотан!

Тетка Биба се приближила пјесникињи и уз широк осмјех пружила руку:

– Ја сам Емирова тетка!

Десанка се окренула према Биби и зачуђено упитала:

– Којег Емира?!

Те вечери, ја сам прочитао текст захвалнице за награду који је писан у теткином стану, у ријетким паузама између два вербална огња које је тетка Биба ригала на Љубомира Рајнвајна. И то је тај текст:

„Када сам обавијештен како би требало да се захвалим у име награђених добитника награде Авноја, прихватио сам то без великог размишљања, иако знам да ријечи данас девалвирају брже од динара." (Схватио сам да је то шанса да кажем, јавно и са мјеста са којег се добро чује, оно што мислим о земљи чији сам грађанин.)

„Чиним то са посебним задовољством, јер не припадам нити једној политичкој партији, па зато могу да говорим у име генерације жртвоване од стране идеологије Савеза комуниста Југославије и њених вођа, који су дуги низ година, са планом и посебним смислом, вршили свакојака пустошења. Што им је, како подаци кажу, потпуно успјело. Једино што им није пошло за руком јесте пустошење нашег духа, који је, као и све друге ствари које су биле скривене у илегали, остао једини улог у друштвену игру, у коју моја, а мислим и

све друге генерације, вјерују као у једину преосталу вриједност.

У емоционалној збрци и у данима када се први пут у мом животу, а пред очима јавности одвијају крупни историјски догађаји, ломови и преокрети, ја сам, гледајући то са велике даљине, из Њујорка, све доживљавао интензивно, а распадање Југославије никад болније.

Због тога сам се и питао каквог смисла има данас примити награду Авноја?

Каквог смисла има примити највише признање у земљи која постоји као заједница народа у завади, племена пред општим ратом, у земљи разбијеног система вриједности, грађана преварених од власти, полуграђана који још, у највећем дијелу земље, чуче иза неомалтерисаних кућа, заправо кулиса којима је корумпирана њихова политичка свијест, и блокирала их у сваком политичком мишљењу.

Како примити награду у земљи која се изненада нашла на репу историје, иза готово свих земаља Источне Европе (изузимајући Албанију и Румунију) гдје је, захваљујући покретима маса изазваним политичким револтима, исцртана бољшевичко монархистичка суштина југословенског социјализма.

Зашто сам се онда појавио овдје и прихватио да примим награду Авноја.

Због тога што не желим да останем без икакве вјере.

Јер, остати без тога, бар тако кажу јеванђеља, значило би не постојати. Дакле, чиним

једну малу услугу себи у жељи да вјерујем и да се упркос свему - надам.

Вјерујем да апел емитован са овог мјеста на којем су се скупили они чије дјело заслужује највеће признање ове земље, може да буде глас ауторитета и да нама, опет, буде шанса да ћемо уписати у наше дневнике вјеровања и наду у истину.

Један сам од оних којима је задрхтало срце од среће када је прошле године на Жутој Греди црногорски народ, кога је његово руководство годинама настојало изједначити са стандардима живљења важећим у Конгу, избатинало, претходно уз потпуно слагање савезног врха, успио да те батине врати и да сруши постојећу власт.

Мени је тада срце задрхтало од среће, али ме ускоро захватило и тјескобно сјећање које је проузроковала свијест како је све то завршило на границама нације, републике. Није ли ту главни разлог био онај полуграђанин који чучи иза неомалтерисаних кулиса изграђених од деобе туђег, незарађеног новца, оног којег су широке народне масе дјелиле заједно са својом влашћу, која је градећи себи виле, а народу викендице, обезбеђивала себи тако дугу владавину?

Није ли тај полуграђаних на поцјепаном југословенском тржишту био и поцјепани цивилизацијски залог за евентуалну политичку и социјалну буну, којој смо свједоци свуда у свијету.

Ако је црногорски бунт, који је у почетку био социјални и политички револт, остао без сумње национални, и ако иза нас имамо већ догађаје у Чешкој, Пољској и Њемачкој, питање је за историју како су и из чега остали народи на овом степену сиромашења и уз претпоставку да им је неко други несимпатичан, дакле, из чега су црпили трпељивост и стајали иза својих проблематичких вођстава, шутећи или искључујући се из игре преобразбе свијета.

Јер свијет се, нема сумње, мијења улицом, то нам говоре искуства Прага, али и Берлина, гдје је срушен не само зид, него и тиранин, чији је једини базен, као доказ његове корумпираности, показиван на америчкој телевизији 15 дана узастопно!

Шта би било када би стотине наших Хонекера требало да преко ноћи – а када борци за правни систем не би арлаукали као рањене звијери, него дозволили да полиција на стаљинистички или демократски начин – похапси оне који су нас, градећи себи виле, опустошили.

Или ће сви ови крајеви незахваћени суштинским промјенама завршити као онај Андрићев јунак Алихоџа, који је нову власт дочекао прикован за ухо и за ћуприју, од стране својих истомишљеника, или ће сиромашење и опуштање цивилизацијског нивоа ићи ниско, све док онај полуграђанин, на чију се корумпираност рачуна, не почне умјесто хљеба

и млијека да граби зидове и креч за своје оброке.

Сигурно је да сви желимо у Европу.

На воз који тамо води не може се са политичарима који су своје каријере градили паралелно са Хонекером, Чаушеским, Хоџом, Живковим...

Не може се ни са онима који данас владају као баштиници њихове политике.

Не може се тамо са њима, јер у Европу се не иде неподмирених рачуна.

Склон сам да мислим исто као онај Хавелов јунак, што још једино антикомунисте мрзи више од комуниста.

Није ствар у томе да ли неко нас мрзи или воли комунистичку идеологију. Важно је да је политички концепт израстао на монархистичкој тиранији једнопартијског система, по свему провинцијалан, клаустрофобичан, потхрањиван бјесом, а не реалном људском потребом и да није положио испит времена.

Међутим, како ствари стоје, тај концепт и идеологија ће чекати крви да се на њихово мјесто појави оно што се не зове идеологија, него је квалитативно изван ње.

Примитиван човјек се избављао из хаоса уводећи ред, класифицирајући појмове, дајући им имена, стварајући све књиге, као медиј за споразумјевање.

Модерни човјек је у политици пронашао медиј за споразумјевање, јер је религијска

књига постала магазин метафизичких појмова, књига за учење.

Ја видим Савез комуниста Југославије и његову идеологију као посебно спорни медиј, као средиште југословенске збрке, као оно што прекида и онемогућује комуникацију на југословенском простору. Ми примамо награду Авноја у чију конструкцију је уграђен Савез комуниста, али мислим да имамо право да се наша отаџбина спасава без доминантне улоге Савеза комуниста Југославије, јер њега из те игре искључује наше искуство.

Реченицом: „Другарице и другови ситуација је сложена" - ја сам почео свој први играни филм, парафразирајући Хамлетовску реченицу комунистичког идеолога, који смркнут сједи крај боце киселе воде и диригује нашим дјетињствима, младостима, животима... За тог политичара све што је дневна потреба, мали људски живот, његова духовна пражњења, била су мање вриједна од његове загледаности у вјечност и велике пројекте.

А његова идеологија је југословенски дух четрдесетих година, мање или више држала у илегали.

Само су дворски умјетници, вјеште слуге ових режима, успјевали да нашминкају идеологију потребну овом нашем намрштеном политичару мегаломану, који тежи ка мумификацији и грози се свега што је мало и људско.

Мислим да сви који овдје сједе и који су награђени, на неки начин припадају илегалном духу, оном који је успјео да се очува, да одржи своја својства упркос свему.

Тако и да спасе образ свог дворишта пред свијетом, који управо у то двориште стиже снагом технологије и тјескобе која га тамо захвата.

Ми смо се одржали упркос идеологији. Упркос тиранији једнопартијског система, неки помак се у социјалном смислу ипак догодио.

Владајућа идеологија је врата југословенске катаклизме широко отворила, водећи нас и даље низ провалију.

Ако се носиоци овог, по свему промашеног пројекта, не повуку, не учине корак назад и не препусте своје мјесто родољубима са било којим хуманим, а обећавајућим политичким предзнаком, ми ћемо се већ сутра питати какву то заправо награду примамо?"

Док сам ово читао, видјело се како говорим све друго само не оно што су присутни у СИВ-у очекивали. Послије додјеле награде, на вечери у Клубу књижевника, тетка Биба је испричала Маји важну истину о историји наше породице. Гледала ме нетремице како, на другом крају стола, пратим вербални дуел између Моме Капора и Душка Ковачевића. Душко је привлачио моју пажњу лудачким поставкама у својим драмама, а Момо је био мој поп-арт идол. У разговору којег су водила њих двојица, Моми се није допадало што неки чланови Српске академије наука

и уметности немају морала и, упркос чињеници да варају своје жене и финансирају своје швалерке, „не смеју да се судски раставе од њих". Биба није скривала задовољство што је њен нећак успио у животу и што су ефекти мога рада усмјерили рефлекторе на презиме Кустурица и прославили, између осталих, и њу саму. Највише је тетку Бибу радовало сазнање да је и она, у једној фази живота, успјела да очува нашу породицу:

– Када већ нисам могла да очувам своју, зашто не бих помогла очувању породице мога брата – рекла је Маји и испричала причу из раних седамдесетих година о томе како се мој отац заљубио у неку плавушу из Загреба:

– Била сам довољно моћна и могла сам да спријечим једну породичну катастрофу. Није долазило у обзир да мој Емир одраста без оца! До ушију је мој брат био заљубљен у ту Загрепчанку. Сенка није знала ко је у питању, али је налазила по коферима и одијелима разне предмете које је ова жентурача остављала да постигне циљ и раздвоји брачне другове. Сенка ми је дала до знања да се драматичне ствари дешавају у Муратовом животу! Ја се фино спремим, па на воз у Сарајево. Банула сам у њихов станчић, угледала депресивну Сенку, само је јадна гледала у кухињски линолеум! Емир се игра по Горици, а она једнако понавља: „Ко ће њега, моја Бибо, спасити и скренути му живот са странпутице? Пола његовог друштва је већ по поправним домовима и затворима. Он мене воли, обожава, али ништа не слуша, да бог сачува!" – Спакујем се ја фино, па у Савезни секретаријат, куц-куц, на врата, код једног

друга из партизана. Он је био велика кајла у Савезној УДБИ. Кажем ја њему: „Друже, спасавај! Брат се заљубио у неку Загрепчанку, због курве хоће да остави жену и дијете и крене за њом у дипломатску службу". Овај друг је знао Мурата, оде да провјери о којој жени је ријеч. Брзо се вратио: „Није то обична зверка, она је дупли шпијун, ради за нас и за Немце. Ако њој не можемо ништа, Муратовој породици можемо помоћи. Ништа ти Бибо не брини!" Муратов план да искористи познанства у дипломатији је пропао, није постао конзул у Бону, ова Загрепчанка је убрзо пронашла другог човјека и удала се, а наша породица је спасена од пропадања.

Биба никада није испричала ову причу мојој мајци.

Док смо улазили у теразијски стан, тетка је скидала неколико полуга са врата и понављала рефрен њених сукоба са Љубомиром Рајнвајном. Све то надајући се да је он чује:

– И Славенкину хармонику сте однјели, швапски зликовци, то вам никада нећу опростити, ништа вам није свето!

Видјело се да тетки недостаје било какав одговор њеног бившег мужа. Онда је промијењеног расположења шапатом посавјетовала мене и Мају:

– Дјецо, није добро да се крећемо послије повечерја, ко зна шта овај швапски зликовац може да нам учини!

– Тетка, Рајнвајни су Аустријанци а не Швабе – покушао сам да ноћ закључимо помирљиво.

– Исто је то, мој Емире, не знаш ти њих!

Нелогичност теткиног повечерја смо одмах прихватили, а на телевизији је те вечери био директан пренос рушења Чаушеског у Румунији. Овај човјек никада није уживао моје симпатије, дапаче, био је одвратан. И он и његова жена. Међутим, када су их „револуционари“ притјерали уз зид и упуцали, и Маја и ја смо били потресени.

Спавали смо у дневној соби, на каучу који се расклапао. Са мадрацем старим више од тридесет година, зарађеним још за теткиног живота са Славком Комарицом, из конзулских времена у Швајцарској. Сваки покрет у тој ноћи упамтио сам као болни осјећај који је производила помисао на тужну судбину моје тетке, али и на физичку бол коју ми је наносио жичани федер мадраца.

Гдје сам ја у тој причи

Хиљаду деветсто деведесет и друге умро је мој отац. Исте године нестала је Југославија, а послије отцјепљења Хрватске од Југославије, на Првом програму Француске телевизије, вијести су почеле реченицом: „La Jugoslavie n'Existe plus".

Маја, Дуња, Стрибор и ја смо се, послије двије године живота у Америци, вратили у Европу, са идејом да живимо у Југославији и у Француској. Француска је земља у којој је, након Првог свјетског рата, у Версају, створена прва Југославија. Утолико нам је теже пало то што је спикерица француске телевизије тужну вијест изговарала са наглашеним ентузијазмом, али и због тога што је одлука о животу у те двије земље пропала. Пошто више није било Југославије, остало нам је да живимо у Француској која је сад била сарадница у уништењу Југославије. Да ли су ту акцију покренули Ватикан, Њемачка, на крају и САД? И то ће бити једнога дана откривено. Једино што ће, тада, тај податак бити неважан.

У предвечерје коначног распада СФРЈ, фебруара хиљаду деветсто деведесет друге, Џони Деп и ја

били смо у Сарајеву. Хтио сам да на Јахорини направимо филмски фестивал, нешто налик београдском ФЕСТ-у.

– Какав те фестивал споп'о, бјежи одавде куд те ноге носе! – говорила је моја мајка.

Чинило ми се да су зима, снијег и Џони Деп били моји аргументи за ту акцију. У хладној канцеларији Министарства културе Републике Босне и Херцеговине, чекали смо министра толико дуго да је Џони добио температуру. Министар културе, извјесни др Хасић је, на крају, стигао и пружио нам своју беживотну руку. Упитно је гледао у Џонија, мислећи да је то неки од мојих Цигана.

– Није ти Јахорина, болан, добро мјесто за фестивал, боље иди на Бјелашницу, на Јахорини становништво не воли да се купа!

Министар је хтио да каже како на Бјелашници живе Муслимани. Наравно да од фестивала није било ништа. Два мјесеца касније почео је рат у Босни, а министар је збрис'о у Шведску.

Моје пријатељство са Џонијем настајало је на главној пукотини нестанка Југославије. Снимање филма „Arizona dream“ почело је заједно са уводним тактовима те приче. „Црвена звезда“ је постала шампион Европе у фудбалу, а у Сарајеву се Сеад Сушић, брат легендарног Сафета, свађао по Башчаршији са дућанџијама који нису скривали колико мрзе „Звезду“ и све то на шта их она асоцира.

– Мајку им јебем четничку! – мрмљале су сарајевске чаршинлије.

По селима су, тада, српски сватови, када би кренули на вјенчање, практиковали да, успут, по џамијама цртају крстове.

На почетку снимања „Arizona dream", по старом обичају, падао сам у депресију. Што сам из тог мучног стања извучен, заслужан је био управо Џони. Попут најхрабријих момака са периферије, када је требало да прекорачи црту, учинио је то без размишљања. Истом брзином су горички Цигани, под тешким животним условима, у вријеме одрастања, чинили све да помогну један другом. Помажући мени, Џони је ризиковао много више од мојих Индијанаца. Горички Цигани нису имали ништа да изгубе. Деп је, управо тада, био на сигурном путу да постане најскупља холивудска звијезда. Да би створио временску одступницу, изненада је исфолирао болест стомака и обезбједио ми седам дана поштеде. Та пауза је, увјерен сам, спасила срећан завршетак филма „Arizona dream". Моји немири нису били заустављени. Често је рад на том филму прекидан, а на крају сам побјегао са мјеста снимања. За мном је организована потјера, можда највећа у историји филма. Осигуравајући заводи, филмски продуценти, психијатри, сви су стизали и добацивали чак до Сарајева и Црне Горе. Све вријеме Џони је чекао расплет, одбијао понуде других продукција. Његово увјерење је било јасно: аутора „Дома за вјешање" треба чекати да савлада психолошку кризу. На крају, филм је завршен, чак и награђен у Берлину „Сребрним медвједом" за режију. У Француској и у Италији направио је добар посао. Касније, када је Џони изградио велику каријеру, био сам срећан.

Мало када се деси да се краљ Холивуда понаша као да је Индијанац са Горице, а не Американац из Кентакија.

Касни фебруар увијек је био најхладније доба у Сарајеву. То је она цича зима сарајевска, како је говорила моја мајка. Њего, Труман, Зимићи Авдо и Бели, Зоран Билан, Чука, Слађо, Рака Јевтић и Злаја Мулабдић распалили су роштиљ у башти кафане „Шеталиште". Био је ту и Др Карајлић. Донијео је звучнике и појачало, у најмери да се боље чује слободољубиви глас отпора против неправде. Паша им се придружио касније због уобичајене недељне шетње коју је практиковао са својом женом Цуном. За шетње градом, он би јој наредио да обуче што тјесније пантоле, како би њене облине дошле до изражаја. Онда би њих двоје кренули у шетњу, из Сврakиног села ка Маријин Двору, гдје су држали дућан и у њему продавали бижутерију. Шетња није била обична сарајевска променада у којој се партнери, окачени једно о друго, под руку, бесциљно крећу. Цуна је корачала испред Паше, а он је звјерао около, лијево-десно, као пас који може угристи сваки час. Требало је само да се неко залети и Цуни добаци неку гадост. Када би се појавио такав, Паша би спремно реаговао. Нокаутирао би насртљивца, а дешавало се да, на крају, заједно Паша и Цуна, муж и жена, пребију похлепног грађанина који се палио на велику, извајану стражњицу.

Кафана „Шеталиште" била је њихова прва, али и посљедња лука, уз коју су, као да су и сами били чамци, заувијек везани моји другови. Љуљали су се,

сада, на новим и непознатим вјетровима, олујама. Бацани су онолико дуго колико је распад Југославије, започет много прије него што је постало очигледно, наносио струја и разорних таласа. Углавном незавршених школа, пропалих снова, брачних бродолома, они су били, ипак, задовољни. Неки од њих су већ лијечени од алкохола, један је умро од хероина, изродили су дјецу, било је међу њима разведених, мало ко је ту постигао стандард својих родитеља, Титових бораца. Највећи дио времена проводили су заједно у кафани „Шеталиште“, коју су сада хтјели да им отму!

На првим демократским изборима Муслимани, Срби и Хрвати прегазили су нас грађане који смо вјеровали да је на Балкану могуће бити само грађанин. Били смо поражени. Народ је у Босни изабрао националне политичке партије. Била је то кратица којом се брзо и сигурно стиже у рат. На крају избора Марковићеви реформисти, које смо подржавали ми, партизанска дјеца, били су уништени, а сви познати, оно што се називало градском рајом, заклињали су се да су гласали управо за Марковића. У ствари, плашили су се да искажу на коју страну их је срце одвело, страх од Државне безбједности, али и од нових националних ауторитета који су представљали политичку будућност Босне и Херцеговине. Само је један грађевински подузетник са Пала, у кафани „Шеталиште“, при пићу, био неизмјерно поштен. Питао сам га:

– За кога си ти гласао Вукота?

Он каже:

– Буразеру, затворили ме у онај бокс, рука кренула да заокружи реформисте, Кецмановића и Сидрана, али срце издало налог да оловка иде на супротну страну. Заокружио сам Караџића.

Живот у демократији отворио је нове ране, а старе нису зацијелиле. Разбуктала су се национална осјећања. Напетост је постала свакодневица и оних који су гласали и оних који нису бирали никакву политику. А људи к'о људи. Навикну на све и стрпају свашта под кожу. Срби нису ни по коју цијену хтјели из Југославије, Муслимани су као већински народ у БиХ разумјели да им припада држава. На њихову жалост, у ту државу нису хтјели не само Срби, него ни Хрвати, које је то подсјећало на Југославију, из које су били спремни да оду. Идеална ситуација. Појавио се неко са стране и ријешио све њихове дилеме. Рат је већ дивљао у Хрватској. Већина је у Сарајеву вјеровала да „Неће б'ан овдје бити рата, нема теорије!"

Нисам знао како ратови стижу на кућна врата. Али сам један сусрет, хиљаду деветсто деведесете, доживио као прву најаву ратног подузетништва. Неки Омеровић, из Горње височке махале, пришао је док сам куповао лепињу на пијаци.

– Јеси ли ти Вампин друг?

Мислио је на једног пробисвјета који је држао кафану у центру Високог и личио на вампира, јер је горио у некој саобраћајки.

– Јесам – рекао сам, а он ми се, затим, обратио конспиративним гласом:

– Рече ми Вампо да те занимају неке играчке које и ја скупљам.

Збуњено сам га гледао, а он ми је шапнуо:

– Калашњикова имам бураз, к'о мехких крушака.

Тај Омеровић ме повео до своје куће, ушли смо у подрум, гдје су, покривени војном церадом, лежале десетине дрвених сандука испуњених аутоматским пушкама. Овај човјек одбојне спољашности није се шалио.

– Јебаћемо им матер кад затреба. Све ћемо их побити, и четнике и усташе.

– Јавићу ти се ја преко Вампе кад скупим паре – рекао сам и гледао да што прије шмугнем из мемљиве босанске магазе.

– Бураз, наши смо, а ја ти дајем комад по сто педесет марака. На тржишту се продаје по тристо, па ти види – говорио је Омеровић док сам излазио из дворишта његове куће и још додао:

– Нигдје нећеш наћи 'вак'у робу, бураз. Само ником ни рјечи! Није важно које смо вјере, важно је да смо Муслимани, ха, ха, ха!

– Видјећу се ја са Вампом и јављам ти чим ми уплате неке паре од филма, па ћемо пазарити – рекао сам без намјере да икада више залутам у ово двориште и узнемирен пожурио кући.

Једино мјесто у Сарајеву у коме су ратне приче губиле на тежини и гдје су постајале мање опасне, била је управо кафана „Шеталиште". Према тој појави стални гости су се односили баш као и лош студент који одлази да себи призна како ће сутра пропасти на испиту. Он није провео над књигом ни један минут, али је, упркос томе, одлучио да сутрадан погледа у очи професора. Иако ништа није знао,

надао се да неће пропасти! Рат никако није долазио на дневни ред и озбиљно разматрање у „Шеталишту“. Најпијанији гост из старије генерације је говорио:

– Шта сте се усрали. Откако је свијета и вијека људи се туку и јебу, ја не могу ни једно ни друго, али бих волио да макар гледам, да ме мине жеља!

– Шта да гледаш, прво или друго?

– Свеједно, нема ту разлике, сједиш и гледаш рат, половка испред тебе, наређеш гавриловићке и травничког сира и бог те веселио!

Кафана „Шеталиште“ била је власништво банкротираног угоститељског предузећа „Балкан“, а већ су нишанџије из кругова богатих пиљара видјели овај објекат као своје власништво. Тако нису мислили моји пријатељи из дјетињства. Нико од њих није имао новца да купи ову кафану, али нису дали накупцу воћа и поврћа, бившем полицајцу Делимустафићу да им, купивши „Шеталиште“, отме примаћу собу.

Из сиротињског роштиља мршаво је димио дрвени угаљ, јака ваздушна депресија учинила је своје. Једино су, на уљу, поносно цврчали ражњићи. Моји другови су држали у рукама транспаренте: „НЕ ДАМО НАШУ КАФАНУ! ДОЛЕ КАПИТАЛИСТИ! ЛОПОВИ МАРШ ИЗ НАШЕГ ОБЈЕКТА!“ Све то гануло је Џонија Депа, али и камере Телевизије Сарајево.

– What a proud people – проговорио је осјетљиви умјетник Џони. – They fight for there bar, I have never seen it in my life.

Били смо као неки заточеници Чеховљеве драме у којој најмања могућност промјене изазива страх и парализу. Тај страх их држи као мучан сан и не да им да искораче у нови живот и пробуде се у неком но-

вом, друкчијем времену и, можда још боље, у неком промјењеном простору.

Овом, по свему необичном штрајку, претходила је посјета побуњених гостију кафане „Шеталиште" градоначелнику Сарајева, господину Мухамеду Крешевљаковићу. Састанак је уприличио политичар, борац за људска права, дипломата Срђан Диздаревић. Сусрет је почео ријечима најстаријег госта кафане „Шеталиште", господина Јозе Фрањчевића. Он није околишао:

– Господине градоначелниче, да се одма' разумијемо, ја нисам п'јанац, ја сам само кафански човјек и зато одговорно тврдим, ми, редовни гости „Шеталишта", никада нећемо одустати од права на нашу кафану!

Градоначелник није могао да разумије о каквим правима говори господин Франчевић. Он је ову, као и многе друге ствари које су у граду Сарајеву биле нерјешиве, видио, али се није ни трудио да је разумије. Вјероватно нигдје и никада у историји човјечанства није помињано право на кафану које остварују гости сједењем и дангубљењем? Крешевљаковић је хтио да буде добар домаћин и питао је госте, кафанске побуњенике:

– Шта ћете попити, господо? – а Јозо Фрањчевић је рекао:

– Дуплу лозу, ако може, да се мала не враћа два пута.

Комуникација са пролазницима била је специјалност мојих пријатеља у „Шеталишту". Аплаузима су испраћали проласке згодних дјевојака

испред баште, а они старији су их пратили у стопу ријечима:

– Да ли комшиница жели да сврати на кафицу, сокић, а можда неки деликатан алкохол, ликерчић, рецимо?

Подстакнути присуством уваженог госта, утркивали су се да по лудости и духовитости надмаше дотадашње домете у досјеткама. Док је неки човјек јурио на мотору, умотан у шалове, један од трбухозбораца, мислим да је био Чука, прво је устима имитирао кочење, па је викнуо:

– Земљак! – а несрећни моториста се окренуо, гувернал мотора повукао у страну и одлетио у жбун, па се мотор разбио о стабло. Смјеху и радости нигдје краја. Ћевапчић је већ био у руци насмијаног Депа, а ракију му је сипао кум Зоран Билан, људина у сваком погледу и наздрављао:

– Хајде, болан, Американац, да попијемо ја и ти по једну!

Смрзнутом Џонију дао сам моју „ХТЗ" виндјакну. Након роштиљања у „Шеталишту", отишли смо на ручак у Кате Говорушић 9а. Отац нас је нахранио босанским лонцем и за вријеме ручка разговарао је са Џонијем на енглеском. То је било олакшање за уваженог госта, пошто је претходно проводио сате као глумац у нијемом филму. По свом старом обичају, нисам га, послије ручка, питао да ли жели да се одмори и остане у стану мојих родитеља. Повео сам га на састанак са паркетаром у улицу Петра Прерадовића 1. Да ли је неукусно водити уваженог госта у незавршени стан? Вјероватно јесте, али ту страшну потребу да подијелим лијепе ствари са

људима до којих ми је стало, није могла да спријечи ни моја Сенка. Тек касније сам примјетио како Дуња и Стрибор, када виде неки добар филм, дивну сцену, не могу да издрже да такав доживљај не подијеле са блиским људима.

За вријеме ручка Сенка ме питала:

– Што болан мучиш Џонија? Пусти га да се наспава; нек' се лијепо одмори.

Док је Џони збуњено пиљио у кинески ћилим умотан у најлон испод стола у дневној соби и упитно ме погледао, ја сам се насмијао и објаснио:

– Тако се моја мајка бори против лаког и брзог пропадања драгих предмета.

Џони је рекао:

– Wow.

И отишли смо у мој нови стан. Хуктали смо у смрзнуте руке, а Џони се окретао у пространим собама и говорио:

– Great man, realy great – док сам ја уговарао постављање паркета са неким човјечуљком. Договор је постигнут, испраћао сам паркетара и гледао у слику коју сам волио. Најсрећније слике у пресељењима, каквих је било много у мом животу, били су нереди створени гомилом ствари, свуда разбацаних по празном простору. Тада из картонских кутија, кеса и накривљених ормара извирују предмети и гледају човјека право у очи. Док их не додирнеш, чини ти се да их први пут видиш. Исто се дешава са фотографијама наслаганим по кутијама за ципеле, а како живот већ траје дуго, њих има много више него што треба. Посегнеш за једном или двије, онда крену да клизе низ руке и поиспадају на

све стране, бјеже као и догађаји који измичу или се већ скривају од тебе по ходницима заборава. Врло је узбудљив сусрет са жељеним нередом и све би било у реду, само да човјек није проклет. Када одлучи да неке од тих ствари никада више не гледа, оне се, ношене непознатом силом, враћају. Редовно ти својом путањом дођу пред очи нежељени предмети. Онда човјек зажали што их није бацио на вријеме.

Насловна страна листа „Vox", на њој карикатура Иве Андрића набијеног на налив перо, као на колац. Џони се нагнуо над ту слику и рекао:

– It looks like commercial add for horror movie?

Нисам му ништа рекао, али се сјећам да сам ову слику, када је објављена, доживљавао као стварну потврду оне шале са комшиницом Велинком. Сада то више није била слепстик минијатура у којој комшиница великог дупета пада, па да би скренула пажњу са тог догађаја изговара реченицу:

– ... кад из босанског троношца извадиш једну ногу оде све у пизду материну.

Ово сада било је ударање мацолом по заједничком темељу, штемање по заједничкој босанској грађевини.

– This gay is our Nobel Prize writer.

Џони се питао зашто би неко нобеловца пробио пером?

– Why they treated him like this?

Колико год је, привидно, било тешко да организујем разбацане мисли које су у потпуности одговарале стању ствари у мом стану, баш такво стање је мени највише одговарало. Када су разне мисли стајале пробуђене у мождaним фијокама,

ја сам лакше са њима баратао. Није ми било тешко да објасним ко је Нобеловац и зашто је набијен на перо:

– То је слика оживљавања суровог начина на који је главни јунак романа „На Дрини ћуприја", Радисав, набијен на колац. Он је рушио ноћу што су градитељи градили дању. Градња моста није напредовала па су, на крају, Радисава ухватили и набили на колац. Све се дешава за вријеме отоманске владавине Балканом, а градњу моста финансира Мехмед-паша Соколовић, првобитно Србин, сада угледни грађанин Турске, богаташ и војсковођа. Мост је његова задужбина. Описи набијања Радисава на колац, представљају најстрашније натуралистичке странице исписане у нашој литератури. Андрић је мој херој. Хрват по рођењу, Србин по опредјељењу. Пришао је страни која је највећи губитник на Балкану. Писац који је једнако добар као и Томас Ман, а када један мали народ има такву величину, то је знак да, барем у нечему, равноправно стоји уз већу европску браћу. Његова бурна биографија, између осталог, каже да је велики писац био члан организације „Млада Босна", која је у Сарајеву организовала атентат на престолонасљедника. Он није директно умијешан у ту работу. Докторирао је у Бечу, а тај докторат је један од извора мржње којом се напајају босански Муслимани. У тој књизи је, поред осталог, написано да се духовни живот у Босни, за вријеме турске окупације, одвијао једино у православним манастирима. Андрић је био амбасадор Краљевине Југославије. Тито га није волио, али га није дирао, оставио му је мјесто у књижевности

Југославије. Нико и никада није боље познавао овдашње људе, нити је ико стигао до Андрићевих висина у демистификацији балканског човјека. Он је једини до краја разумио тај драматични троугао: ислам, католицизам, православље, чије су љубави, како је писао, биле тако далеко, а мржње тако близу. Муслимани су гледали у Истамбул, Срби у Москву, а Хрвати у Ватикан. Тамо су им биле љубави, а мржње, су биле ту, међу њима. Ријечју, човјек геније.

– And this magazine, where does it come from?

– То нам је стигло са демократијом. Радило се предано на томе да се дисциплинују они који су именима и презименима припадали Муслиманима. Прогањали су, како су мислили, своје заблудјеле овце. Непрестано су вријеђали Сидрана, писца сценарија за моја прва два филма. Набијање на колац нобеловца, опомена је Сидрану да ће слично завршити ако не престане да једе свињетину. На мом случају су радили такође. Сидрана су на крају ућуткали, код мене нису успјели, због урођене слабости карактера, али и због тога што ја овдје више нисам живио. „Vox" је још прије избора објављивао да ће Срби живјети у Муслиманији као грађани другог реда. „Духовитост" ових младића изазивала је осмјех на лицу предсједника Босне, Алије Изетбеговића.

– You can not call it funny!

– Ни ја нисам вјеровао да се духовитошћу може назвати то што неко напише да ће овај други, припадник друге вјере и нације, у новонасталој држави постати грађанин другог реда.

– It's scary man!

– Предсједник Изетбеговић се са овим „Vox"-ом и Андрићем набијеним на перо, сликао у рекламне сврхе, држећи овај број листа у рукама, и уз осмјех говорио: „Симпатично се шале ови младићи...!"

Ја сам се питао, како ли ове симпатичности обрадују, рецимо, капетане, пуковнике, генерале ЈНА. Јер, ако је неки дилер оружјем, Омеровић, препродавао калашњикове и тепао им као бебама, можеш мислити какве су све њежности српски генерали и војници изговарали топовима, тенковима и бомбама. Или, још горе, какве ће њежности они изговарати оружју које имају у свом посједу. Тога је било напретек, пошто је СФРЈ била четврти по реду произвођач оружја у свијету.

– I did not know you have such big production of weapons!?

– Me neither. I was just told this few weeks ago!

Скувао сам кафу разгледајући ствари, а свјетлост изненадног зимског сунца испунила је дневну собу. Џони је прегледао стотине слика које су свако мало клизиле низ његове руке, а он их је скупљао и петљао са њима, питајући ме повремено:

– Ко је ово на слици?

Свјетлост је, заједно са Џонијем, појачала утисак просторности и привлачности стана. Његова посебна љепота били су прозори који су гледали и на југ и на исток. Са јужне стране Требевић се стрмо спуштао на Миљацку, а са друге стране отварао се огроман простор парка, иза којег су се истицале православна црква и лијево од ње катедрала. Сахат кула се није видјела, али се добро чула. Испред нас се ширио једини трг који је чинио да Сарајево, бар

на једном мјесту, личи на ренесансне европске градове. Управо је љепота тог стана и његове околине представљала највећи магнет за поновни живот у родном крају, упркос тврдњама пријатеља да је неодговорно враћати се из Америке у зону за коју ЦИА каже да улази у ратна времена. Како је живот кратак, вјероватно, човјек идеју рата потискује, у име тренутних, али љепших осјећања. Јер када би било друкчије, читава планета би требало да се пресели у Америку, пошто тамо никада нема рата. Или, да читав свијет постане Америка. Да се избјегне рат, али и да нам свима буде исто као и Американцима? Људи су ипак авантуристи:

– Да ти право кажем, радије ћу гледати да избјегнем гранату, него да ме усмрти самоћа у Мамаронеку – рекла ми је Маја.

Она је фаворизовала повратак у родни крај у односу на живот у Вестчестеру, држава Њујорк. Била ми је блиска Мајина идеја по којој су америчке самоће, попут оних апсурдних у Карверовим причама, много већа психолошка авантура него живот који подразумјева свашта, па и могућност да ти у рату неко покуца на врата и пуца ти у главу.

Гледао сам кроз прозор овог стана како парадирају ликови из Андрићеве литературе. Само што на овом платоу није демонстрирана дирљива црта заједничког живота и пријатељства. Ту није било оне духовности и топлине стваране у „Шеталишту", која је могла да грије читава насеља у Сарајеву. Тик испод прозора, због близине издавачке куће „Свјетлост", парадирала је босанска елита, а ја сам их звао Тутумраци. Сва три народа имала

су своје тутумраке и они су требали да докажу како Андрић није у праву када каже да су љубави трију конфесија тако далеко, а мржње ту пред носом. Сада су тутумраци стајали распети између прошлости из које су стигли и новог времена које је наметнуло демократију, али и нацију. Дјеловање тутумрака је у новонасталој националној демократији требало да буде спасоносна формула избјегавања рата.

Пјесници, рецензенти, уредници, академици, спикери, пјевачи, композитори лаких нота, у Сарајеву никада нису свој утицај учинили јачим и важнијим од утицаја припростих пиљара, хоџа, попова и месара. Никада њихова удружења и академије по снази и утицају, нису достигле снагу зрачења вјерских обреда у џамијама или црквама, гдје су успјешно дјеловали попови и хоџе.

Гледао сам тутумраке како се врзмају око бронзаних биста у парку испред Петра Прерадовића 1. Пуше, сједе, мјеркају бисте Андрића, Селимовића, Куленовића, Ћопића и питају се: „Ђе сам ја у тој причи?“

Замишљају своје бисте, које би по мјерама нових времена, а та су времена неумитно стизала, могле достојно да замијене „изанђале“ великане. Они су већи дио посла већ обавили. Дуги низ година радили су на властитом успону. Већ су ишаловали темеље за своје постаменте. Остало је још да залију бетон. Шалунг је ишао на рачун, сада већ распаднуте, Титове Југославије, а бетон је требало да наплате од националиста. Уз мало среће, и бронзане бисте ће неко за њих наручити, па да као славни писци гледају на Сарајлије бронзаним очима.

Трансфер је учињен у тренутку када су из издавачких савјета, одбора, и ко зна каквих „друштвених чуда", стигли да своју стручност дарују новом систему. Једино што им је недостајало, било је дјело. Углавном скрибомани, они су ова смутна времена доживљавали као шансу да се домогну статуса и нахране своју слабашну, рањиву душу успјехом по сваку цијену. Па макар и по цијену рата. Свеједно у којој улози. Да ли је требало да одглуме жртве или да буду злочинци, није било важно. Важно је да дјелују по протоколу који задовољава „правду и цивилизацијске циљеве". У томе је пресудну улогу играла њихова „доброта", па су Иву Андрића називали „пиздом од човјека"! (нека ми опрости што ово цитирам) И, онако, успут, припуштали му, захваљујући властитој доброти, да је велики умјетник. Јер у слому вриједности, у рату, на улици, боље ти је бити добар човјек, него добар умјетник. А то је, опет, најбољи пут да се стигне, преко рашчовјечења великог умјетника, до жељеног циља. Да се касније може слободно рећи:

– Ни његова литература, када се боље размисли, није бог зна шта.

Без стварних домета у животу и у књижевности, без животног успјеха који носи промјене, дилеме, драме и обрте, они су остали уплетени у мрежу властите неморалности па су је, само они знају како, називали моралом. Њиховим дјелима су се радовали само сарајевски глодари, мишеви и пацови, навикнути на гомиле обимних писанија које су због лоше продаје брзо стизале у подрумске просторије издавачких предузећа. Ти људи који су једино гло-

даре радовали, пуним устима су називали нобеловца хуљом! Све се, опет, завршавало на питању оног сјецикесе Кере:

– Гдје сам ја у овој причи?

Одговор је, кад су тутумраци у питању, био:

– Нигдје!

Малигни нарцизам ових људи блокирао је сваку паметну идеју о заједничком животу, па је њихово друштвено дјеловање убијало сваку наду и вјеру у будућност.

Када смо Џони и ја напуштали стан у улици Петра Прерадовића 1, у неком сандуку угледам распаковани комплет Андрићевих дјела. Надао сам се да ће ту бити „Травничка хроника“ и „На Дрини ћуприја“, да их поклоним Џонију. Нашао сам енглески превод „Госпођице“ и рекао му:

– This is not the best what he has done, but anyway – и предложио му да прочитам један пасус. – Ево шта је мој литерарни и филозофски идол написао о руљи у Сарајеву пред почетак Првог свјетског рата:

– I am afraid this could happen again – рекао сам прије ћутања.

„...Треба да наиђу дани као што су ови па да се право види шта све живи у овој вароши која је просута као шака зрња делом по стрмим падинама околних брда, делом у равници око реке. Треба да се деси овако нешто као ово што се јуче десило, или можда и неки мање крупан догађај, па да се разголити све што се крије у овим људима који иначе работају или дангубе, расипају или сиротују по стрмим и кривудавим махалама, које личе на вододерине. Као свака

оријенталска варош, Сарајево има своју факир фукару што у овом случају значи своју руљу која живи десетинама година повучена, раштркана и привидно припитомљена, али која се у оваквим приликама, по законима неке незнане друштвене хемије, одједном сједини и букне као притајени вулкан, ригајући огањ и блато најнижих страсти и нездравих прохтева. Ту масу лумпенпролетеријата и ситног, гладног грађанства сачињавају људи различити по својим веровањима, навикама и начинима одевања, али једнаки по унутарњој урођеној и подмуклој суровости и дивљини и нискости својих нагона. Припадници трију главних вера, они се мрзе међусобно, од рођења па до смрти, безумно и дубоко, преносећи ту мржњу и на загробни свет који замишљају као своју славу и победу а пораз и срамоту комшије иноверца. Рађају се, расту и умиру у тој мржњи, тој стварној физичкој одвратности према суседу друге вере, често им и цео век прође а да им се не пружи прилика да ту мржњу испоље у свој њеној слици и страхоти; али кад год се поводом неког крупног догађаја поколеба устаљени ред ствари и разум и закон буду суспендовани за неколико сати или неколико дана, онда се та руља, односно један њен део, нашавши најпосле ваљан повод, излива на ову варош, познату иначе због своје углађене љубазности у друштвеном животу и слатке речи у говору. Тада све оне дуго задржаване мржње и притајене жеље за рушењем и насиљем, које су дотле владале осећањима и мислима, избију на површину и, као пламен који је дуго тражио и најпосле добио храну, загосподаре улицама, и пљују, уједају, ломе све док их нека сила, јача

од њих, не сузбије или док не сагоре или малакшу саме од свога беса."

– Amaizing, iff this represeants the worst, what could be the best?

– This – показао сам му српску верзију „Травничке хронике", „На Дрини ћуприје" и „Проклете авлије" и додао, показујући на „Знакове покрај пута".

– But this, if there is another world up there, I would send them this to stady. This is the best example of painfull history off human kind.

Док смо излазили у сарајевски сумрак, у којем смог овлада ноздрвама, одзвањале су ми Андрићеве ријечи из „Госпођице" и наједном сам се уплашио да ће снага ове руље из литературе, њена рушилачка моћ, завладати Босном. Док сам редове из „Госпођице" читао Џонију, нисам очекивао његово разумјевање. Не знам зашто. Вјероватно сам пратио укоријењену провинцијску заблуду да странци не разумију наше проблеме. Међутим, странци, као што се видјело у Џонијевом случају, и те како разумију гениј великог умјетника. Код странаца је само питање да ли смо ми на дневном реду за разумјевање и шта им је потаман да разумију.

Андрић је у „Госпођици" описао ту руку која ће дуго послије његове физичке смрти, кренути да уништи његову бисту...

Убрзо након набијања на перо у „Vox"-у, нобеловац је страдао и у Вишеграду. Тамо је између моста и градске гимназије срушен његов споменик. Учинио је то неки Мурат Шабановић. То је тип издвојен

из руље описане у „Госпођици", исти тип који се појављује у босанским великим обртима, само мијења костим. Сада сам и ја кренуо да постављам сјецикесино питање:

– Гдје сам ја у тој причи?

Андрићу су срушили бисту, а шта ће тек мени живом урадити, ако не будем ускладио ову своју тинтару са главама и идејама муслиманских тутумрака? Шта год било да било, ја се далматинске пршуте, сушене на крајинским вјетровима, никада не бих одрекао. Није ми падало на памет да заборавим како сам главне дозе аминокиселина добијао из кришки хљеба намазаних свињском машћу и посутих алевом паприком. Како Андрић у својој литератури није стигао да предвиди баш све реакције својих јунака, остало је врло мало. Питао сам се да ли би свијет био љепши за живот, да је Шабановић прочитао „На Дрини ћуприја" и да ли би сâм донијео одлуку о рушењу бисте?! Да ли би био љут због садржаја или због начина на који је нобеловац писао, и да ли би изабрао рушење споменика да изрази лично неслагање са писцем? Нема теорије. Да је он успио да одвоји неколико дана и прочита овај роман, он би послије тог успјешног експеримента гланцао бисту нобеловца. Када већ није прочитао ништа од Андрићевог дјела, питам се да ли би он преживио једну васпитно поправну мјеру. Било би то принудно лијечење на ком је терапија читање сабраних Андрићевих дјела! Шта би му се десило? Можда би већ послије неколико страница доживио нервни слом. Попустио би као мост који клецне под великим теретом када се ису-

ши пренапрегнути бетон. Други дан читања би овог Шабановића приближио фаталном моменту:

– Боље ме уби'те или ћу се убити сам, ово малтретирање се не може преживјети – био би његов вапај за животом. Ја бих, када је Андрић у питању, био немилосрдан, не бих пацијента пустио са лијечења док не прочита сва дјела Иве Андрића.

По сарајевским кућама друговања су, баш као и у нашем стану у Кате Говорушић 9а, давала видне резултате у друштвеном животу Босне. Партизанска браћа, сарајевски угледници, стизали су и уносили под наш кров духовитости и своју индивидуалност. Они су иронијом преживљавали Титову власт. Ту иронију ја сам школовао у Прагу и вратио је у Сарајево. Преко Сидранових дијалога који су у себи имали уграђене стерео уређаје, стварао сам митологију Сарајева. У ту митологију нису улазили људи чија је тјескоба послала онога који није читао „На Дрини ћуприју" да руши споменик нобеловца. Морало је бити да су се око Изетбеговића којили тутумраци чекајући својих пет минута. Баш као што смо Неле, Сидран и ја прерађивали драме наших очева и преводили их на свој језик. Правили пјесме, романе, филмове. Некада сам, по казни, због неучења, био присиљен да гледам у дневној соби како се шале старији, а сада сам замишљао како изгледају кружоци у којима се запати идеја рушења споменика једном од стубова европске књижевности:

...Долазе Крешевљаковићи на химбер сијело код Изетбеговића. Послије освјежавајућег безалко-

холоног напитка, синови градоначелника Сарајева збијају шале и пошалице. Алија:

– Бога ми Мухамеде, Сенад и Сеад право изцикљали!

– Ништа ми не говори, не пристај ми на муку! – одговара Мухамед.

– Шта је болан, шта кукаш, фини момци, погледај их, дјеца к'о душа. Је ли мали, како учиш, ха?

Крешевљаковићи јуниори сагињу главе пред ауторитетом чика Алије.

– Ма јесу они фини, све је ту у реду, ал' то ти је шејтан, боже сачувај, то је немирно! То кад крене задјевати шале, оно се не зна зауставит. Како оно ти кажеш комшији Ковачевићу кад се с њиме свадиш?

– Дабогда те мајка у буреку препознала! – каже први Крешевљаковић јуниор, а други Крешевљаковић додаје:

– По очима, наравно!

– Ето ти, кад може онај Неле Јанковић да засмијава читаву Југу, што не би и ови твоји нашу Босну? – додаје чика Алија.

– Ма ђе ће, болан, они на телевизију?

– Добро, не мора телевизија, има и других медија. Завршиће школу, пусти их нек се играју, немој да ми више Јанковићи по Босни глуме Муслимане и задјевају шале на наш рачун!

Није требало много овом Крешевљаковићу да пристане и гурне дјецу у ватру.

– Бојим се да имамо хит – мислио је предсједник Изетбеговић као Мекларен када је чуо прву пјесму „Пистолса“. Млади Крешевљаковићи су нашли Зорнија и послушали чика Алију. Направили су

лист „Vox“, на чије странице су лопатама истоварали бруталне слике, свињарије којима су недјељама рушили заједнички живот у Босни. Они су хтјели својим вулгарним досјеткама да скину са трона краља сарајевског хумора Др Карајлића. Намјера им је била да умјесто Нелетовог поигравања са стереотипима и његове перформерске вјештине, која се могла мјерити са тачкама циркуских артиста на трапезу, добијемо нови тип духовитости. Та естетика, обрађена у њедрима тутумрак интелигенције, наговјештавала је олују, иако се није користила првом линијом медија. Тутумраци још нису сасвим овладали телевизијом и дневним листовима.

Хтио сам да Џони упозна скривену љепоту живота у Сарајеву. Због тога сам га повео у посјету мом пријатељу Младену Материћу.

Када је Млађо ставио плочу Лу Рида на „Дуалов“ грамофон, Џони је могао да прочита у мојим очима усхићење и радост коју, сигуран сам, није доводио у везу са Лу Ридом. Он је претпоставио да је слушање „Take a walk on the wilde side“, сасвим обична ствар. Ја сам непрестано понављао:

– Did you see it?

Он ме није разумио.

– What do you mean?

– My friends, thay like Lou Reed.

– Зашто би то било необично – питао се Џони и само је рекао:

– Yes Man, great people.

Није ни сањао да су ти тренуци у Млађиној кући били најљепша слика Сарајева. Оно тако прижељкивано претапање западног и оријенталног,

она привлачна смјеса која стиже с обје стране свијета и која брише границу између ренесансног разума и меланхоличне духовности Истока. Тај талас баладичности који се могао чути у пјесмама Заима Имамовића, запљуснуо је Младенове позоришне представе и моје филмове, али и наше мисли. Некада је склоност ка вјечном испијању турске кафе, представљала реалну опасност да би Младен седамдесету годину могао дочекати у тој привлачној оријенталној пози, на миндеру, у кафићу код Авде. Уз дувку и џоинт, којег би сролао Младен, Сарајево је постајало чиста готива. Чак је и Скерлићева улица изгледала подношљиво. Стрма и зими опасно клизава, мрачна, затворена средње високим стамбеним зградама. Када би пао први снијег, по асфлату се хватао лед, аутомобили клизали и редовно ударали једни у друге. Вододерина претворена у улицу, како каже Андрић.

Форсирали смо дувку те вечери, као ономад партизани ливаде, да би поразили Хитлерове Њемце. Видјело се да је Џони дувач са богатом прошлошћу. Мени су, наједном, пред очи излазили аутомобили који се стрмоглављују низ залеђену улицу. Ја сам их, као на монтажном столу, небројено пута премотавао уназад и гледао карамболе с почетка. Док смо уживали у магли марихуане, губила се оловна слика нашег родног града. Контејнери поређани испред прозора Младеновог стана испуштали су дим смећа које је догорјевало. Без обзира на непријатан мирис, тај призор је, на необјашњив начин, стварао олакшање. Кроз маглу су стизали китови, делфини и друге слике, разна привиђења која марихуана креира. Онда је

Млађо приносио у први план причу о китовима који китују, мени је пало на ум да је брусница воће које потиче од Брус Лија. Смијао се и Џони, смијала се и Веша. Мени је било неизмјерно смијешно како не могу Џонију да опишем стање ствари у мом родном граду. Ту ријечи нису помагале. Само су покушаји да изговорим шта нас чека сутра, прекидане смијехом. Прво лаганим, а онда смијехом који постаје хистерична реакција на стварност, која је овдје више слутња него опипљиви елемент живота. Сваки покушај да се савлада смијех и пружи шанса разуму, претварао се у парализу. Послије дугог, незаустављивог кикотања, само је једна слика остала урезана у памћење. Није ми било жао што нисам могао да објасним Џонију гдје је дошао и колико је необична сарајевска кућа у којој се слуша Лу Рид и гдје је Боб Вилсон кућни светац.

Док смо се спуштали низ Скерлићеву улицу, задовољство од марихуане је попуштало. Сада је већ тајни састојак у крви, умјесто да побуди сигнале смијеха, убризгавао благе дозе параноје у мозак. Показао сам Џонију један прозор и рекао:

– Љетње врућине у Сарајеву знају бити несносне, а улице као ова пусте. Замисли, онда, у сред бијела дана, ову стрмину без живе душе. Док јулска врелина најављује тешку кишу, протеклог љета, руке неког станара изнијеле су грамофон и звучнике на прозор. Онда се наједном зачула музика коју нико није очекивао. Била је то Моцартова „Чаробна фрула", а тај звук се ширио на све стране, аветињски празном улицом. Ови људи ријетко, углавном на атеистичким сахранама, слушају Моцарта. Када неко у пустој

улици пушта Моцарта, он жели да се ослободи велике напетости; то није уживање у највећем складу и космичком реду којег нам је даровао Моцарт.

Сигуран сам да је уважени гост био збуњен мојим апстрактним приказом долазећег рата, али је већ сутра Џони добио температуру и није могао да устане из постеље. Да ли га је стигла она зимомора из Министарства културе Републике Босне и Херцеговине, или га је забетонирао Моцарт који је са свом расположивом љепотом тукао са прозора по празној сарајевској улици, најављујући рат. Можда се зима увукла у кости уваженог госта, када се солидарисао са мојим друговима који су организовали штрајк, страхујући да ће им капиталисти заувијек одузети кафану, па је то докрајчило његов имунитет. Сенка је успјела да му скине температуру својом опробаном медицином. Облози од лозе и чајеви од шипка учинили су чудо, а Џони ми је много пута касније говорио: „Your mother Senka saved my life, great woman".

Џони је тог дана остао у кревету, а ја сам по ко зна који пут, преко неког Мире Пуриватре, чија је жена била у родбинској вези са Изетбеговићем, добио позив да се сретнем са предсједником Босне и Херцеговине.

Изетбеговић је био човјек умирујуће спољашњости. Тај утисак је употпуњавала трудна снаха и његов црвенокоси син Бакир кога сам знао још из школе. Када је Алија робијао због књиге „Исламска декларација", преко Добрице Ћосића сам организовао петиције за његово ослобађање. Оне су ваљано дјеловале на морал његовог оца, тада затвореника.

– Ти знаш Емире, да смо се сви ми Изетбеговићи у прошлости писали к'о Срби. Нама је Београд ближи од Загреба – рекао је Алија, док је његова снаха служила кафу са рахат-локумом.

– Нисам знао, занимљиво – рекао сам и додао:

– Сви смо се смијали Чкаљи, обожавали његов хумор. За Нелу Ержишник је моја мајка говорила, да је не увриједи: „Па није лоша!"

– Једино што, ето, када гледаш како се Срби односе према Албанцима, мени је јасно како бисмо се ми Муслимани провели у заједничкој држави?!

Он је реаговао на споразум између Муслимана и Срба који је већ потписао Милошевић, а хтио је да га потпише Зулфикарпашић, вођа умјереније и европскије политичке партије.

– Јесте, али замисли себе у њиховој позицији, теби је територија важна, манастири, Лазарев завјет, ствар је озбиљна? – рекао сам више као адвокат Југославије, мање као српски бранитељ.

– Ма нема везе Емире, то је српска пропаганда. Да њих Албанци протјерују, то је само биолошка експлозија, мајке ми, нема нико план да некога истјерује.

Трудио се Изетбеговићев син да ме убиједи, помјери моја чврста увјерења. Бакира Изетбеговића сам памтио из гимназије. Он је на одмору између два часа, са гађењем из хљеба вадио виршлу, па је, са одговарајућом гримасом носио преко читавог бифеа и театрално „пексинлук", уз неизбјежно „фуј", бацао у канту за смеће.

Када су га због жућкасто-црвене косе звали: „Ало, Жути" – он се трудио да буде духовит:

– Нисам ја жут, ја сам зелен! – подсјећајући тако на своју жестоку исламску оријентацију.

– Добро, али како ћемо научити Албанце на Косову да плаћају струју? Има ли да неко убере порез од тих великих земљишних трансакција? – питао сам– Колико ја разумијем, тамо осигуравајући заводи, најзначајније установе државе, не функционишу још од Тита. Није то Милошевићева измишљотина.

Изетбеговић ме гледао са висине и појаснио ми једну важну ствар:

– Ја мислим да ти, немој ме криво схватит, сувише филозофираш. Није то сада на реду, морамо размишљат о капиталним стварима – зауставио се предсједник и к'о прави глумац направио паузу, таман толику колико је требало да сљедећа реченица звучи озбиљно:

– Знаш Емире, Срби више неће имати оволико генерала у Босни. Мораће да се навикну на то.

Говорио је то мени, претпостављајући да ће све бити пренесено Добрици Ћосићу. Мислио је да он има пресудан утицај на Милошевића. Што се, убрзо, показало као нетачно. Ја сам му рекао у шали:

– Добро, ако је Беха грађанска, онда би логично било да генерали буду стручни војници, занатлије.

Није показивао смисао за шалу као у случају симпатичних „Vox"-оваца:

– Наравно да је логично. Биће још логичније када буду Муслимани!

Да сам наставио овај разговор искрено, сукоб би био неизбјежан. Није ред да гост у туђој кући прави срања – помислио сам, али и наставио да инсистирам на страху од рата. Изетбеговић је рекао:

– Видјећемо, ми ћемо пробати све мирне варијанте. Ако будемо морали да се боримо, борићемо се. Знаш, ја бих најрађе, да се са Србима договоримо. Сложио бих се да пресељавамо наше из регија у којима смо мањина а Срби већина, у наша већинска подручја. Исто би важило за Србе. Да наши живе са нашима, а њихови са њиховима и мирна Босна!

Како је замислио да пресељава народе, самоуправљаче, код којих најобичнији аутобус ђака није у стању да крене на екскурзију без скандалозних пропуста у организацији?

Изетбеговићу је Турска била велика инспирација. Вјерујем да му је неко од историчара то сугерисао, по узору на општепознати дио Турске историје, пресељавања из 1922. Пресељени су у Измир Турци из источних грчких острва, а Грци су исељени из Измира. Тако је направљен премјешај у два дана, а до нас је дошла грчка андерграунд ребетико музика, настала у тим невољама. Не знам да ли је знао да је тада, 1922. године, страдало 300.000 Грка у само два дана? Питао сам Изетбеговића да ли се боји рата? Он је одговорио:

– Ја се бојим само Алаха, али вјерујем да има и мирног рјешења за мој и за друге народе.

Да ли је кондиција вјерника Изетбеговићу улијевала сигурност, а мученичка природа робијаша створила ауторитет, захваљујући којем је, на крају, преузео босанско политичко кормило од млитавих комуниста друга Тита. Дјеца комунизма су већ дуги низ година личила на шефове сала у пропа-

лим хотелима, никако на људе способне да воде народ. Једини од њих који је имао шансу да постане политички водич кроз олујна времена која су стизала, био је Фикрет Абдић. Творац економског чуда у Босанској Крајини, касније мученик кога су због значајних успјеха казнили босански комунисти, он је у политичком пресвлачењу прешао у СДА, постао члан Изетбеговићеве партије и није претпостављао шта га ту чека. Вјероватно је, за почетак, сањао о обнови „Агрокомерца", па је своје учешће у изборима за предсједника БиХ прилагодио тој сврси, вјерујући да ће, шта год буде, оживјети економски живот у његовој Крајини.

Испред СДА су, на првим демократским и предсједничким изборима, била двојица кандидата, Изетбеговић и Абдић. И гле чуда, Абдић је убједљиво побједио, имао је на десетине хиљада гласова више од Изетбеговића. Тако су босански Муслимани дали предност човјеку који је био њихова жива веза са комфором и еманципацијом што су је доживјели у Титовој Југославији. Нису у тој мјери подржали Изетбеговића, представника клерикалне Босне. Истина је да је Фикрет Абдић могао да постане предсједник Босне и Херцеговине, али се то није десило. Након изборне побједе, на партијском састанку СДА у Тешњу, Абдић је морао, у име партијске дисциплине, да пристане на истину како предсједник Босне и Херцеговине неће бити он, него Алија Изетбеговић. То му је саопштио легендарни Ченга, секретар СДА, а у сали су поред партијских првака сједили, у великом броју, добро наоружани момци у црним одијелима, са затамљеним наочарима, за ову

прилику стигли из Санџака. Босанцима је остављено да вјерују како Абдићу није стало до предсједничке функције. Колико је то нетачно, видјело се када је за вријеме рата у Босни, Абдић створио своју војску, ратнички се конфронтирао са Изетбеговићем и постао његов љути непријатељ. Није он био једини који је хтио по сваку цијену да избјегне рат са Србима. Адил Зулфикарпашић, политичар мекше муслиманске струје, са Милошевићем је потписао уговор о ненападању између Муслимана и Срба. Тај папир је Изетбеговић бацио у кош.

Мој разговор са предсједником патио је од тешких пауза, па су домаћини изненада хтјели да у кућу врате добро расположење. Ваљда сам ту да ме припитоме и придобију на своју страну, а не да ме застрашују, тако сам објаснио промјену у расположењу ових Изетбеговића. Док су Алија, син Бакир и трудна снаха причали згоде везане за Хасана Ченгића, секретара СДА кога је лудачки имитирао Др Карајлић, мени су, за кратко, мисли одлутале из стана Изетбеговићевог сина.

Одгонетао сам тајну и одговарао на питање да ли је предсједникова стратегија била, заправо, један прости, двјестогодишњи балкански политички рецепт. Ту је Мали брат са Балкана добијао гаранције Великог брата, однекуд из великог свијета, најчешће са Запада, да га позове „ако га неко дира". Стратегија је развијена из драматургије кафанске туче. Ту су завађени столови, у балканској крчми, почињали рат, када за сто, гдје сједи група снажних момака, изненадно дође дјечак плавушан. Он узме чашу воде са стола и полије по лицу једног од младића спремних

за тучу. Поливени младић, без размишљања, пукне ћушку малом и одлази за сто одакле је овај стигао. Мали бјежи напоље, а за то вријеме поливени и његово друштво одеру од батина младиће окупљене око провокаторског стола. Таман када мислимо да је прича дошла до краја, у кафану се враћа мали провокатор и са собом доводи двометраше. Они одеру од батина групу која је личила на побједнике у овом малом кафанском рату...

Мирсад Пуриватра био је син дизајнера муслиманске нације у Босни. Палио се на „Sex pistolse" и добио запослење на Академији сцјенских умјетности тако што је у представу Младена Матерића „Плес осамдесетих", донијео двадесет метара коаксијалног кабла. Позориште „Обала" је настајало као потреба Сарајлија да и наш град добије мјесто на коме ће се рађати алтернативна умјетност, али и живо позориште које одудара од мртвила грађанског театра. Међу тим грађанима био је и Пуриватра. Његова склоност ка панк музици и европски изглед, инсистирање на црној одјећи, били су пресудни у Младеновој одлуци да се овај човјек, панкер, упише у наше редове. Добро је звучало то са запосљењем Мирсада, чак и да није био неки организатор. Како се рат приближавао, он је све мање изражавао припадност панкерима и све више губио карактер бунтовника. Младен Матерић га је учио да цијени Бојса у сликарству и Вилсона у позоришту, а Весна Бајчетић је на бројним гостовањима представе „Тетовирано позориште" преносила на Мирсада своја деликатна запажања из умјетности, али и из живота. Пошто је тик пред рат открио да Санџаклије нису баш блиски са Бојсом и

Вилсоном, на брзину је заборавио на великане алтернативне сцене. Исто је било са сликарством. Првих дана рата Мирсад је организовао сликарске скупине и изложбе, а када је видио да је филм профитабилнија роба, претворио се у директора филмског фестивала. Непосредно пред рат све је изразитије препознавао дизајнерско дјело свог оца. Младен Матерић и Пуриватра су, на бројним гостовањима позоришне трупе „Обала" са Академије, друговали и причали о рату! Млађо је често упозоравао да су Срби народ који се бори за аутономију и да му, због тога, није било друге него да се туче.

– То је једини мали народ који је опстанак платио милионима мушких глава. Од ослобођења од Турака ратују, не питајући за цијену, да заштите националне интересе. Срби не прихватају никакве газде.

На великом скупу у Фочи, којег је организовао СДА и гдје је било, како су писале новине, више од сто хиљада људи, маса је пријетила и махала неким сабљама. Учесници који су носили униформе Ханџар дивизије и тако оживјели сјећање на времена када су босански муслимани помагали СС дивизију у пропалом нападу на Москву, сада су замахивали сабљама и пријетили Србима осветом за Муслимане које су четници поклали у Другом свјетском рату. Наводно да су били спремни да сада они кољу:

– Не треба Србе оволико да провоцирате, најебаћете Миро! – рекао је Младен Матерић Мирсаду Пуриватри.

– Ако ми добијемо батине од Срба, има и за то лијека! – испричао му је ону моју причу из кафане!

У Пуриватриној подјели улога, Срби су виђени како им у наставку сљедује добра порција батина од Американаца. Тако сам и ја, коначно, схватио, зашто је предсједник БиХ Алија Изетбеговић изгледао као човјек који се није плашио гомиле оружја која је била у посједу ЈНА. Сви су већ звецкали оружјем, а предсједник није личио на човјека застрашеног ратом. Онај Омеровић је увећавао залихе у подруму, а свуда на Балкану порасла је потражња за оружјем. Знали смо шта све ЈНА држи по складиштима.

На крају разговора, рекао сам Изетбеговићу да је тај страх и мржњу најбоље описао Андрић у причи „Писма из 1920". Није му било драго да то чује, а помен Андрићевог имена је на његовом лицу изазвао једва видљиву промјену. Док је ћутао, личио је на Даринку, плаховиту жену из височког комшилука. Када би требало да изговори име мога оца Мурата, Даринка је говорила Маји:

– Када ће вам, Мајо, доћи пријатељ, не волим му име ријет?!

Када сам ја споменуо Андрићево, предсједник Изетбеговић је имао исту реакцију као та Даринка, само што није ништа изговарао. Све исто, само различито. Мислим да је код овог Изетбеговића, иза човјека са благом маском, била вјешто скривена осветољубива природа. Тек на ходнику, када смо одлазећи из стана његовог сина, облачили ципеле, није могао да сакрије своја осјећања:

– Је ли, бога ти, ти оно хоћеш да снимаш „На Дрини ћуприју"?

Ја му велим:

– Мислио сам, али је скупо, голема је то продукција.

Он каже:

– Што то болан радиш? У Андрића је литература пуна мржње, он ти је био подворничко копиле.

Ја сам тада отишао из стана његовог сина и знао сам да Изетбеговић не може бити мој предсједник. Не због тога што ипак, нико никада није добио Нобелову награду захваљујући мржњи. Онај који ружно говори о мојим херојима, није могао бити мој предсједник.

Из Париза је стигао налог да се оде у Високо. Требало је да обиђем нашу љетњу кућу. Радовао сам се што ћу Џонију показати наш породични понос. Замисли, Џони Деп у Високом, какав неочекивани гег, скоро као чин концептуалне умјетности?

Та кућа је, као и већина пројеката у завичају, била израз удаљавања од околине у којој смо живјели. Као ефекат добијен дурбином када га окренеш наопачке и гледаш на ствари које су ти на дохват руке, а лијепо видиш колико је све то, у ствари, далеко од тебе. Кроз тај наопачке окренути дурбин требало је гледати већ препознатљиви рукопис којим су обиљежени моји филмови, и љепоту наше кућице. Ни једно ни друго није нарасло као кад плод нараста на стаблу које се храни из земље коју газиш. Са тог тла су стизале теме. Сам изглед те куће личио је на бијег од средине која се никада није изборила за препознатљиве стандарде љепоте. Успјеси мојих филмова нису заразно дјеловали на умјетнике из наше средине. Нити је из тога израстао неки филмски талас. Није било довољно времена да се нешто такво развије. Чим би постигли

неки резултат, највриједнији Босанци су бјежали из завичаја, најчешће из политичких разлога. Тако да је Босна остајала земља без стила баш као и нижеразредни фудбалски клубови из којих су непрестано одлазили даровити појединци. Не само због незавидних финансијских услова. Највише због провинцијализма и ускогрудог виђења живота којим је харала најгора фукарска политика. Потреба за лијепим одавдје је протјерана у изгнанство, по кратком поступку. Учинила је то сиротиња, устаљена социјална појава у мом завичају. Сиротиња је давала резултате у поезији, у баладама посебно. С друге стране, средња класа, као потражилац, потрошач и стваралац естетике, није постојала као устаљена друштвена вриједност. Све је то одговарало једино тутумрацима, вјековној, али погубној појави у Босни.

Због идеја које су владале сиротињским главама, страдале су руже и винова лоза породице Домицељ, Мајиних дједа и бабе. Њих су из Словеније, са првом пругом, довели Аустријанци. Доведени су у Високо, јер локално становништво није улијевало повјерење ауторитетима из Беча. Они су сумњали да су Турци оставили погубно виђење, а стари словенски обичаји неодржив начин мјерења времена. Како је проток времена сада, у једном дану, друкчије планиран, са истином да је већ и жељезничка пруга постављена, оријенталне навике су представљале проблем због нових правила које је у Босни задавала Аустрија. Вријеме и његово рачунање тражило је корјениту промјену. Навикама да се послови уговарају уз закључак „договорићемо се по недељи", дошао је крај. Као највидљивији знак те промјене била је пру-

га, а воз није стизао „по недјељи“, него тачно у осам часова, а кретао је са станице у правцу... у осам и петнаест. Због тога, наоко, лаког задатка и захтјева новог времена, диспечерске послове су у Босни обављали странци. Добри домаћин Митар није био једини који на земљорараднички начин заказује састанке и завршава пословања „по недјељи“. Највећи дио становништва никада није напустио „стари словенски сат“ и мјерење времена које се обавља погледом у небо, а не у часовник. Комшија Митар купио је једну од укупно три куће породице Домицељ. Десило се то када су помрли најстарији чланови породице. Уселио се у кућу најближу нашој, а руже и винову лозу, цвијетњак који је гајен десетинама година, одмах сасјекао у коријену. Рекао је:

– Моја баба Даринка не може да гледа на цесту, нема поглед на видик – и додао:

– Кол'ко се само кромпира могло засадити умјесто ружа.

Када је Мајин отац викендима окопавао цвијетњак испред наше куће, Митар је, послије напорног рада, пио кафу тамо гдје му је био добар поглед на видик. Добацивао је Миши преко ограде:

– Још када би умјесто ружа садио шта паметније, од чега се може преживјети, био би прави судија!

Чим смо стигли у Високо, тек залијечен од грипа, Џони је легао у кревет, малаксао од великог броја догађаја. Ја сам се испео на брдо изнад наше куће и убрао јабуку са стабла. Мало су гдје на свијету земља и небо давали тако сочне резултате. Гризао сам ову јабуку, гледао у кућицу испод себе и изненада, почео да плачем. Не знам да ли због протеклог

живота или због ствари са којима је сутра требало да се суочим, ја сам плакао. Прво сам плакао мало, онда су потоци суза лили низ моје лице. Сузе су се мијешале са укусом најдивније горко-слатке јабуке на свијету и оживјеле сјећање на дјетињство. Додуше, тада су се сузе мијешале са земљом. Изненадна олуја у мојој души само је дјеломично, као најмањи дио тог поремећаја, потекла сузама низ образе. Убрзо послије тога схватио сам да је тај дуго одлагани плач био само најава већих и потреснијих догађаја. Ја сам тада оплакао нашу кућу. Џони, мој уважени гост, био је посљедњи који је у њој спавао. Та кућа је горила прво у сновима бабе Даринке, жене доброг комшије Митра, који је посјекао руже и винову лозу. Кућа је горила у сну Давора Дујмовића, главног глумца „Дома за вјешање". Стрибор је често сањао нашу кућицу како гори. Ако је већ толико горила у сновима, шта је чекало нашу лијепу кућу у временима која стижу?

Ријеч Санџак урезала се у Џонијево памћење, те кад нас је такси, неколико дана доцније, возио са париског аеродрома у град, поред капеле Сан Жак, он ме питао:

– Is it connected to people from Sandzak?

Растали смо се као што и приличи пријатељима. Џони је отишао да снима „Gilbert Grape", а ја сам два мјесеца касније, из Париза, у коме смо живјели, полетио у Њујорк, гдје је требало да још један семестар учим студенте режије на Колумбија универзитету. Као и увијек, започињао сам три ствари одједном. Попут Софокла, који је у својим драмама плео више радњи у исто вријеме, ја сам монтирао „Arizona

dream" у Паризу, учио сам студенте режији у Њујорку, а почео сам и да припремам „Underground". Када је авион слетио из Париза на њујоршки аеродром JF Kenedy, на ТВ екранима сам видјео да је у Сарајеву почело пушкарање.

Послије референдума о независности Босне и Херцеговине, на коме нису учествовали Срби и који је прошао позитивно за оне који су у ту независност вјеровали, Срби су барикадама пресјекли град. То је за мене било довољно јако упозорење да Сенку пребацим у Херцег Нови. Чим сам стигао у Њујорк назвао сам родитеље и био срећан што су заједно. Не би се добро провела Сенка у Сарајеву због мојих увјерења. Али, онда су већи догађаји кренули да се ређају један за другим. Позвао сам херцегновски број из Њујорка. Сенка је дигла слушалицу и рекла ми:

– Умро је Шиба Крвавац.

– Како, од чега? – изговарао сам бесмислице које се тада изговарају.

– Од срца – одговорила је Сенка.

– Како је Мурат реаговао? – питао сам.

– Грозно, никако не престаје да плаче, ево ти га.

Отац је јецао као дијете и није могао да се заустави. Једва је саставио једну испрекидану реченицу:

– Ти знаш да ја нисам имао брата... он је за мој живот значио и више од рођеног брата...!

Умирио сам оца, колико је то било могуће учинити из даљине, телефоном.

Послије наставе коју сам држао студентима на Колумбија универзитету, често сам шетао Бродвејом. Кретао сам се према средишњем дијелу града пошто је супротни правац водио у Харлем у коме су бијели људи, с правом, били непожељни. Када сам ишао ка југу, до Columbus cirkle-a, започињали су небодери, али је престајала потреба да дижеш главу према драматичном њујоршком небу. Довољан је један безуспјешан покушај да пребројиш спратове и да сљедећи пут више не дижеш главу у зрак. Ишчезне жеља да видиш како је поглед заблокиран. Шиба Крвавац је био спасоносна формула мога тинејџерског доба, он ме заразио филмом. Сада је његова смрт преплавила њујоршки пејзаж. Док сам шетао, осјећај безнадежности појачавао је сваки поглед на горостасне грађевине. Сви велики градови у Америци више личе на изложбу грађевинских материјала, него на оно што ми у Европи називамо градом.

Једном ми се учинило да ће мукама са ратом ускоро доћи крај. Када је јављено да је португалски политичар Кутиљеро спремио неки свој план, од среће нисам знао куд би. Дошло ми је да изађем на Бродвеј и да грлим и љубим пролазнике из чиста мира. Изгледало је да ће рат бити избјегнут. Срећа је кратко трајала. Изетбеговић је прво потписао европски план за Босну и Херцеговину, назван „Лисабонски споразум". Убрзо затим, послије сусрета са америчким амбасадором у Београду, господином Цимерманом, предсједник Босне повукао је свој потпис. План је одбачен, а убрзо иза тога, 7. априла 1992, стигло је признање независности Босне и

Херцеговине од стране САД, и то је био прави почетак рата.

Моја осјећања су све више личила на кошмарни сан о рушењу свијетова. Те снове је покренуо рођак Едо, када ми је у раном дјетињству испричао причу о смаку свијета. Због своје сањалачке природе ја сам развио, у сну, механизам те пропасти. Научио сам тада како је најважније да породицу видиш као спасоносно стабло. А сада је оно било ишчупано из корјена, које низводно носи водена бујица. Формула опстанка из сна се оцртавала на јави у чињеници да је важно остати заједно. Па шта буде-буде. Земља пуца испод нас, небо се растворило, али до посљедњег тренутка има наде. Спас увијек може доћи ако поступаш по упутама из богатог складишта снова. И, наравно, ако не престајеш да се надаш. Рат није смак свијета. То је најпрофитабилније предузеће које је човјек у својој дугој историји смислио. Има начина да се и он побједи. Не у директним сукобима. Јер ако не браниш своју породицу од директне опасности, рат је инспирација за хазардере који су одлучили да се обогате, али и за умјетнике. Снове о одржању заједничког живота прекинула је реалност и убрзо донијела до тада највећи губитак у мом животу.

Хиљаду деветсто деведесет друге, 29. септембра, у Херцег Новом, умро је мој отац. Тужну вијест сазнао сам на чудан начин. Мирослав Ћиро Мандић, редитељ који је живио неко вријеме код нас у Паризу, разговарао је са Мајом. Она ме позвала у Њујорк да ми саопшти тужну вијест, и прије него што је изговорила: „Хало“, није знала да је веза већ успостављена.

Маја се у том тренутку са Ћиром консултовала, да ли да ми одмах каже како је Мурат мртав или да то учини када стигнем у Париз? Ту вијест сам поднијео тихо. Пушио сам, до зоре, своју посљедњу паклу цигарета. Негдје иза поноћи ми се придружио Момчило Мрдаковић. Неуротични филмски радник који је сањао да ће, у позним годинама живота, ипак, снимити свој први играни филм. Он је био идеалан тип да се нађе човјеку при руци, у тренутку жалости. Донијео је флашу шљивовице, насуо нам по чашу. После смо просули и попили у име упокојеног оца. Сутрашње предавање на Универзитету је отказано, а на огласној табли је писало: No class today, Emirs father passed away.

Када смо Стрибор и ја пришли Норвешкој 8, кући у којој је сада живјела само моја мајка, на стакленим вратима која воде у стубиште, стајала је смртовница са петокраком, именом и сликом Мурата Кустурице. Тај призор је био само уводни такт у коначну свијест о смрти мога оца. Кад ти неко близак умре, вријеме не тече уобичајеним токовима. И ти, у тренутку када чујеш такву вијест, мало умреш. Слабије чујеш, тише говориш, постанеш она улична свјетиљка за коју ниси сигуран како уопште даје икакво свјетло. Онда путујући до мјеста гдје је сахрана упокојеног, када стигнеш тамо гдје треба, ти поново, од жеље да не будеш ни мало мртав, потпуно оживиш.

Стрибор је погледао слику свога дједа и питао:

– Има ли овоме свему краја? – мислио је на невоље које су нас стизале, једна за другом, а ја сам му одговорио:

– Иако изгледа да нема, буди сигуран да овако не може ићи у бескрај.

Помислио сам како је тешко овом Стрибору. Хтио сам да га утјешим, али и одобровољим. Као што је мене отац умиривао кад год је требало. То је било најизраженије када сам први пут угледао мртвог човјека. Начин на који је отац растјерао страх од смрти испред мојих очију, личио је на лакоћу којом снажан вјетар сјеверац разбије облаке на небу. Сјећање на тај догађај је касније, кад год је требало, подупирало моју рањиву природу. Ако се за смрт каже да је „непровјерена гласина“, најфинијом се анестезијом поништи ефекат застрашујућег краја људског живота.

Чињеница да је отац декласирао смрт и свео је на ниво таблоидне истине, увијек и изнова стизала је заједно са очевом духовитошћу и његовом оштроумном, херцеговачком природом и враћала ми је храброст. Није било важно колико је нешто тешко пало на твоју душу. Важно је да ниси сам носио на леђима тај терет. Треба имати оца који ће ти открити којом техником се прихвата тежина невоље која те притисла.

Из којег се извора мој, сада већ упокојени отац, хранио топлином и њежношћу, из којег корјена је израстао његов заразни шарм, због којег је био омиљен међу пријатељима у Сарајеву? Како је он постао најважнији стуб који је одржавао статику моје животне архитектуре? Његове родитеље сам једва

упамтио. Али је прича о њима траг који кратицом води до извора и уставе до које је хтјела да допре моја радозналост.

Муратов отац Хусеин Кустурица био је у Травнику угледан судски чиновник, човјек који је, са нашиљеном оловком и црним глотом преко рукава, свако јутро тачно у седам одлазио у суд. Тачно у пола десет, док је у суду трајала пауза, враћао се кући и својој ефендинци правио доручак и кафу. То је за травничке услове, али и за бечке, био високи стандард мушке еманципације. Живјели су од једне плате и није им ништа фалило захваљујући вриједном чиновнику Хусеину. Он је, на крају, из травничког суда, отишао у пензију. Малу башту испод куће у травничкој Потур махали он је уредно обрађивао, па су због тога видно смањивани животни трошкови. Била је то ријетка травничка породица из које су најмлађи чланови отишли у партизане, а тетка Биба је и прије рата била члан СКОЈ-а. Отац је за својом сестром побјегао у шуму одмах на почетку Другог свјетског рата и придружио се Народноослободилачком покрету. Да није то учинио, страдао би од црнокошуљаша који су и тетку натјерали у бијег. Испратио је своју сестру на воз и мислио како ће ускоро и он за њом, у шуму. Отишао је у партизане сâм и постао војник Прве крајишке народноослободилачке бригаде. Мој отац и његова сестра су у тој босанској провинцији прошли историјско решето. Мало је ко стајао на страну „лудих Срба који би се, поново, тукли са Њемцима". Тако је чак и очева друга сестра, Лала, са скепсом гледала на њихову политичку активност. Али је чинила све да оно што зна, а

то су биле њихове предратне револуционарне акције, не сазна нико други. Рајетинска већина у Босни није имала традицију нити склоност ка револуционарним, посебно не социјалистичким идејама. Мурат и Биба су, стајући на страну угрожених, изразили припадност лијевој идеји и обновили причу о свом српском поријеклу. Због тога су, као дио побједничке армије на крају Другог свјетског рата, обоје славили побједу над фашизмом, али не као већина која се пред крај рата приклонила побједницима. Они су на тој страни били одувијек. Мурат је гимназијско образовање стицао као ђак Исусовске гимназије у Травнику. Тамо је њему велики број знања отворио видике, али га је и удаљио од црквене идеологије која је на усташку окупацију гледала као на историјску судбину. Често је Мурат, када би кухао јаја, на латинском изговарао: – Оче наш који јеси на небеси – и тако одређивао, са дужом и краћом верзијом оченаш, како ће јаје бити скувано, тврђе или мекше.

Послије краја Другог свјетског рата, тетка Биба се настанила у Биограду, како су њени родитељи звали главни град ФНРЈ Југославије. Удала се за Славка Комарицу који је ускоро постао генерални конзул ФНРЈ у Швајцарској. Тетка је била пресрећна што је могла да припрема незаборавне пријеме. Млада Травничанка уживала је што су се у њеном стану окупљали тако важни људи и што је и сама, покрај Славка Комарице, постала дио овако угледног друштва. Када је кренула у Берн као жена конзула, срећи није било краја. Добила је од државе луксузну бунду и пуну ташну новца. Добро што је добила толико новца, него што је вољела да прича о томе:

„Наша паметна држава, све је то рађено да би о нама у свијету преовладао позитиван утисак, а и да не би нико могао да нас корумпира!"

Када се преудала и средила живот са Љубомиром Рајнвајном, тетка је нестрпљиво и са љубављу ишчекивала своје родитеље у Београду, да их угости у свом стану на Теразијама 6. Прва посјета је безуспјешно организована неколико пута. Нешто ту није штимало, иако је, још давно, угледна Београђанка, запослена у Међународном радничком институту, послала возне карте оцу и мајци. Набавила је карте са попустом који је омогућила споменица. Ефендиница себе није виђала како шета Београдом у старом капуту!? Да ријеши ову, као и многе друге ствари у њеном животу, побринуо се чиновник Хусеин. Он је и сада налазио разумјевања за овакве поступке своје жене. Од уштеђевине коју је чувао за парцелу на гробљу и коју није пријављивао жени, купљен је штоф за тај капут. Недостајало је новца за шнајдера и на том случају је предано радио. Мој отац је читао о томе из писма које је стигло на његову сарајевску адресу, заједно са пакетом којег су му једном мјесечно слали отац и мајка из Травника. У писму се извињавао што нису могли да пошаљу више од једне флаше зејтина, двије киле травничког сира и двије киле сувих шљива. Никада неће бити откривена истина о томе како је капут сашивен и како су Кустурице посјетиле Београд. Кажу да је Кустурићка читаву зграду на Теразијама бр. 6, од врата до врата обилазила, испијала кафе са женама и муњевито освојила њихова срца.

– Каква царица је била моја мајка! – рекао ми је једном отац. – Када је завршио рат, антифашистички

фронт жена је покренуо програм скидања зарова и контактирао Бибу, тражећи упориште у травничким фамилијама, при налажењу особе која би била погодна за извођење ове пропагандне акције. Избор је пао на мајку партизана Мурата и Бибе Кустурице.

Окупљеним женама она је убједљиво саопштавала све разлоге због којих је требало раскрстити са мрачном прошлошћу. То није било тешко, пошто је она потицала из породице Авдић. Они су, као и Кустурице, били Херцеговци и код њих је била присутна борба Херцеговца и човјека у истој особи. Послије успјешног предавања о скидању зара, ефендиница је од напредних људи у Травнику, али највише од сина и кћерке, добила велике похвале.

– Тебе Кустурићко да изаберемо за градоначелника, ништа не би фалило!

Међутим, већ сутрадан су ствари са неном друкчије стајале. Она је на пијацу изашла са заром на лицу! Када је усплахирена кћерка сазнала за неочекивани обрт, послала је брату телеграм из Београда – „Што си то урадила мајко" – питао је мој отац који је одмах дојурио у Травник. Она је одговорила:

– Не знам, нешто ми љепше када се код жена виде само очи.

– Па не смијеш то да чиниш ефендинице, ти си добила партијски задатак – говорио јој је мој отац.

– Хајде бога ти, не може то сине мој одједанпут! Мало носиш, мало не носиш. Тако се то ради!

У ствари, она је била другу битку. Њен први комшилук је била беговска кућа Вехбије Шахинпашића. Њена исписница у тој фамилији противила се скидању зара, а како су се њих двије бориле за пре-

стиж у махали, моја нена се плашила да ће због тог зара зувијек изгубити пресудан утицај на жене из улице. Па кад се скупе коне и пију кафу, неће моћи да им држи банку. Одатле онај компромисни закључак „мало носиш, мало не носиш зар". Када је умирала у Кошевској болници, ноћ пред смрт тражила је од оца мој јастук да на њега наслоњена умре.

Отац је умро заједно са вољеном земљом. Отишао је на вријеме, да не гледа како се распада кућа у коју је и сам уградио по коју циглу и највећи дио свог живота. Темеље те грађевине су већ давно разарале стране обавјештајне службе, неријешени историјски рачуни између Срба и Хрвата, али и тутумраци. Они су елитно мјесто народа коме припадају препустили специјалистима за рушење темеља, а себе су увијек враћали на питање које поставља наслов овог поглавља.

Пола године прије очеве смрти, у Паризу је, на студијском путовању, био Абдулах Сидран. Он је говорио о неподношљивом стању ствари у Босни и о миру којег би на територији БиХ могле да одрже, према његовим процјенама, још једино Уједињене нације. Партизан Прве крајишке бригаде му је љутито рекао:

– У Другом рату ја сам се борио у шуми да истјерам страну чизму из моје земље, а ти ми доводиш УН у Босну?

Онда је Сидран развијао теорије у које његов саговорник није повјеровао. И рекао му:

– Првог марта су на референдуму о независности Босне и Херцеговине практично започета ратна дејства. Ако имате трећину становништва која иг-

норише референдум и неће да изађе из Југославије, биће рат у Босни – на шта му је Сидран рекао:

– На референдуму је ипак изражена жеља већине грађана Босне – а Мурат је, на крају, лупио шаком о сто и завршио разговор о Босни и Југославији:

– У крви је створена, у крви ће се Југославија распасти, пази шта сам ти рекао!

Сада је требало да захватим нешто из те уставе у којој живе моја сјећања и успомене и да охрабрим Стрибора, привремено умањујући тежину дједове смрти. Као што често бива у животу, десило се обрнуто. Четрнаестогодишњи Стрибор је настојао мене да утјеши. Када смо грабили уз степенице Норвешке бр. 8, он ме загрлио и рекао ми:

– То ти је све к'о јабука. Прво процвјета, па се појави плод, он нарасте, повуче сокове из земље, постане јабука која од малог зеленог плода нарасте и добије боју. Сунце је купа, киша је милује, орошена стоји на петељци. Онда прође љето, а јабука даље стоји везана петељком за стабло. Дође јесен, плод се смрзне од хладноће, јабука постаје све мања и негдје, на прагу зиме, петељка нагло ослаби, смежурани плод падне на земљу, нема више јабуке.

Хтио је Стрибор да ми каже како је смрт природна ствар. Тек када сам закорачио у херцегновски станчић и загрлио Сенку, било ми је јасно да више никада нећу видјети свог оца. Смрт блиског човјека се претвара у велику тугу, тек када си близу најближег покојниковог свједока. Онога који постаје најјача, сада већ симболичка веза између тебе и покојника. Док је умирао, мој отац је викао:

– Сенка, Емире, одох вам ја! – а ми смо били неизмјерно тужни због тога што нам се више неће вратити!

Стрибор је заплакао када је видио како Сенка и ја тугујемо за Муратом, а ја сам пронашао начин како да умирим свог сина:

– Твој деда није умро, њега је живот послао на онај свијет да одмара своју доброту – рекао сам и наставио да плачем.

Тениски лакат

Низ горичку стрмину, гдје су остали моји другови из дјетињства, котрљали су се драматични догађаји и престизали једни друге. Почео је један сасвим нови рат. У мом Сарајеву, на мојој Горици коју сам знао у стопу. Тамо је на бандерама остала да виси моја туга као шкиљава свјетлост која се неконтролисано расипала са полупане уличне расвјете. На Црном врху су, као ноћни лептири, лебдјели моји уздаси, а на стрмим степеницама, гдје сам тренирао брзину космонаута и спорост заљубљеног дјечака, нису престајале да се котрљају лопте. Нити сам ја икада престао да трчим за њима.

Мирнодопску шетњу, коју је Паша практиковао са својом женом, од Свракиног села до центра града, сада, у ратно доба, морао је да заборави. Тешко му је пало што није више могао да се обрачунава са „сексуалним манијацима" који похлепно пиље у стражњицу његове жене, али се ипак пробијао у град, трчећи од зида до зида, цик-цак, избјегавајући снајперске метке. Пробијао се из предграђа према центру и Горици да би обрадовао пријатеља Његу

Аћимовића. Хаос је владао сарајевским улицама, а избјеглице из Источне Босне, протјерани Муслимани из Рогатице и Вишеграда, тражили су нови кров над главом, углавном станове одбјеглих станара. Најчешће су се залијетали на станове Срба који нису успјели да се извуку из града. Опасност од истјеривања на улицу била је тешка истина и од тога је гора била само смрт. Најбржи пут на крај живота, за сарајевске Србе, био је случајни сусрет са хармоникашем Цацом. Овај музичар је убијао Србе, без употребе нота. Често је крвник на стратиште у Казане, у знак одмазде за страдање Муслимана уз Дрину, одводио стотине, очевици тврде и хиљаде Срба. Зао глас стигао је и до Париза, а ја сам се питао да ли је могло бити да борци за мултиетничку Босну нису знали шта им раде музичари кад не свирају.

Њего Аћимовић је прве дане рата проводио уплашен и забарикадиран у свом стану у горичкој улици Калемова број 2. Плашио се сваког гласа који је допирао из стубишта. Телефонске пријетње и увриједе, као и ноћна лупања на врата, постали су уобичајени тренинг оних који су хтјели да се уселе у његов стан. Знао је да му неће помоћи ни то што није славио славу, нити на било који начин његовао своје поријекло. Помогло му је, на крају, искрено пријатељство.

Након што би се пробио кроз ватру снајперских метака, Паша је стизао код пријатеља и доносио му храну. Њего је био најслабији у раји, а Паша најјачи. Њихово пријатељство сада је требало да исприча причу коју су избјегавале свјетске телевизијске станице. Од како је рат почео, нису се на тим телевизијама

могле видјети и чути дирљиве приче о пријатељству Срба и Муслимана. Паша се појавио на Горици, добацио сестри Аземини нешто хране и пожурио низбрдо, у Калемову број 2. Чим је стигао пред Његину кућу, растјерао је коцкаре. Пришао је највећем међу њима, прво му ударио шамар, па тек онда рекао:

– Немој да ти опалим шамар, бриши одавде!

Док је клипан панично купио новац и бјежао, Паша је викао за њим:

– Ако само још једном залупаш на врата ђе пише Аћимовић, одраћу ти кожу, јес' чуо?!

Његи је дуго требало да отвори врата свог стана, пошто се плашио да је ово што чује имитација Пашиног гласа. Када је, на крају, кроз шпијунку на вратима, угледао свог пријатеља и отворио врата, осјетио је сигурност коју је изазвала физичка близина снажног пријатеља. То осјећање било је јаче него глад која га је мучила претходна два дана.

– Шта је, четник, усро си се, ааа, ради гуза?! – шалио се Паша са Његом, а онда су два ратна друга кренула у гранап да купе хљеб. Пролазили су поред грађана који су дуго у реду чекали намирнице. Када је Паша примијетио да га човјек, њему непознат, гледа испод ока и отпухује, одмах је и њему лупио шамар и рекао:

– Хало, куртон, хоћеш ли да те наћерам да ти се очи окрећу к'о на флиперу? Што си луп'о на Његина врата?! – и прописно га истукао.

Тако је Паша давао до знања другима шта их чека ако насрну на стан и на живот његовог пријатеља.

И није могло бити другачије, јер је прошлост обавезивала ова два пријатеља. Били су презадужени

сјећањима. Нису могли да забораве како се калило пријатељство на асфалту и како су учили правила понашања и уличне етике. Знали су ево, да ту презадуженост распетљају у ратна времена.

Зашто би Њего исто учинио за Пашу, да је Горица била на српској територији?

Зато што су их везивале незаборавне, а лудачке акције, када смо обијали трафике по Заострогу, а онда продавали украдене жилете и жвакаће по плажама Макарске, и тако, о властитом трошку, остајали недељама на мору које је значило извор живота. Зато што су им заувијек у памћењу похрањена сјећања на туче за примат на плажама и на игранкама око Тучепа, а свака побједа упамћена као слатко осјећање надмоћи и тријумфа, толико неопходног човјеку који одраста. При томе, када су тукли или добијали батине, нису заборавили да није ред оставити друга на цједилу, па колико год то коштало. Изнад свих закона стајала је жртва и закон да се не смије бити „цапи без карактера"!

Да ли у Паризу завршити „Arizona Dream", наставити монтажу тешко снимљеног филма, или се вратити у Сарајево? Збуњено сам телефонирао дању и ноћу. Када су испред Скупштине СР Босне и Херцеговине почели нереди, мене су звали да кажем шта мислим. Моја идеја била је да грађани никако не смију да се туку са ЈНА, да су много слабији и да ће изгинути. Поручио сам да се не треба играти партизана и Нијемаца и како је сулудо замишљати да су, у тој подјели улога, овај пут, Срби Нијемци фашисти, а Муслимани и остали – партизани?! Већина је

то доживљавала као увреду, иако сам увјерен да су, тада, многи мислили слично, али су ућуткани тешком стварношћу и страхом који су преживљавали у затвореном граду. Један пјевач лаких нота реаговао је на моју пацифистичку идеју. Он је то учинио онако како је јавно дјеловање тамо налагало: требало је подстицати људе на одбрану Сарајева, тачније, на рат против Срба, а не на мир по сваку цијену, што је, опет, била моја идеја.

– Емире, треба нам твој урлик, а не твој шапат – рекао је пјевач и постао градски јунак, а аутор „Доли Бел" и „Оца на службеном путу", био је на добром путу да постане државни издајник.

Чврсто сам одлучио да се умјешам у драму мог родног града. Купио сам авионску карту за Сарајево, али је ту намјеру зауставио Зоран Билан, јавио се на париски телефон:

– Куме, не долази ни за живу главу – вели он. – Ти си, овдје, човјек кога треба убити.

– Ко ће ме убити? – питам ја, а он каже:

– Патриоте!

– Зато што сам написао у „Le monde"-у да је Алија генерал без војске?!

– Не знам ја зашто, али не долази!

– Али куме, говорећи нисам штедио ни ове што бомбардују град!

– Не ваља ти куме прича, ништа ниси разумио, све се промјенило. Овдје не пали више прича да не ваљају ни једни, ни други, ни трећи. Само једни не ваљају, а то су Срби. К'о у каубојском филму, разумијеш!? Оно јест да наш друг Нока каже: „Не

знам ко ми је гори, ови што ме нападају или ови што ме бране!“

– Па је л’ има Алија стварно војску? – питам ја кума, а он каже:

– Пусти куме ту причу ко има војску, ко нема, углавном ти не долази. Ако се шта промјени, јавићу ти!

И рушилац Андрићеве бисте у Вишеграду добио је улогу на самом почетку рата. Није била велика као што је претходно замислио, али је била довољна да га препоручи и стави на списак потенцијалних споменичара. Колико год није волио Србе и партизане, замишљао је себе као првоборца. Споменичара. Да је којим случајем изведен експеримент са присилним читањем сабраних Андрићевих дјела, вјерујем да би Шабановић друкчије гледао на епизоду коју су му додјелили тутумраци. Пријетио је да ће дићи у зрак брану вишеградске хидроцентрале! Рекао је новинару Радоју Андрићу из „Вечерњих новости“:

– Чиним ово како бих потопио Србију све до Дедиња и Милошевићеве куће.

У разговор са овим човјеком умјешао се и генерал Кукањац, командант Сарајевске армијске области. Народским језиком причао је са узбуђеним Шабановићем који је рекао да брану диже у зрак због злодјела Аркановых гардиста у Зворничкој области. На крају се јавио и Алија Изетбеговић, разговор је виђен на телевизијском дневнику. Предсједник је говорио са Шабановићем дирљивим тоном, као са рођеним сином. Овај је инсистирао да ће уништити све, а предсједник му је рекао:

– Сачекај Шабане, немој молим те то дирати, сад засад, ништа...!

Ми, телевизијски гледаоци, схватали смо да ако већ не одмах, до потапања би могло доћи касније исте ноћи. Била је то шифра из нијемих филмова. Писани дјелови су у тим филмовима наговјештавали догађаје који слиједе.

Шабановић је без обзира на предсједниково инсистирање „...не сад засад..." пустио дио воде из вишеградске бране.

Како је Шабановићев дом био саграђен у Незуцима, насељу наслоњеном на Вишеград, он је од велике идеје да ће поплавити Србију до Дедиња и Милошевићеве виле, пуштајући дио воде, потопио само своју кућу! Грађевину је водена бујица преврнула и повукла са собом, али је кућа највећим дијелом остала у једном комаду. Шабановић је са големом тугом гледао свој дом којег је бујица односила у Србију. Са сјетом се сјећао предизборних обећања СДА у Фочи, гдје су Изетбеговићеви сљедбеници кликтали освети и обећавали да ће се, ако дође до рата, осветити Србима за сваког Муслимана убијеног на Дрини у Другом рату. Они који су то Шабановићу обећавали побјегли су у Сарајево, страхујући од српске војске. Тако је овај Шабановић остао са̂м, загледан у ријечну бујицу. Прижељкивао је чудо и призивао га клањајући се Алаху. Молио је да нека сила преокрене ток ријеке. Ако то већ не буде могао Алах, можда могу Американци. Без обзира на то што је и он, на крају, збрисао од Срба из Вишеграда у Сарајево и тамо наставио да прижељкује чудо.

Молио се да Дрина потече узбрдо и да му се тако његова кућа врати натраг из Србије у Незуке.

Ја сам чекао позив кума Билана из Сарајева. Да се није шта промјенило, питао сам се? Има ли охрабрујућих вијести? Није могуће да сам тако брзо прекрижен са списка Сарајлија?! Ускоро су покопане све наде. Прекинуте су телефонске везе са Сарајевом, а мени није било тешко да одустанем од одласка у родно мјесто. Билан се није више јављао, не само због прекида телефонских веза. Најтрагичнији тон у тој несрећи била је истина да је Биланова мајка Каја заклана на кућном прагу у Јајцу. Партизанку и првоборца су, према тврдњи њене сестре која је и даље живјела у Београду, заклали припадници Бијелих орлова. Од раније сам знао да међу њима има мало шта од поносних птица које асоцирају на јуначку традицију борбе српског народа за слободу. Тај што је заклао тету Кају на кућном прагу, био је бијели миш.

Повратак у родни град се све више компликовао. Не због страха. Компликована психологија је била у питању. Да би у Сарајево отишао, требало је да пристанем на промјену, за коју нисам био спреман.

Умјесто да отпутујем у родни град, ја сам замишљао шта би било да сам тамо, изненада, стигао? Требало је да ми тамо на рамена натакаре нову главу, а ову стару скину, замотају у новине и баце у Миљацку. Из те нове главе би требало пљунути на све што сам мислио и у шта сам вјеровао, шта сам говорио! Све што ми је отац оставио у аманет! Никада се та глава не би примила, колико год би хируршки

захват успио. Двије главе не би пристале да траже једна другу и ето ти трагедије. Стара би, тврдоглава к'о што и јест', тражила од нове главе, своје сестре, да не прихвати тумачења која намеће рат. Јер, она нису довољна да се разумије читава ствар. А то је, ваљда, циљ, да повјерујеш у оно што си разумио. Јер, ако само чулима вјерујеш, не може ваљати. Посебна мука је била што је стара глава била тврдоглава. Она би наложила својој сестри да никада не заборави узроке који су довели до рата, без обзира на суровости. Онда би та нова глава лајала, причала што у тешким временима не треба да се прича и морала би да страда. Једна глава страдала јер је требало да се промјени, а друга што је била под утицајем своје сестре.

Због тога, али и због других, неизрецивих ствари, нисам отишао у Сарајево. Као што сам на филму представљао прошлост, исто сам чинио и у животу. Ни та Међународна заједница са својим нереалним хуманизмом није ми била по укусу. О домаћим простачинама да и не говорим. О њима најбоље говори записник који је Сенка добила од родице Дуње Нуманкадић. Тај папир показује како је неки високи чин у Војној полицији Босне и Херцеговине, извјесни Едо Лучаревић, са неколико полицајаца, упао у стан Мурата Кустурице, у улици Кате Говорушић 9а. У сулунару је нашао бомбу коју је тамо сакрио „терориста", како каже папир, Мурат Кустурица. Папир је, као свједок, потписала комшиница Родић:

– Шта ли су јој урадили када је, јадница, морала да потпише оволику лаж.

У ствари, борци за независну БиХ су, поред одбране града, практиковали још нешто друго:

– Фукаре једне, у сулунару сам држала двије и по хиљаде долара што си ми дао да понесем, када смо кренули натраг из Америке кући – рекла ми је Сенка.

Када сам Сенку довео из Херцег Новог у Париз поставили смо сателитску антену. Гледали смо вијести сваке врсте и то нам је било важније од хљеба. Гледајући свакојаке програме, разне телевизије, видјевши разлике у тумачењу око истих ствари, схватио сам да је Хитлеру, за коначан успјех његове зликовачке политике, недостајала само телевизија. Нико њега не би уништио да је имао ТВ програм!

Од новца зарађеног на „Arizona Dream“ купили смо кућу у Нормандији. Није више било дилеме: живот у Америци био је наша прошлост, са Сарајевом смо се опростили заувијек. Мислим да је до тога морало доћи и да није било рата. Велики послови налажу измјену начина живота, промјене се навике, а када једном пробаш јапанску храну и када извори финансирања стоје далеко од родног града, не може те више ни мирис ћевапчића вратити натраг кући. Наша велика кућа у Нормандији била је реплика на кућицу у Високом. Једино што је ово у Нормандији било право правцато здање у односу на потоњу. Да је Мурат био жив, он би сигурно, са поносом, по Херцег Новом пензионерима показивао слике које би потврдиле величину и број соба које су у власништву породице његовог сина.

Маја је на овој кући до перфекције довела смисао за уређење животних простора. Потпуно укидајући стилове, створила је свој стил. Када је Џони Деп ушао у ову кућу, рекао је:

– It feels good, like if I was in Visoko.

Наша нормандијска кућа је, на крају, учињена толико привлачном, да када си неко вријеме сједио и гледао кроз прозор, ниси имао потребу да говориш. Потпуно си предан узвишеним осјећањима. Џони Деп је и то најбоље осјетио. Касније је из те тишине направио своје прво дијете. У тој кући је, док смо ми били у Црној Гори, зачета Лили Роуз, Џонијева и Ванесина кћер, дијете чији сам, нешто касније, постао кум.

У тој кући ствари су распоређене са невјероватном сигурношћу. Ти су предмети стајали једни поред других као најбоља монтажна веза сличица у филмској секвенци. То је оно када се кадрови поставе један за другим, па их ништа више не може помјерити из тог низа. Распоређени Мајином руком, кућни предмети су, по боји, облику и распореду, одговарали управо стилу који је ту настајао пред нашим очима, укидајући шеме и стереотипе хладних и отуђених, а напуцаних хотелских соба... у којима сам ја, узгред, провео већи део живота. Тада је у Београду хотелска соба била идеал у сређивању животних простора. Све то да би што чешће могли да говоре: „Сјајно, сјајно, сјајно“, што је мене посебно нервирало.

Тајна Мајиног стила била је у томе што су у постојећи оквир слике, у овом случају куће, стављени заборављени предмети, али не и најскупљи, че-

сто сасвим јефтини. Она је све то знала да зачини детаљем који је био скуп к'о жара. Маја је преко заборава покретала наш однос према простору. Слично се понашала када је хтјела да се обуче. Често је, у најобичнијем супермаркету, куповала јефтину хаљину која је на њој стајала као саливена. Наравно, на ногама је имала најскупље ципеле, а преко руке пребачену хипер скупу ташну. Јер, тако јој се највише свиђало. Баш као и њеном оцу. Мишо Мандић је био угледан судија у Сарајеву. Говорило се, највећи стручњак за грађанско право. У Окружном суду је радио за плату, која није била велика, али је штедио и куповао најскупље фотографске апарате. Велико поштовање је тај човјек изражавао према деликатној њемачкој технологији. Као преживјели логораш из усташких и нацистичких логора, никада није рђаво причао о Њемцима. Избјегавао је да спомиње усташе.

Када сам се вратио са студија из Прага и промовисао писца Богумила Храбала, нисам могао да прихватим како нико не разумије мог литерарног хероја, када каже: „Небеса нису хумана, човјек који мисли такође није хуман. Не због тога што он не жели да буде хуман, него зато што је то у супротности са исправним мишљењем". Мишо је скинуо цајсов објектив са тијела његове „Лајка М2" и рекао:

– Ето, то ти је то, што каже тај твој Храбал, баш као што си некада од Њемаца добијао најгоре и најбоље, исто је данас са Американцима. Некада је њемачки официр стизао на новоосвојену територију, стојећи у отвореном „мерцедесу", носећи преко прса „Лајку". Колико год су их мрзили поробљени

народи, били су импресионирани: признавали су им техничку супериорност. „Мерцедесу“ се није могло ништа замјерити, већина људи сања да управља тим колима. Што више сања и што му је јасније да га неће провозати, утолико више презире, не Нијемца, него свог ближњег и комшију, онога што са њим живи, ради и умире. Већина, када замисли себе за управљачем „мерцедеса“, пожели да падне у вјечно њемачко ропство!

Данас су Американци створили космос-роба. Човјек не зна куд ће од количине производа-изазова. Без већине тих ствари људи могу да живе, али не могу да им одоле. Као што су некада ишли да се моле Богу, гледају у небеса и иконостасе, данас иду као краве на сољење, посјећују шопинг молове. Људи су посебна врста. Све мање их је брига за тежину елемената, што би рекла Милка Бабовић, коментаторка ТВ преноса умјетничког клизања. Данашњи свијет занима умјетнички дојам. Људи живе у увјерењу да не могу без: соларијума, грамофона, видеорекордера, телефона, авиона, бродова. Американци су смислили и тај патент. Прво их телевизијом учине овисним, па им све те предмете сервирају у стварности, а то људе, само ра се признати, чини задовољним. Совјетски Савез је пао на испиту. Успјешно су се такмичили са Америком у наоружању и у тешкој индустрији, али су утакмицу изгубили у ономе што људи највише воле: пијацу нису знали да направе, нити су имали идеју како да је напуне шароликом робом.

Невоља са Американцима је у томе што нам ове ствари продају јефтино, али када нас бомбардују, онда све толико поскупи, да ти претходна јефтиноћа

изађе на нос. Бомбе падају са висине од десет километара. Не можемо им ништа – они нас виде, ми њих не видимо. То се дешава када им нешто није по вољи, када прештимавају историју. Није лоше, када нам дарују оно прво. Када уживамо у Хичкоку, када знамо да је Џон Ленон наш брат и када шетају Мјесецом. Не ваља када те бомбардују и бомбе називају анђелима. Најгоре је када схватиш да оно прво не може без другог. И прво и друго производи исти човјек. То ти је тај Храбалов јунак што не може да буде хуман па се извињава и позива на небо „које такође није хумано", јер је, како каже, то у супротности са исправним мишљењем. Да би стигао до тих задивљујућих предмета и узвишених домета у науци и култури, човјек корача према небу и рају степеницама чија су газишта мртви и поубијани мученици, жртве ратне економије. Колатерална штета историје! Добро је док још увек уме да сања како све може бити и другачије! Питање је, да ли то што стоји на врху степеништа, гдје се гази преко мртвих мученика, вриједи толике муке?

Мишо је Стрибору преводио на српски све уџбенике, пошто је млади Кустурица тек почео да се школује на француском. Овај је преведене свеске, као и сви размажени синови, губио, а деда к'о деда, поново је, шта је требало, преводио. Стрибора је већ дрмао пубертет. Вратио се једном из школе, видно узбуђен. Није одмах хтио да нам каже шта је било, а мене је подсјећао на моје прве кораке у стварном одрастању. Претукао је неког Француза, школског хулигана, јер је овај злостављао дјечаке

Алжирце. Истог љета је у Будви неком билдеру, чији је отац држао бензинску пумпу у центру града, избио зубе. Мишо му је касније, када се вратио у Француску, рекао:

– Знаш ли ти Стриборе да је то тешка тјелесна повреда, кривично дјело?!

Он се избезумио. Још више се узнемирио када је Мишо додао:

– Могу да ти одрежу двије године затвора!

То је Стрибора пренеразило. Није се тукао, послије тог упозорења, најмање два мјесеца.

Када сам питао Мишу:

– Шта да радим, како да га укротим?

Одговор је био умирујући:

– Ти си ту немоћан. Труди се колико хоћеш, али када у њему проради неки дјед, то ће ти бити како је било и код дједа, џаба ти труд.

Када је схватио да је прије неколико тренутака сугерисао да Стрибор личи на њега, брзо је додао:

– Оно што се гена тиче, он зна да прескаче генерације, па дијете може да личи на чукундједа.

Деда Мишо није подносио да он, у било каквом разговору, буде централна тема. Он није био склон физичким обрачунима као Стрибор и ја, иако би гледајући бокс мечеве на телевизији махао рукама, као да се налазио у сред ринга. Када би боксери ушли у серијске ударце, убрзавали су рад ногу. Исто је чинио и Мишо. Некада је знао толико брзо да степује, па су од рада његових ногу преко повученог ћилима украсни предмети попадали са регала, стаклени се поразбијали свуда по соби. Пошто није видио полупано стакло, он се на путу до кухиње исјекао. Ништа

боље није пролазио ни када би сам, у примаћој соби на Кошеву, гледао ТВ пренос фудбалске утакмице. Њему су ноге летјеле као да је и сам био на травнатој површини. Шутирао је сваку лопту, не само ону коју би играч на терену упутио према противничком голу. Сваки шут, за којег је он вјеровао да треба бити упућен према голу, изводио је сам у соби претходно замахнувши ногом и шутирао свом снагом. Једном је његова кћерка Маја писала гимназијску задаћу у својој соби и чула како Мишо виче. Прво је чула испрекидано:

– ГООООООЛ! – послије чега је усљедила пауза и јаук:

– Паоо саам, сломио сам ногу! Упомоћ!

Мишо је својом преосјетљивом природом тешко подносио било какво компликовање у односима између људи. Баш као и Стрибор. Себе у тој компликацији није могао ни да замисли. Тако је било када је полагао возачки испит у Високом. У тренутку када је терет самог чина полагања испита постао неподношљив, испустио је гувернал. Пали су и он и мотор. Зато је највећи дио свог живота проводио у савезништву са блиским и њему оданим пријатељима. Тешко је подносио непознате просторе, а посебно изазове које би пред њега ставили непознати људи. Зато је имао у кући жену која је обожавала да путује и упознаје нове крајеве, склапа нова познанства. Слагао се са њеним путовањима, али је говорио:

– Лело, иди гдје хоћеш, остани колико хоћеш, али кад се вратиш, не показуј ми фотографије и не причај шта си све видјела.

Исто поврће које је гајила у Високом, Лела је засадила у Нормандији. Највише су ме радовале ротквице. Када сам се враћао из Њујорка, прво бих одлазио у ту башту да покупим црвено поврће са много жељеза у себи. Тек убране ротквице јео сам као да стижем из Етиопије, а не из Америке, и то још неопране, пуне земље. Око превласти над нормандијском територијом тукли су се тристо година Французи и Енглези, али је, за мој укус, та земља била пуна пијеска. Није било у њој глине и масноће, као у земљи мог завичаја. Тај укус се често враћао у моје мисли заједно са сликама из прошлости и сузама које су пратиле моје дјетињство.

Хиљаду деветсто деведесет и четврте умрла је моја тетка Биба. На само животу својствен начин, укрстили су се њена смрт и писмо њеног бившег мужа Љубомира Рајнвајна, адресирано на моју париску адресу. Мој тетак је држао корак са технолошким развојем, па писмо није стигло поштом, него је послано на факс. Како није знао да је његова бивша жена умрла, невјероватно је до које мјере се смрт моје тетке уклопила у његово виђење будућности.

„...Драги и велики Емире!

Бесмисао мога живота са твојом тетком Бибом је достигао врхунац! Ја сам џентлменски раније покушавао да рјешим питање нашег разлаза, ако већ нисмо могли да живимо хармонично. Нажалост, то са твојом тетком није било могуће. Мржња и све што прати њену реакцију на наш развод, експлодира сваки дан и пријети да ће се претворити у најгоре.

Најтеже ми падају претње да ћу бити убијен на спавању, а када не би живјели у заједничком стану, ствар би била сасвим другачија.

Ти знаш, драги мој Емире, да сам ја своје симпатије према теби изражавао још у вријеме службовања по земљама Истока у којима сте нас посјећивали, Твоја мајка, Твој отац и Ти са њима, гдје сам желио да се осјећате као код своје куће. Ту сам наставио да играм тенис, пошто, као што и сам знаш, Рајвајнови долазе из Аустрије, а на Цетињу које је било амбасадорски град, има неколико тениских терена. На једном од њих је мој дјед, иначе шеф протокола на двору краља Николе, међу првима на Балкану популарисао тај спорт! Касније сам, као дјечак, ту игру савладао и ја, често се такмичио и на крају постао тениски овисник. Умјесто да играм тенис на црногорском приморју, ја слушам увреде. Да ли је нормално да жена послије двадесет година живота са једним човјеком каже: 'Са Рајнвајном никада не смијеш бити опуштен. Када спаваш, једно око мора бити отворено, једно ухо наћуљено'.

Драги Емире, ја нисам швапско говно, курвин син, ја сам само обичан човјек са богатом новинарском каријером, човјек који жели да живи и на миру игра тенис. Шта то мени треба? Молим те да ми помогнеш у рјешавању мог проблема, а то може да се заврши откупом мог дијела стана. Од тог новца бих купио станчић у Херцег Новом, а, што је најважније, тамо бих изљечио лакат који ме уистину мучи и пријети да постанем инвалид. Ти можда нећеш одмах разумјети мој проблем, јер када кажем лакат, ти, пошто знаш да сам ја пасионирани играч тениса,

можеш да помислиш да се ја у овим тешким временима измотавам. Није тако, мој Емире. Тенис је мој живот, а не забава."

Смрт Бибе Кустурице заувијек је окончала драмску напетост која је владала у стану на Теразијама 6, а Љубомир Рајнвајн је са лакоћом продао стан у центру Београда. Славенка Комарица, Бибина кћерка из првог брака, није се противила тој продаји, а за ствари у стану није марила. Како друкчије да реагује, што би рекла њена покојна мајка, послије првог јуриша на тај стан којег су извели Рајнвајнови:

– И Славенкину хармонику су однјели швапски зликовци!

Када већ није било хармонике, Славенка је рекла свом очуху:

– Мене ствари не занимају. Узмите све што мислите да је ваше...

Тада је однесено све, чак и штипаљке са штрикова на којима је покојница сушила веш. Нови станар је могао да се усели, тетак је остварио свој сан на јужном Јадрану, а у мојим мислима је наставила да живи моја тетка. Моја сјећања су често оживљавала слике прошлости у том стану, оне су за новог станара биле невидљиве, али не значи да нису постојале. Биле су живе. Живот који је Биба и послије смрти убризгавала у простор био је још једна потврда очеве тврдње да је смрт непровјерена гласина.

Записи из undergrounda

Хиљаду деветсто деведесет четврте умро је Федерико Фелини. Те године је у главном граду САД потписан Уговор о Муслиманско-хрватској федерацији. Када сам сазнао да је и Устав написан у Вашингтону, питао сам се да ли ће главни закони свих земаља, у будућности, бити писани у америчкој престоници. Предјседник САД Клинтон је, тим поводом, цитирао хрватског писца Фра Ивана Јукића. Он је хтио да литературом зачини потписивање уговора о Босанској федерацији Муслимана и Хрвата и споменуо писца који је писао о љубави у Босни. То је био један у низу знакова како Американци имају проблеме са општим образовањем. Или, можда, цинично гријеше. У Босни има само један „Фра“, а и његово име је Иво, али не Јукић него Андрић и када се Балкан спомиње као драматична територија, чак и у случају потписивања уговора, онда ништа ниси разумио, ако не завириш у неку од Андрићевих књига.

Отишао је мој филмски отац Федерико Фелини. Тај догађај је за мене био много значајнији него пад Берлинског зида за западну цивилизацију. Не због

тога што је уједињење Њемачке значило разбијање Југославије. Фелинијева смрт је учинила да ми, сљедбеници његове естетике, постанемо сирочад, на крају двадесетог века. Наша естетика, од оца насљеђена, изложена је ломовима сваке врсте. Како се навикнути на живот у времену гдје су Лијепо, Добро и Узвишено протјерана категорија, антикварна вриједност? Учинила је то тржишна инквизиција и научна култура која је започела процес уништења архетипова.

Сенка се навикавала на живот у нормандијској заједници. Читав живот поносно је истицала заснивање властитог огњишта и то што, откако се удала, није живјела заједничким животом са сестрама, зетовима, мајком и оцем, у породичној кући. Колико год су били своји на своме, живјели у нашем, значи и у свом дому, опет се могло чути од Мише, Леле и Сенке:

– Своја кућица, своја слободица!

Јер кућа није проста творевина као што некима изгледа. То нису само квадрати, како то види модерна архитектура. Невидљивим ланцима је човјек везан за кућу. Можда та ствар није срасла као код пужа или шкољке, али сигурно је дом човјекова база. Чак и када нема никакву кућу и када пропада, његова пропаст је мјерена кућом коју нема. То је она грађевина коју птице имају у својим гнијездима. Када гнијезда нема на грани, на врху куће, има га у глави птица. Она ту слику носи и због тога зна архитектуру гнијезда. Не мора да гледа како се гнијездо прави. Тако је и са људима, срећницима који имају кров над главом, али и са бескућницима. Њихове највеће жи-

вотне позорнице су куће, у почетку пећине, сада небодери, куће на имањима. Ту се ствара митска прича о човјеку, породична драма. А код бескућника, макар и у мислима, шта је довољно да потврди озбиљност те везе.

Ланци којима су били везани за своје домове Сенка, Мишо и Лела, заувијек су прекинути. Нису могли да се ратосиљају осјећања избјеглиштва јер повратка у Сарајево више није било. Шта се тада догађало у њиховим осјећањима, каква је то бура била? У Паризу када се људи преселе из једне у другу улицу, кажу да преживе велики стрес. Мишо је изашао из своје куће са штеком сарајевске „Дрине", Лела је у најлон кеси само спаваћицу понијела са собом. Али докторици Кушец, за разлику од свих наших родитеља није могло да се спочитава како је била конформиста. Она је, често, својим поступцима личила на панкерку у касним шездесетим годинама. Када су је новинари неке телевизије питали да ли би, послије пљачке стана на Кошеву, могла поново живјети у Сарајеву, она је рекла:

– Ето им тамо, нек живи с њима ко их не зна.

Упадајући у њихов кошевски стан, неки Алија са Нахорева је, угледавши на радном столу Милоша Мандића норвешку заставу, рекао:

– Овдје је живио четник Милош Мандић, све то треба побити!

Сенка је ту нешто боље стајала због херцегновског стана, али је за разлику од Леле остала без мужа.

Сенка није пристајала на истину да никада више неће видјети свог мужа. Спремала је кућу по читав

дан, чистила двориште и кукала како је „спопадају немири". Једном је, сасвим случајно, туширајући се, напипала неку квржицу на грудима. Пензионисана докторица Лела Кушец сумњичаво је вртила главом. Два дана касније, познати француски онколог констатовао је рак дојке. Ја сам у животу добио оно што се налази у великим романима. Позадина рата за мене је, сада већ дефинитивно, била тежа и болнија него да сам био у Сарајеву и страдао под бомбама и гранатама.

Сенка је оперисана, а њена снага се, поново, показала као њена најважнија особина. Само што више није било игара са трњем као што је био случај са сијалицама у лифту. Ово сада је био тежак ход по том трњу, а не играње са свјетлом и трњем са Исусове круне. У болничким чекаоницама понављале су се сцене из мојих филмова. Колико сам пута само снимао посјете болеснима, колико сам времена провео по болничким ходницима због филмова? Сада више нисам долазио да снимим болничке секвенце.

Одмах након операције, Сенка је сишла у болничко приземље са првог спрата. Дивио сам се њеној храбрости. Одмах је питала Мају:

– Имаш ли лијепа моја снахо цигару?

Маја се одмах солидарисала са тек оперисаном свекрвом. Запалила је двије цигаре и једну дала свекрви. У тим забранама пушења Маја је видјела још једну лажну акцију Међународне заједнице.

– Ајде, молим те, трују нас милионима аутомобила, високим пећима, бацају бомбе, исхрањују нас смећем од хране и онда им смета дувански дим. Каква цивилизација, каква превара?

Чињеница да је Сенка запалила, шта год цигарете радиле човјеку, био је добар знак. Касније, када је ишла на зрачење и хемиотерапију, захтјевала је да јој сачувају косу. Није жељела да буде ћелава. Ставили су јој лед на главу сваки пут за вријеме терапије, па је тако, на крају, коса остала нетакнута. Када је завршавала хемиотерапију, редовно је, послије, шетала по радњама на периферији Париза и подсјетила ме на времена када смо становали у улици Кате Говорушић 9а. Она је, по завршетку радног времена на Грађевинском факултету, након обављених кућних послова, знала да запотегне пјешке до Илице. Колико је често пјешачила од центра до периферије видјело се по томе да је Сенка на далекој Илици одговарала на питања пословођа из самопослуга и других продавница:

– Како сте данас комшинице?

Илица је једанаест километара далеко од центра гдје смо ми становали.

Енергија моје мајке, послије очеве смрти, најмање је црпљена из биолошке претпоставке њеног опстанка. Она је, иако то никада није изговарала гласно, своју припадност и љубав према свом мужу, сада прихватала, у највећем дијелу, као властито виђење ствари. Приклањајући се његовој проницљивости за живота, послије његове смрти је схватила да је његов живот, па и политичко виђење, био пут њихове заједничке еманципације. Иако се свађала са њим, вјерујући да Мурат претјерује у везивању готово сваке појаве за политику, често је била свједок његових непогрешивих процјена и предвиђања. Једини од свих у породици са сигурношћу је предвидио развој

догађаја послије Титове смрти и рат у Југославији. Поред обичаја да је у касне сате пробуди, када се у свијету нешто важно догађа, као када Насер са руске пређе на америчку страну, отац је и код Сенке будио разборитост. Зато она у распаду Југославије није заборавила да је управо та, сада већ у заборав затурена држава Југославија, била поприште наше породичне еманципације, а и солидне чиновничке каријере њеног оца. Она је одрасла у породици у којој је послије драматичног спасавања њеног оца, вакуфског полицајца Краљевине Југославије, политичко мишљење радије било прећуткивано. Мурат је био први партизан кога је у животу срела, али се за тог партизана и удала. Такву ствар она није могла да заборави. Тако је Сенка свој посљедњи разговор са једном Сарајком, послије завршетка рата, прекратила, пошто ова није пристала да се политичка кривица за босански рат дијели на три дијела. Када је телефоном успоставила везу са Ханумицом Пипић, у чијој башти смо проводили љетње сарајевске ноћи, рекла јој је:

– Шта нам ово урадише? Ханумица је одговорила:

– Бога ми, нису сви.

– Како нису, сва тројица, не ваља ни један – Сенка је мислила на Изетбеговића, Караџића и Туђмана. Ова њена пријатељица је амнестирала Изетбеговића, а за Туђмана је није било брига. Схватила је то као увреду, иако ми је често говорила:

– Бога ми, Емире, најебаше Муслимани баш к'о што је Мурат говорио!

Сјећала се како је отац пред прве изборе упућивао на опасност од скупова на којима су поклоници Изетбеговићеве политике пријетили осветама за разне невоље кроз које су Муслимани пролазили у различитим етапама Краљевине, али и Другог рата. Да се не би узбуђивала ни свађала, одлучила је да се не јавља ни рођеној сестри. Она за ту сестру није била превише везана, али је пратила њену не баш веселу судбину. Када сам јој рекао да нема смисла да се не јави тетка Изи, она ми је одговорила:

– Велике ствари су се десиле мој Емире, није овај рат џаба смишљен, сада је то све крвљу раздвојено, да бог дâ да твоји унуци доживе да се то покрпи. Уосталом, ја не пристајем на разлоге за њихову патњу, а не могу да кажем како нису пропатили!

– Нису сви на кожи, неки су и на гузици – хтио сам да је одобровољим, а она се насмијала.

Сенкина сестра Иза је, послије смрти њиховог брата, прешла да живи код своје кћерке Сабине. У том стану на Бјелавама њу је затекао рат. И даље је кубурила са тјелесном тежином, иако је тврдила да и у рату једе само симболично, као што је јела у мирнодопско вријеме. Сјећала се Сенка уз осмјех, како је у Кате Говорушић 9а била корисна велика тјелесна тежина њене сестре Изе. Сенка је редовно прала онај кинески ћилим који је свој вијек провео под столом у дневној соби, као дио познате акције спасавања драгих ствари од бржег и лаког пропадања.. Сенка је тада у помоћ позивала своју сестру. Насипала би воду у каду, а тетка Иза би преко штокрле закорачила и свом тежином газила по ћилиму, док се вода није потпуно замутила од прашине и других прљавштина.

Као што је теткина тежина у мирнодопско вријеме била од користи њеној најближој родбини, у рату јој је спасила главу. У једном од тешких бомбардовања Сарајева, гранатни гелер је залутао у скривену улицу на Бјелавама, гдје је тетка спавала. Срећна околност је била да је граната промашила све, изузев теткине задњице... Када сам Сенки испричао овај догађај, она се изненадила:

– Хоћеш да кажеш да је мојој сестри гузица спасла главу, срам те било, шта теби пада на памет!

– Причу ми је јавио Едо из Сарајева!

Сенка се прво слатко исмијала, а онда одмах растужила, када је парадоксална прича о људској задњици као спасоносној формули преживљавања у рату, ишчезла пред тешком истином што рођену сестру није толико дуго видјела.

Ја сам у вријеме рата чинио све како бих оживио сјећања на прошлост и идеју о властитом поријеклу. Због тога сам почео да пишем приче, сјећања која су ме лишавала мука које сам мучио са идентитетом. Тетки Изи се није свидјела фактографија моје приче „Земља и сузе“, која је била објављена у београдском „Нин“-у и којом почиње ова књига. Јавила ми се тетка Иза писмом, а ја мислим да га вриједи прочитати због његове дирљиве писмености и свакако потресног садржаја. Али и због потврде да је гузица спасила главу. Ово писмо никада нисам показао својој мајци:

„Драга Сенка и Емире,

Искористих прилику да по Дуњи пошаљем ово писмо. Ја сам Сенки писала током рата, али никако нисам добила одговор.

Чула сам за прву Сенкину операцију, а ево нажалост и за другу. Највише ме занима како је сада Сенка са здрављем. Често је сањам и стално мислим на њу. Како си ти Емире и како су твоји. Ми смо како се узме. Рат је оставио трауме на све нас. Милион граната је пало на Сарајево. Десет хиљада цивила Сарајлија је страдало, од тога око 2.000 дјеце. И мене је метак погодио, 1993. године, у два сата навече. Улетио метак кроз прозор, сва срећа да сам лежала на боку, иначе бих страдала.

Баш јучер читам смртовницу, те угледах Хидајета Ћалкића, и он умро, као и Владо Бранковић. Хидајет и ја смо дошли у болницу по Сенку и по тебе Емире, када си се родио 1954.

У 'Данима', листу који излази у Сарајеву, видим твој наслов 'Титаник поново тоне'. Одмах сам га прочитала јер ме занимало као и сви чланци о Теби.

Није ми се допала изјава о дединој женидби, мислим, није истина. Као прво, дедо није имао никакве браће него двије сестре, Зејфу и Изу. Моја имењакиња Иза је млада умрла, а Зејфа у дубокој старости. Дедо ми је у неколико наврата причао како се у Нуманкадића увијек рађао по један син. Његов дедо је био један, па његов отац такође један, дедо је био један, Акиф је био један, и наш Едо је задњи један. То ти је Емире жива истина, јер ја добро знам историјат наше породице пошто сам послије удаје живјела са њима више од десет година.

Често ми је Мајка препричавала своју удају, чак нам је долазила Хатиџа Хаџиахметовић, жена која је учествовала у крађи. Мајка је са дедом ашиковала са прозора и имала је доста просаца, јер је била јако лијепа, из агинске куће. Пред удају Дедо јој је рекао: 'Ханифа, ја знам да ти имаш просаца, али то су већином трговци, а трговина је несигурна, зачас пропадне. Ја сам државни службеник и плата је увијек сигурна, а ако ја прије тебе умрем, имаћеш и пемзију'.

И, кад је дедо умро и када је мајка примила његову пензију, то ми је све испричала.

А сад мало о Доњем Вакуфу који је тада био мало мјесто. Главне двије махале биле су Доња махала и Горња махала, осим осталих улица. Дедо је био из Доње махале и његови су имали двије куће. Ја се и сад сјећам тих кућа. Осим тога, био је службеник, па сиромаштво није постојало.

Мајка је становала у Горњој махали и до ње се ишло мало уз 'бриг', тј. уз узвишицу. (У Вакуфу и том дијелу Босне говори се икавски па је умијесто бријега – бриг). Мајкини су имали кућу, двориште и башту коју су сијали. Такође су имали љетњу кухињу тзв. мутвак. Цестом према Травнику, имали су велико имање ђе су успјевали јабука, шљива, крушка и остало воће.

Сад да пређем на мајкину удају. Она се са дедом договорила које ће ноћи доћи по њу, јер је знала да те ноћи њени иду на сијело, па је остала сама са сестром. Своје ствари је спремила у другу собу да би лакше побјегла. Дедо је за то вријеме са Хатицом у фијакеру, чекао под бригом. Сестра је клањала

и Мајка је знала да искористи ту прилику. Када је сестра завршила клањање, видјела је да нема наше мајке и заплакала: 'Украдоше ми сестру Ханифу'.

Према томе, нема ту Емире никакве браће дедине, а нема ни пиштоља које ти спомињеш. Дедо није имао у кући ни дјечију праћку. То казује да није био склон оружју и да није пријетио пиштољем сестри и старој мајци.

У Вакуфу се родио Акиф 1920. и ја 1924. Дедо је као државни чиновник премјештен у Бугојно, ђе се родила Сенка. Тамо смо живјели до 1939, када је Дедо добио премјештај у Прозор. Брат Акиф се ишколовао у Бањој Луци, завршио трговачку академију и када је он добио посао у Сарајеву 1941, сви смо дошли у Сарајево, јер смо тамо били сигурнији. Остало знаш. Драги Емире! Не би Ти ово писала да Ти ниси начео ову тему. Ако Сенки није добро, подери писмо да се не узбуђује, само бих жељела да ти прочиташ, јер, коначно, ради се о Твом Деди и Нани.

Пуно Вас поздравља и воли Иза.“

Љубав моје тетке Изе према родитељима, мајци и оцу, коју је изразила, видљиво пишући велико Д испред дедо и велико М испред мајке, дирљива је једнако као и њена привrженост стварном догађају. Тешко видљива граница између онога што се стварно десило и онога што није, ствара чуда. Тако да прича око крађе наше мајке није створена у мојој машти. То је била прича коју сам као дјечак слушао од свог деда док је болесна мајка гријала питу. Да ли је он ту причу причао да би и мене и болесну жену приразвеселио, не знам. И сама је слушала дедину при-

чу у коју су унесени филмски мотиви, пиштољи и остала реквизита. Дедо је тада забављао и мене и болесну мајку. Једино што мени преостаје, послије овог теткиног писма, да вјерујем како је у мајкином загонетном осмијеху, погледима које је слала према деди, изражавала оно што пише моја тетка, али и задовољство што је дедина верзија њиховог вјенчања увесељавала њеног унука.

Послије смрти њиховог брата Акифа, међу сестрама Сенком и Изом, на ред су дошле приче о смрти и сахранама. Тетка Иза није хтјела да њена смрт изненади кћерке Аиду и Сабину и оптерети њихов мршави породични буџет. Тетак Акиф је сахрањен и имао је своје гробно мјесто на Барама, а Иза је инсистирала да се он извади из гроба и да се на том мјесту направи породична гробница. Тако би уштедила својој дјеци трошкове сахране преносећи то на више чланова породице. Дуња Нуманкадић се одмах успротивила:

– Нико неће мога мртвог оца мрцварити и вадити га из гроба, не пада ми на памет.

Тако да је све што једном слиједи, а смрт ће и од тетке Изе узети једног дана оно што њој припада, ишло на руку теткиним страховањима. Да би помогла своју сестру и њену економску ситуацију Сенка је, пред рат, своју пензију зарађену на Грађевинском факултету, оставила сестри Изи. Иако је била захвална на оваквом гесту, Иза није могла да не примјети:

– Тебе твој Емир може да сахрани у златном ковчегу, а шта ће ова моја јадна дјеца?

– Хајде бога ти, Изо, сахраниће нас како буду могли, имамо ли шта паметније да попричамо?

– Мене, моја Сенка, паника фата, не могу да спавам ноћу због страха од црва!

– Каквих црва сестро? – питала је Сенка.

– Сахраниће ме по муслиманском обичају, јер је то јефтиније! Не смета мени, нека буде тако, али ја Сенка не могу да заспем ноћу када помислим да ће ме умотати само у чаршав и да ће ме црви појести.

Хиљаду деветсто деведесет шесте десило се, на крају рата, да је тетка Иза умрла и да су је сахранили онако како за живота није жељела. Њена дјеца то нису учинила хтијући да јој нанесу штету. То је био дио њиховог исламског увјерења формираног у рату.

За разлику од највећег броја мојих чланова фамилије, који су били исувише статични, па су их гелери стизали чак у кревету, мене ни метак није могао да стигне.

Путовао сам између Њујорка и Париза, учио студенте на Колумбија универзитету посљедњи семестар и спремао са Душком Ковачевићем „Underground". Маја се понијела у овом тешком периоду као вучица. Чак је и возачки испит положила, иако ничим раније није указивала на то да ће постати возач. Прескочила је очеву фрустрацију и страх од званичних тренутака који су Мишу рушили са мотора. Дизала је дјецу, водила Дуњу и Стрибора у школу, а Сенку на терапије. Ја сам схватао како је једини начин да се одупрем рату наставак моје личне борбе. А та борба, у мом случају, било је снимање филма. По ко зна који пут ми је на памет пао Иво Андрић. И он се клонио рата. Капитална дјела створио је за вријеме Другог свјетског рата.

Послије скандала са „Arizonom Dream" ја сам за осигуравајуће заводе и „film faineance"-е постао спорна личност, а без њих нису могли да се покрећу филмски пројекти. Значи да је требало пронаћи богатог продуцента, онога који не би тражио банковне позајмице и кредите за филм. Већина је у филмском свијету тада вјеровала како сам ја стигао на крај своје каријере, због напуштања снимања и енормног пробијања буџета. И онда, као и много пута у мом животу, догодио се срећни обрт, или како данас кажу – Бинго! Појавио се француски грађевински магнат Буиг. Овај богати човјек је, још раније, док смо живјели у Њујорку, послао Пјера Еделмана, париског шмекера, да ми саопшти како најбогатији Француз хоће да финансира мој филм. Гледао је, наводно, са женом „Дом за вјешање" и плакао. „Кад се сјетим и ја колико је било тешко снимити тај филм, сад бих и ја заплакао", рекао сам старом Буигу у његовој кући крај предсједничке палате у Паризу. А Еделман, је неколико пута поновио реченицу необичну за наше вријеме:

– Видио си и чуо све, стари се не шали, снимај шта хоћеш и колико хоћеш. Богат је, глава боли, али фали му „палма" и слава канског побједника?

Када је, шест година касније умро Буиг, на телевизији нису причали о његовом богатству. Нико није ни споменуо колико има новца на рачуну. То ми се свидјело. Рекли су:

– На други свијет се преселио човјек који је саградио, између осталог, нуклеарни реактор у Ирану, а у кућној витрини му стоји „Златна палма".

Под једро „Undergrounda" мене је одувао ратни вихор. Ехо тог рата свакодневно је допирао до мене. Послије отвореног прелома душе, вирус те несреће увукао се у моје срце. Главну улогу, у том рату, играли су ТВ програми. У питању је била лаж експлоатисана као истина. Свуда се неодрживо ширила диспропорција између реалности и фикције, стварности и лажи! Сви су лагали! Американци, Енглези, Њемци, Срби, Муслимани! Пет дана након почетка рата, телевизијске станице су већом брзином него што калашњиков испаљује метке, шириле причу о двјесто педесет хиљада мртвих. Вјероватно је неко пројектовао ту цифру па је све чинио да се она достигне. Такве резултате није имала ни Хитлерова Њемачка. Било је то вријеме када је цвјетала пропаганда.

Богато искуство под Титом, а посебно период послије његове смрти, тражио је свој филм. Уосталом и Иво Андрић је своја најважнија дјела створио за вријеме рата, мислио сам нескромно, не само због рата који је бјеснио пред очима и разбијао илузије. Тај филм се звао „Underground" и није био Титова биографија, најснажнија слика наше трагичне судбине. Филм је усмјерен ка трагедији оних који вјерују телевизији, дакле, био је о пропаганди.

Када би неко сумњичаво гледао на ствар са Титом и упитао се ко је овај човјек, да ли је он стварна личност, лажни цар Шћепан Мали, није ни сањао да покреће трагична питања везана за наш народ. Толико је необично да човјек који није владао језиком народа којим је царевао, буде не само глорификован, него да досеже до славе божанства. Ту је престајала

прича о Титу. То је била прича о нама. Није ту важно ко је он и одакле је, него ко смо ми? Тито за мене није представљао психолошки проблем, што није био случај са мојим оцем. Једина формална веза између мене и Тита, Пионирска организација, давно је раскинута. Како нисам био више пионир, а Савез комуниста Југославије сам срећно избјегао, према њему сам се односио као припадник чешког народа.

Наш телевизор у дневној соби био је упљуван од очеве личне нетрпељивости према бољшевичком монарху другу Титу. Шта год да је о њему причао мој отац, није могла да се занемари идеја о непрекидном педесетогодишњем миру. То није био мало достигнуће на Балкану. Сва његова попуштања и компромиси који су наудили српском народу нису извођени, као злочини, без наше асистенције. Укључујући Голи оток и Косово. Критичари су говорили да су његови успјеси били честица свјетског прогреса и стања ствари у којем његова вјештина није играла никакву улогу. Са тим се нисам слагао, највише због Титовог схватања да се економски успјех не може правити без одговора на питање:

– Гдје сам ја у тој причи – када је у питању свјетска подјела вишкова од ратне економије. Било му је дозвољено да производи и продаје оружје зараћеним странама међу несврстаним земљама, гдје је био један од лидера!?

Период његове владавине био је једини у историји нашег тла гдје су вишкови у нашем државном домаћинству износили и до неколико милијарди долара годишње. Од тих вишкова настајала је и средња класа која је живјела паралелни живот са

Европом, одржавајући културне, спортске и научне стандарде који су владали у земљама на западној страни Алпа. Уз сва та признања, живот друга Тита је, нажалост, био потврда да нису само грађевинци склони градњи без дозволе. Бесправна градња је био живот маршала Јосипа Броза. Он је на територију Балкана стигао у Првом сјветском рату као војник – непријатељ. Свеједно да ли је рођен у Кумровцу или иза Карпата, или негдје докле ми ни сновима не добацујемо. Као аустријски каплар он је пуцао на наше родољубе. У рату у којем су наше жртве биле највеће и гдје смо изгубили два милиона мушких глава. Као ражалован војник поражене аустроугарске војске у Првом рату, Тито се појавио у Другом рату на побједничкој страни. Као да је све то била гломазна телевизијска серија. Преко Русије је стигао у нашу земљу, да припреми отпор Њемцима. Бивши аустријски каплар је знао како да између Руса и Англоамериканаца направи апотекарску вагу. У току рата Њемци су издали потјерницу за њим, али и за Дражом Михаиловићем. Тито је касније знао како да истргне Дражину слику из те историјске књиге, па је остало да је једино он пружао отпор Њемцима. Никада није објашњено како су четници, иначе проглашени сарадницима окупатора, могли да сарађују са Њемцима. Гдје је то још домаћи издајник чучао у шуми а не у салонима испијајући пића са окупатором? У трци за наклоност код Черчила, друг Тито је претекао Дражу Михаиловића коме су Енглези пронашли мрљу у биографији. Вјеровао је у панславизам, Руси су му били мили, а био је члан једне пан-

славенске организације у Бугарској. Енглези то нису могли да му опросте.

Послије рата Тито је постао најбољи ђак хладног рата. Одмах на почетку слободе убио је Дражу Михаиловића, родољуба који се против њега тукао у Првом рату, а у Другом био дио краљевске војске коју су продали Енглези. Тито је поред свих других ствари био потврда англоамеричке моћи на Балкану и њиховог страха од руског изласка у Европу. Било је довољно да то разумије и схвати какве смо ми улизице, па је читав посао био, тада већ, упола завршен. Што се тиче пропаганде коју је Тито примјенио на Југославију, она је била слична оној која је исцртана и у филму „Underground".

Колико је идеја о Титовом животу као бесправној градњи била на мјесту, доказала је и његова смрт. Он је сахрањен у туђем дворишту и тиме потврдио своју посебност. Никада и нигдје у новијој европској историји није могло бити да сахрана предсједника Републике буде изведена као акт бесправне градње. Његови остаци су покопани на земљишту господина Ацовића, архитекте и члана Крунског савјета. Титов одлазак није било путовање у историју. Он је само положен у туђе двориште, јер је и живот провео на туђем имању. Тако је само потврдио да је он једна у низу несрећних епизода наше историје. Епизода коју смо волели. Човјек коме не можемо заборавити како је стварао вишкове за домаћинство наше изгубљене земље.

Ако је читав народ вјеровао и слиједио таквог човјека, вођу чија је мелодија у језику откривала звук неутврдиве даљине из које је стизао, зашто гле-

даоци не би повјеровали у причу „Undergrounda". Ту се судбина поиграла са групом људи који су затворени у подрум. Да би били експлоатисани није им речено да је Други свјетски рат завршен. Сервирана је пропагандна машина која у затвореном простору беспријекорно функционише. Потчињени вјерују да је напољу власт у рукама фашиста и да ће једном доћи слобода. Што, када се узму методе којима се влада, уопште и није нека велика неистина. Једино што су простори таквог дјеловања непрецизно одређени. Да ли фашизам влада доле у подруму у који су смјештени људи који вјерују да још траје Други свјетски рат, или горе?

Човјек не би могао да прихвати овако велике лажи да у његовој хемији не лежи лаж као антитјело. И у Титовом случају, али и у причи „Undergrounda". Људи лажу откако говоре истину и тешко би знали шта је истина када не би лагали. Проблем је што данас појам истине и није нека узбудљива појава, у свијету којем су репродуктивни инстикти, по Фројду, и инстикти преживљавања, по Јунгу, замијењени новцем и робом као искрама које покрећу људске машине. Мало је досадна та истина, она не одговара већини становника наше планете, а већ је знано да и није неки велики аргумент у људском животу. У историји још мање.

Како је могућа, ипак, тако невјероватна историја, као што је наша. Због филма „Underground" и његовог заплета ја сам се бавио још једним застаријелим мотивом из људске прошлости. Занимала су ме питања морала! Највише због тога што је главни покретач драме у „Undergroundu" била прича о затварању

људи у подрум и о пропагандном механизму који подстиче вјеру да Други свјетски рат никада није завршен, а ја сам у томе видио, прије свега, морални прекшај. Који су то кројачи у нашој историји задавали мјере морала и његове практичне стране? Некада су то били тумачи Старог завјета, Марко Миљанов, Његош. Касније нам савременици наглашавају како су се одувјек питањима морала патили јунаци књига. Изван литературе и филма превладавала је друга прича. Од морала фудбалског тима, до државне управе, владао је закон базиран на идеји која се налази у популарним часописима за градитеље аматере. Ту се истиче градња по принципу „сам свој мајстор". Тако је било и са нашим моралом. Све се то одвијало од случаја до случаја, јер су црква и теоретске претпоставке о моралу биле изван шеме у којој се кретала, расла и образовала већина становништва. На крају је идеја о моралности остала привилегија отменог свијета. Морални императив је ишчезнуо заједно са идеализмом. Када је идеализам постао мана савременог човјека, нестао је и морал.

Ја сам одрастао у кварту гдје је уз насеље чиновника државне управе и станове војних лица, живјела циганска сиротиња. У таквим животним условима, лаж није носила тежину моралног прекршаја, али сам студирао у једном од центара средњеевропске културе. Тамо није било таквих идеја о истинама и лажима. Послије студија ми је остало да читавог живота упоређујем та два свијета.

Балканци живе једном ногом на асфалту, а другу још увијек ваде из сеоског блата. Када неком псују мајку сељачку, они то раде стојећи на једној нози,

градској – наравно. Али то значи да псовка није отишла далеко – сами себи псују матер. Јер ова друга нога, заглибљена у блато, најбоље говори како њена градска сестра површно гледа на морал, посебно на његово поријекло и не схватајући да то што стиже од сестре из блата, постаје историјски капитал.

У једном засеоку крај Ужица, на питање шта је морал, сељани прво гледају унезвјерено. Чекају да им неко шапне одговор. Траума из школе у коју су одвођени на силу. Пошто се то не догоди, ћуте још десетак секунди, онда један од њих изговори као из топа:

– Морал је оно што се мора!

А када им се постави питање шта је неморал, они логички закључују:

– Неморално је оно што се не мора.

Иако ту логика не игра велику улогу. Човјек ни сањајући не може да доциља до стварне вриједности оваквог исказа. Чак и најразумнији у нашем народу тешко могу доћи до овако задивљујуће дефиниције морала. Што је још важније, његову логику подупире најснажнија економија свијета. Ко би рекао да се у близини Ужица може чути најбоља дефиниција тако компликоване ствари као што је морал?

Тај пагански начин гледања на морал уштедио је труд и велике напоре српском сељаку. Сада се показало да идеја о моралу не води поријекло из књига, од старозавјетних до филозофских расправа о моралним принципима, него из паганске праксе. Сељак из засеока крај Ужица није имао свог Канта и Хегела, нити историју из које су стизала законска

рјешења везана за морал, формално није изградио своје виђење читаве ствари. Питајући се стидљиво:

– Гдје сам ја у тој причи – остао је да лебди између великих тумачења и Бога који му је био сумњив, па је у њега мало вјеровао, мало није, али је његовао потребу да га поштује кроз славе и свеће. То је практиковао још од времена прије него што је одређен један Бог за вјеровање и када је богова било на претек.

У Америци су покушавали да убију свог Бога још давно, а када им то није успјело, нашли су му улогу. Чинила је то пракса, али и научни напредак. Потреба за елиминацијом Бога нарастала је са научним дотигнућима. Упркос истини да су највећи научници углавном били религиозни људи. Тај Бог је компликовао нови концепт. Чим се одвојио од католичког Бога, он је отпловио са европске обале Атлантика, стигао у Америку и настанио се на Источној обали. Тамо је због бурне историје, геноцида над Индијанцима, дивљања капитализма и грађанског рата, Бог избјегавао више атентата. Побјегао је, на крају, у Холивуд, гдје и данас живи. Америчком Богу је свечано уручена улога највећег глумца, значи највеће звијезде међу свим звијездама. Стао је на врх пирамиде гдје, као и друге звијезде и остали свеци, служи новој цивилизацији. Помирио се са тим да је ново вријеме науке створило новог човјека, хај-тек пагана, и да тај тешко може да повјерује у класичног Бога. Тако је Господ препознао да је он celebrity и није због тога правио питање. Било му је комотно и није се бунио. Не само у Америци, него ни у већини савременог свијета.

Гдје остаде онај сељак из засеока крај Ужица. Како ли он одговара на питање:

– Гдје сам ја у тој причи?

Чучао је гдје јесте и понашао се у складу са логиком. Није упознат са мукотрпним путовањем којег је по трњу прешао амерички Бог. Он је тамо стигао бјежећи од инквизиције, спасавајући науку од паљевине и тортуре. За све вријеме велики тумач морала из Ужица није престајао да слави славе, а причу о Богу је вртио по потреби. Час га је било, час га није било у његовом домету. Када су Американци Бога повлачили из употребе, ужички колега моралиста, није морао ништа да мијења у својим обичајима. Код њега је вијековима све остало исто. Не сањајући да ће икада тако бити, он је постао веза између америчке прошлости и садашњости. Тај фантастични обрт у поставци и виђењу морала, повратак на истину моралисте из околине Ужица, али и нове етике, види се данас свуда. У тренуцима када Американци спремају неко своје бомбардовање, што је постала највећа позоришна представа данас, када читава планета ишчекује велику акцију, у њеној основи стоји морал. Да би у Ираку одбранили комфор свога холивудског Господа, они своје војне акције прво представе на телевизији врло слично као и сељак из околине Ужица. То бомбардовање једноставно „мора". Убрзо послије тога војна операција се проглашава моралном. Значи што се мора – морално је. На свим важним телевизијским станицама су рушења и бомбардовања представљана као чин одбране морала и цивилизације. Стигли смо до оног изнуђеног одговора на питање шта је то морал. Тада је унезвјерени

сељак из околине Ужица збуњено одговорио да је морал оно што се мора, а данас амерички маринци његову тезу примењују у пракси. Кроз одбрану етичких норми своје државе.

Ако бих својски истресао ову главу на раменима, к'о што сељаци тресу шљиве са стабла, прије него што од њих пеку ракију, уз услов да из главе не поиспада све, тешко би сјећање просуло на сто неке посебне моралне поуке. Све у прилог филма „Underground" и одговора на питање шта је то што човјека дражи да живи у лажи? Моја мајка мени није изрицала похвале које су се могле чути у нашем комшилуку. Када би нека комшиница хтјела да велича свога сина, изрази нескривено одушевљење према начину на који се он односио према спољњем свијету, рекла би:

– Онај мој Самир, лопов један мали, какав ми је фин.

Тако је ствари са моралом регулисао живот, гдје су одувијек притискали сиротиња и тешка историја, али и немаран однос према Богу. У таквим условима је мајка тепала сину „лопове мој мали" и сви су је подржавали. Мали мајкин лопов је у друштву био пожељан. Много више него учени, али и поштени и радни свијет.

Утолико сам помислио како је анегдота о људима који мисле да Други рат никада није ни престао, заправо мала шала у односу на лаж у којој савремени свијет живи.

Тај филм је кројен од краја према почетку. Прво сам знао крај, па тек онда почетак. Замислио сам да на ријечној ади, у њеном продужетку, направим свадбу. Та светковина би била судбоносна секвенца као и

крај филма „Пепео и дијамант“ Анжеја Вајде. Био би то епилог драме филма „Underground“. Преживјели карактери би се забављали, поново бих посегао за властитим стереотипом, а онда бих га уништио на посве нови начин. Учинио бих да пукне земља, отвори се пукотина тик уз свадбени сто, водена бујица однесе комад земље са сватовима низ ријеку, а да судионици при том и не знају шта им се десило. Пустио бих да скачу по столовима, плешу, једу. Путује Дионизијева балканска јединица.

Као што ми се тада чинило да пуца земља под ногама, снимио сам тако крај овог филма. Када бих снимао наставак „Undergrounda“ опет, унапријед знам крај. Сада не би више пуцала земља. Распукло би се небо на крају. Овакве мисли су ме доносиле до провалије испред које се тешко човјек у невољи, због свих губитака које трпи, може зауставити да не пропадне. Да не постанем патетичан, ја бих учинио да на небеску развалину гледа онај миш из спортскеципеле насљеђене од војног лица са почетка, али и са краја моје атлетске каријере. Он не би морао да на помоћном кошевском стадиону трчи почасни круг. Имао би коментаторску улогу хорова из старогрчких драма. У причи о крају планете Земље и о наставку филма „Underground“, миш би гласно поставио питање:

– Гдје сам ја у тој причи – и разочарано се питао:

– Шта је требало људима да тако јефтино проћердају своју велику шансу? Добро што радише у корист своје штете, него што зајебаше све нас остале?

Син Дионизијевог оца

Хиљаду деветсто деведесет и пете у Паризу је потписан Дејтонски споразум, и то је био крај рата у Босни. Милошевић, Туђман и Изетбеговић потписали су мир. Исти типови који су нас увели у демократију, одмах затим у рат, повели су нас сада, у мир. Ја сам схватио да је протекли рат потврдио стару Андрићеву тезу по којој наши сукоби никада не рјешавају наше проблеме, него само стварају нове, које ћемо морати да рјешавамо, опет, новим ратовима.

Исте године „Underground" је побиједио у Кану, а ја сам добио другу „Златну палму". Овај пут мој филм није добио „палму" као дио западног аранжмана из хиљаду деветсто осамдесет и пете, када је „Отац на службеном путу" употпуњавао слику рушења режима источноевропског комунизма. Да сам знао да ће ме уваљати као антикомунистичку валуту, ја такав филм никада не бих ни направио. Вјероватно је данас исто и са осјећањима оних који су ми хиљаду деветсто осамдесет и пете ту награду додијелили. Када виде у какву политичку направу

сам се претворио, вјерујем да би могли да ми затраже да им вратим „палму".

„Underground" је сврстан у другу митологију. Овај пут је филмска естетика распалила моју срећну фестивалску звијезду. То је иста она свјетлећа алатка која је, најпре, била прикуцана на чађаво зеничко небо, а сада се само премјештала од Венеције до Кана, Берлина и другдје. Вјерујем да су чланови канског жирија били склони мом случају највише због великог узбуђења које је изазвао „Underground" на пројекцији у „Гранд Палеу", свечаној сали Канског фестивала. Један филмски критичар примјетио је да сам ја директни потомак бога Дионизија. Претјерао је, наравно, али ко зна шта би све форензичари могли данас да докажу. Хтио сам да се захвалим на тим комплиментима и покажем да сам скроман. Нажалост, био сам глуп, али ми није понестало снаге да то и признам.

Рекао сам на француском:

– Ја сам, у ствари, син Дионизијевог оца.

Овај ме гледао збуњено и питао:

– Ако нисте Дионизије, Ви сте његов брат?

– Не – тврдоглаво сам инсистирао на властитом виђењу ствари: – Ја сам син Дионизијевог оца.

Критичар ме загонетно гледао па се, ипак, насмијао и рекао:

– Без обзира што је бесмислено, звучи добро, нека вам буде!? Па тако, надам се да сте сада схватили?

Касније нисам дуго распетљавао ову мисао. Била је то посљедица узимања таблета за спавање и пива у исто вријеме. Те двије ствари заједно учине

да мозак жели да се удвостручи, а на том његовом путу ишчезне памет. Био је то једини начин да се превазиђе фестивалски пакао. На крају сам престао да се враћам на ту глупост и сложио сам се са француским критичарем. Добро је звучало.

Одлука о додјељивању награде управо мени, опет, настала је из дубоке меланхолије чланова канског жирија. Они су туговали што више нема Буњуела, Фелинија, Бертолучија, а ја сам их, на крају двадесетог вијека, подсјећао на прошлост. Сада ми је већ сасвим јасно да су двије спољне ствари утицале на моју судбину. У анализу унутрашњих разлога да се не упуштам. Завршио бих негдје код Достојевског, а то није „фенси". Проблем је што те разлоге, за које је Достојевски био стручњак, нико не жели да слуша. Дубина људске душе, тема суштински везана за људску егзистенцију. Кога то данас занима. Геније Достојевског ни у Русији није популаран онолико колико би човјек желио. Тамо се више пале на Толстоја и Пушкина, као и критичари „Тајм" магазина, који су Толстоја ставили на прво мјесто, а Достојевског нема ни међу сто највећих књижевника свијета. Није то први пут да „Тајм" магазин и Руси гријеше заједно.

У мом случају било је очигледно да сам испунио очеву нескромну жељу:

– Ако већ не можеш да будеш Фелини, буди барем Де Сика.

Десило се тако, иако је мој стварни циљ био да се не застидим онога што радим. Ништа више од тога. Вјероватно је то било пресудно за мој филмски успјех. Мене је у животу и на филму одржала

насљеђена Сенкина упорност и потреба да онемогући комшијама крађу сијалица из нашег лифта у улици Кате Говорушић 9а. Као да сам и ја био уграђен у акцију из прошлости када је мајка савладавала вјештину љепљења трња на сијалице.

У „Тајм" магазину осванула је моја слика, а чланак критичара Ричарда Корлиса није био прича о побједи филма „Underground". Реакција новинара „Тајм"-а била је слична оној коју је произвео филм „Сјећаш ли се Доли Бел", четрнаест година раније у Венецији. Септембра хиљаду деветсто осамдесет прве, у извјештају са фестивала, записано је у истом листу:

„Побједио је филм који стиже Ниодакле и којег је режирао Нико..."

Такође није било много ријечи о филму. Једна колонијална шала, у којој није било зле намјере. Изузев што је била колонијална. То је био језик Западне „кул" културе. Ствари су се у међувремену промјениле. Овог пута у Кану 1995. филм је режирао Неко. Тако се могло закључити по критичарима, иако је било оних који су негирали ту чињеницу. Међу њима сам био и ја. Срећом, не тако често, сумњао сам у тврдње критичара да сам у међувремену постао Неко.

Послије побједе „Undergrounda" није било мјеста да се пише о филму, пошто је масовна туча на плажи испред хотела „Мартинез" била занимљивија тема. Сада је редитељ прослављао тријумф, учествујући у масовној тучи?! Потцртавали су мој „дивљачки карактер". Јер, како каже стара индијанска пословица, када се тучеш песницама и тупим предметима, тада

је у реду да те назову дивљаком и барбарином. Када истресаш тоне бомби, укључујући и атомску, онда си на цивилизацијском задатаку. Ја сам те вечери 1995. био на Дионизијевом задатаку. „Underground" је тада свој карактер претопио са платна и свечане сале гдје му је додјељена „Златна палма", на пјешчану плажу „Мартинеза".

У „Гранд палеу" брињирао је мој грчки колега Тео Ангелопулос. Вјеровао је да ће у тој ноћи бити уписан у побједнике фестивала. Био је сувише наклоњен властитом случају. Гледао сам га на видео биму како се патетично пење црвеним тепихом. Он и његови глумци, те чланови екипе, држали су се за руке и као неко фолклорно друштво свечано корачали ка „Златној палми". Утолико је истина да је добио само Гран-при фестивала тешко пала Ангелопулосу:

– Ја сам спремио говор за „Златну палму", а не за специјалну награду, тако да немам ништа да вам кажем... – рекао је на церемонији грчки режисер.

Овај мизантроп се два дана раније, у „Хералд трибуну" питао:

– Зашто овдје, у Кану, толико воле тог Кустурицу!? У његовим филмовима људи само једу, пију и плешу, каква је то кинематографија? Гдје је побјегла мисао, шта је са рефлексијом?

Грк је покушавао да буде својим филмовима „кул". Понашао се као да је рођен у Хајделбергу, а не у предграђу Атине. Он је и снимао своје филмове више због жеље да потврди љубав према њемачкој класичној филозофији, него из потребе да се људски род угрије уз његово дјело. Као да није знао да су

још давно у Холивуду утврдили да је филм већи од живота. Дуња Кустурица је изненадно, за вријеме свечаности сазрела. Након прес-конференције, пре фотографисања, она ми је дискретно шапнула:

– Емире пази се, онај тамо! – показала је на Ангелопулоса. – Ако ухвати прилику, он ће ти украсти „Палму“! Видјела сам га како је гледа док је стајала на столу.

Чврсто сам држао златни предмет и подстакнут упозорењем моје кћерке, загрлио грчког редитеља и одвео га на страну. Он се узнемирио, а мени није било тешко да му кажем:

– Тео, посудићу ти „Палму“ да направиш круг-два око „Гранд палеа“, али одмах послије тога да ми вратиш натраг моју играчку.

Он ме гледао очима које су изражавале нескривену мржњу, али и жалост што не може да ме распали по носу. Што је, послије свега, било потпуно разумљиво.

Сви учесници дионизијевске журке у себи су носили састојке ликова из филма „Underground“. Све оно што је мрзио Ангелопулос надајући се да ће он побиједити у Кану.

Керол Буке истицала се својом црвенкастом набораном хаљином, као да је на плажу „Мартинеза“ стигла давно, са неког краљевског двора. Одакле год је човјек, на журци Сина Дионизијевог оца, погледао, видио је лице Керол Буке. То је исто оно невино лице које вапије за мушкарцем заштитником и које је због те карактеристике добило шансу у Буњуеловом филму „Тај мрачни предмет жеља“. Прво је газила по пјешчаној плажи хотела са

шампањцем у руци. Касније, исте ноћи, она је играла ношена оријенталним тоновима трубачког оркестра „Салијевић“. Брзо се опила и бивала све ближе Дионизијевом идеалу: жена у ноћи кроз плес и алкохол не види крај у експериментима и пожуди. У њеној пратњи био је Пјер Еделман, онај шмекер, гласник богаташа који је донијео вијест до Њујорка да постоје паре за „Underground“. И тај Еделман је био један од побједника те вечери. Сада је био на тешком задатку. Како уживати у побједи, али и како сачувати љепотицу чији ерос није био вулгарна и видљива црта њеног карактера. Више су њена рањива природа и неодигране улоге стварале потребу да се опије до краја, него ерос који се једва исцртавао у назнакама. Играо је Пјер са лакоћом, док је тај плес био уобичајено увијање. Када је Керол легла на пијесак, он се трудио да је прати у стопу, па је и он легао крај ње и церекао се.

Декадентна игра би трајала у недоглед да се у близини призора, који је неодољиво подсјећао на филм „Ноћ“ Микеланђела Антонионија, није нашао један, за такве прилике неизбјежан тип. Одмах је, виолентни планински тип примјетио:

– Нема ту чекања брате, одмах је ваташ за рибу. Знам ја такве, ту се одмах прелази на ствар, мислим оно... – рекао је Пеђа Д Бој, некадашња рокенрол звијезда Југославије. За њега се није знало како се прошверцовао на журку Сина Дионизијевог Оца. Нисам сигуран да је Керол примјетила појаву овог наказног мушкарца, али сам презирао арогацију динараца који су безглаавно трагали за женама које су их подсјећале на њихове мајке. Керол је, док се

окретала у пијеску, све више оправдавала одлуку да буде штићеница велике индустрије парфема. Врхунац своје каријере није достигла играјући своју прву улогу у Буњуеловом филму, која је била и њен највећи умјетнички домет. Десило се то када је њено лице виђено на парфему „chanell 5". Управо у вријеме када је слава глумаца и глумица уопште све ријеђе стварана великим улогама. Ален Делон је глумио у стотинама безвриједних филмова, али је био Роко у филму „Роко и његова браћа" Лукина Висконтија. Та су времена била далека прошлост. Због тога што није одиграла ни једну велику улогу, њено чедно лице остало је нетакнуто. Лијепа али блазирана и, свакако, допадљива. Пеђа Д Бој није схватао слободу на исти начин као она. Видио је себе како се ваља по пијеску са пијаном женом. Када је по ко зна који пут штипнуо, она га је примјетила и уплашила се његовог лица. Тада је шмекер Пјер узео чашу шампањца и посуо Пеђу по лицу. Закачио је и друге тим шампањцем, али су Џонијеви тјелохранитељи скочили у заштиту драге гошће Керол. Туча је почела када су Стрибор и Ђорђе схватили да сваки човјек наше горе, па чак и наказни Пеђа Д Бој, мора бити те вечери у нашој заштити. Без обзира на то што су Џонијеви чувари само каваљерски хтјели да заштите Керол Буке од Пеђе Д Боја. Након почетних удараца, призор на плажи се од свечаности претворио у каламбур. Одмах сам се сјетио слика чешког сликара Јосефа Ладе који је поетично обрађивао кафанске туче: летјели су столови, столице, флаше. Да ли је све то требало. Наравно да није, али се десило. Као што се и рат деси. Само што овдје није било профита

ратне економије. Још је неупутније питати се да ли је требало да Стрибор и Рођак Ђорђе скоче на људе који су кренули да каваљерски заштите Керол Буке, коју нико од нас не би дирао. Дапаче, били смо стари знанци и када би неко други на њу озбиљно насрнуо, управо би је Стрибор и Рођак Ђорђе бранили као рођену сестру.

Журку Сина Дионизијевог Оца судбина је режирала на фрагментаран начин. Није ту било превише елемената класичног драмског дјела. Десница глумца Лазара Ристовског оборила је неког типа на патос, и сам сам видио тај призор. Био је то исти начин на који је то чинио у филму „Underground". Стриборов кум Мики Хршум је тек стигао са босанског ратишта и тукао је искључиво главом. Ко год би му се приближио, он би га ударио главом у чело и рекао:

– Мајку ти јебем усташку!

Када му је пришао син моје познанице из Париза, у намјери да га смири, овај Мики га је, као и све друге, ударио главом и рекао: „Јебем ли ти мајку усташку!" Без обзира што је овоме мајка била Францускиња, а Французи нису имали везе са усташким покретом. Стрибор се борио са тројицом типова који су се ту створили. Нико не зна како. Млатио их је млади Кустурица прописно и када су се они разбјежали куд који, они тјелохранитељи с почетка, поново су кренули на њега. Маја је то видјела за разлику од мене. Мајка зна шта је с дјецом и када их не гледа. Ја сам био на почетку збуњен и омамљен поменутим коктелом – апаурин плус пиво. Трчећи за тим типовима који су вукли Стрибора према мору,

мама Маја је зграбила столицу и тукући Стриборове нападаче по леђима викала:

– То је мој син, пустите га на миру, чујете ли идиоти?!

Тада су се на степеништу појавили жандарми и жене су, природно, очекивале да се умјешају у догађања на плажи и окончају тучу. Није се то десило, и док су одлазили Маја је викала на жандарме:

– Овако сте ви, у Марсељу тридесет и четврте, пустили да нам усташе убију краља Александра!

Ја сам уживао у овој похвали. Кад те вјенчана жена у тешкој фрци упоређује са краљем, није мала ствар. Ето видиш, а то није знао онај критичар „Тајм“-а, нити је то могао да напише у свом извјештају!? Да није било туче, сигуран сам, мене Маја никада не би назвала краљем. Она је, стварно, била шкрта у комплиментима када сам ја био у питању. Што је, у ствари, била добра страна нашег односа. Ја нисам лако подносио велике похвале. Најгоре ми је било што не знам куд ћу са рукама када ме неко исувише хвали. Драже су ми мале хвале, највише ми одговарају оне изречене у пролазу. У том поређењу са краљем, стварност је била наклоњенија мени него нашем монарху. Могао сам да се, за разлику од њега, браним.

Џим Џармуш је зурио у „Златну палму“ и питао се:

– Како је могуће да се на овај начин прославља тријумф у Кану?

Његову замишљеност прекинуо је Мики Манојловић. Џим је видио како је овај Мики зграбио „Палму“ и под смокингом је изнио са плаже. Учинио

је то пошто се уплашио да би злато могло бити украдено. Нисам у фрци видио Џонија. Али знам како он види ствари око себе. Не сумњам да је збуњен, али он је духовит. Мора да се насмијао неки пут.

Вилко Филач, човјек који је држао око на мојим филмовима, уморио се од моје дионизијевске природе. „Вишак догађаја производи овај човјек“, мислио је он док је са Фрањом, женом његовог живота, ишетао са плаже хотела „Мартинез“. Разумио сам да није више видио нашу заједничку будућност. Филмови које смо снимали заједно не би били то што јесу да његово око није било наслоњено на филмску траку. Баш као што је, за његов укус и животне циљеве, и ова непримјерена туча била чист вишак. За вријеме снимања „Undergrounda“ давао је велике резултате, али је и мени слао знакове да стиже крај нашој сарадњи. Ништа нисам могао да му замјерим, нити против њега изговорим оно што би нарушило наше огромно пријатељство, али и заједничке узлете у умјетности. Док сам гледао Вилка како загрљен са Фрањом напушта плажу хотела „Мартинез“, знао сам да, такође, одлази из мог живота.

Дуња је заплакала од страха, угледавши Мају како бије тјелохранитеље столицом по леђима и тако покушава да их скине са Стриборових леђа! Ја сам потрчао да им помогнем. Та ствар је била рјешена и сада је Син Дионизијевог Оца требало да журку приведе крају. Крај је стигао као у класичним комадима, када су се потрошиле енергије сукобљених страна, или тачније, када је понестајало снаге свима, пошто та вечер није имала лако уочљиве непријатељске групе. Било је приче о типовима који су убачени испро-

воцирали читаву ствар. Стране службе и слично. Ја мислим да та побједничка ноћ не би била срећна да заразна катарза из филма „Underground" није процурила у живот. Тако тврдим пошто су ме увјеравали, као што је већ записано, да сам Дионизијев брат, а ја на то нисам пристајао. Мени се више свиђало да будем Син Дионизијевог Оца.

Крај другог полувремена журке Сина Дионизијевог Оца је стизао са младићем који се затрчао са степеништа којим се са плаже излазило на канску кроазету. Тај младић је изгледао као камиказе које умотане бомбама трче према жртви. И да је имао те бомбе не би стигао да их активира. Измакао сам се са стране и док је он трчао, ударио сам га хладнокрвно у браду. То је био стварни крај туче пошто смо се сви уплашили да је младић погинуо ударивши главом о патос. Помислио сам на Достојевског по ко зна који пут у мом животу и упитао се: „Је ли могуће да ће ме вечерас послије злочина стићи одмах и казна. Да ћу завршити у затвору?" Онесвјештеног младића сам положио на сто. Пољевали смо га водом. Срећом, убрзо је отворио очи, уплашено ме погледао и побјегао... Био је то један од тројице који су насрнули на Стрибора прије него што је Маја примјетила да јој ударише на сина.

Пет дана након тријумфа у Кану, моја мајка је пала онесвјештена у свом херцегновском стану. Потпуно опорављена, или како доктори кажу излијечена од рака дојке, сада је обољела од тумора на мозгу. Маја и ја смо долетјели у Рисан и угледали Сенку како сједи и пуши. Заплакала је и питала ме:

– Што мене ово све напада, је ли Емире?

Покушао сам да је увеселим:

– Шта год је у питању, ти од тога Сенка нећеш умријети!

Још више је плакала, али сам по загрљају осјетио да ми је повјеровала. Одведена је у београдски Клинички центар. Тамо је Сенку оперисао доктор Јоксимовић. Израслина није била малигна, а Сенка се брзо опорављала. Када је Др Неле Карајлић дошао да је посјети, није скривао одушевљење што је види насмијану. Када га је питала:

– Имаш ли Неле шибицу? – Неле је био срећан што може да јој запали цигарету и да закључи:

– Теби, Сенка, ни сјекира не може ништа!

Када је дошао крај рата, џелат који је мацолом срушио Андрићеву бисту жалио се новинарима да му је рат само додатно искомпликовао живот. Не само да није добио споменицу, већ није постао ни првоборац. Одбацили су га тутумраци као протуву. Помоћ није стигла од Алаха, али ни од Американаца. Његову кућу је бујица потопила на путу до Бајине Баште. И ништа није било од његове велике жеље да потопи Дедиње. У Незуке не смије јер су га правосудни органи Републике Српске осудили на пет година робије због рушења бисте Иве Андрића. Шабановић је рекао да му је жао што је то учинио и да су га на то наговорили тутумраци. За то дјело су му Бехмен и Ганић, како сам тврди, обећали дућан у Ћенетића Ћикми на Башчаршији и, иако је све са његове стране учињено, дућан није добио. Најзначајније је у његовом случају што сада тврди да је Андрић већи

Босанац од тутумрака који су га гурнули у акцију рушења.

– Ја сам у томе учествовао пошто ми је речено да све то води у Европу – рекао је Шабановић и одселио се у Америку. Сјетио сам се васпитне мјере која би најтерала, сада већ превареног Шабановића, да прочита сабрана дјела Иве Андрића. Још увијек мислим да би такве мјере требало примјењивати код насилника. Код њих би можда дјеловало ако није већ на Изетбеговића који је, ношен вишим силама, био окренут против нашег нобеловца. Предсједник је, у међувремену, средио Босанцима нови живот, а ја сам се питао:

– Кад је већ упослио Американце за крај рата и да му напишу Устав државе чији је био предсједник, могао је, послије толиких жртава, тражити да му среде нешто боље од протектората!

Мени је тешко пало што у родни град више никада нећу стићи. Не због осјећања кривице, а нити због претјеране љубави према тој котлини у коју је смјештен град Сарајево.

У читавој ствари, на крају, послије небројених свињарија у исходу тог рата, засметало ми је нешто сасвим лично. У тој сметњи главу улогу игра кафа. Мој родни град за мене је постао једино мјесто на свијету гдје није било услова за обављање важног ритула. Најбитнији социјални жанр у мом животу је био везан за мој оријентални порок. Моја једина озбиљна овисност се звала кафа са консензусом! Кафа која се пије са истомишљеницима, или бар са људима који схватају важност пјесме „Стоунса“ „Start me up“. Разговор који доводи до буђења гдје саговорници не

инсистирају на разликама. Та кафа се није могла назвати демократском кафом. Зато ја и волим консензус кафу! Дан који слиједи, гдје год то било, остајао је без шансе да се развије у ваљаном правцу ако нема такве кафе. Ако није било тог ритуала, пропаде дан као да га није ни било. Чисто сујевјерје. Док слуша ову моју причу, један добронамјеран човјек мисли да је све ово само параван иза којег се скрива снажна жеља да се вратим у родни крај. Пита ме он:

– Сањаш ли Сарајево?

– Само једном у сну, ја сам посјетио Сарајево. Био је то кошмар у коме сам полусагнут, са задњег сједишта аутомобила без робне марке, вожен кроз познате улице којима су шетали непознати људи и то ме је потресало.

Када бих ја, неким чудом, освануо у Сарајеву, са радозналошћу бих попио кафу у „Шеталишту". За ту кафу би требао, наравно, консензус о коме је било ријечи. Да овај што пије кафу и ја не доводимо у питање баш све. Ту би ствари могле да се држе под контролом, док би се водио хуманистички разговор. Оно „волим све народе, никога не мрзим, у сваком житу има кукоља, итд." Ако бих се одважио и покушао да, уз кафу, упутим на узајамност жртава пропао би и консензус, али и кафа. Јер за Србе нема амнестије. Ми Срби смо измислили овај и све друге ратове. Ако би пала друга кафа у хотелу „Европа", тај би консензус морао да подразумијева како све Србе треба „проћерати у Русију". У улици Војводе Степе било би сасвим јасно како је Гаврило Принцип терориста. Са таквим стварима се ја не бих сложио. Не због тога што Гаврило није убио престолонасљедника у Бечу,

него ту уз Миљацку, гдје му је овај окупирао земљу. Више због истине да се кафа не може пити без консензуса. Када сам ово испричао једном пријатељу из завичаја он се зачудио:

– Па, јеб'о га ти, мораш ли започињати шкакљиве теме, попиј кафу, одшути шта мислиш и мирна Босна, пичи послије ђе хоћеш!

Није схватао овај пријатељ да ја и када сједим и шутим, заправо говорим. Нисам дио језичког насљеђа Вука Караџића гдје важи закон „пиши као што говориш". Ја сам био поборник идеје – пиши као што мислиш. Један оријентални мислилац и писац с тим у вези је рекао: „Помирен са смрћу говори од срца".

* * *

Доносим Сенки супу у Клинички центар града Београда, гдје се опоравља од операције. Кажем јој како ми тужно пада што више никада нећу стићи у Сарајево. Није јој јасно одакле тај обрт. Она ме упитно гледа, чуди се. Као да се пита: „Одакле му, одједном, сада та прича?" Зна да сам ја чврст и досљедан. На мајку. Дува у кашику, да охлади супу. Мало సркне, па хоће да ме осоколи:

– Они тебе, драги мој, и не заслужују, а ја ћу тамо, чим изађем из болнице! Нећу им оставити онај стан ни мртва!

Поново шути па ме мјери, хоће да проникне у моју тугу.

– Него, што ти сада, наједном, све то пада тужно? – пита Сенка.

У ствари, мајка к'о мајка, бојажљива, не дозвољава ми да одлутам у депресију.

– Па помислио сам како бих попио кафу у „Шеталишту". Са Зоком Биланом, Пашом, али опет, схватам да тамо више нема консензуса за моју кафу.

Сенка застане са супом кад чује ријеч консензус:

– Мора да је опет нека политика?

– На неки начин!

– Боже, Емире, баш ме некад изнервираш. Па, има ли код тебе ишта без политике? – каже Сенка, а ја кренем да изустим, прогутам кнедлу, сакријем сузу.

– Знам – кажем мајци. – Хоћеш да кажеш како сам исти к'о свој отац.

– Нећу, гори си од њега – каже Сенка и загрли ме, а ја се насмијем и даље скривајући сузу. Да не растужим Сенку.

Чији си ти човјек сине?

У Херцег Новом, крај мора, гдје је некада пролазила пруга уског колосјека, има мноштво поломљених клупа. Ту су снагу вјежбали тек приспјели момци, или пијани ратници.

На клупи, крај тунела, сједи моја мајка. Прво запали дуван, гледа далеко преко мора. Затвори очи, нешто моја Сенка сања. Када познаници, домаћи или избјеглице, крену шеталиштем крај мора, угледају Сенку како на клупи дријема и питају:

– Шта радиш, треба ли ти шта?

Она отвори очи:

– Ништа. Сјела мало да се одморим, па ме сан преварио.

Познаници наставе својим путем, домаћи својим кућама, избјеглице туђим. Моја мајка затвори очи и настави да сања нешто, сасвим тајно?!

Сваки пут када дођем у Херцег Нови као да стигнем у мало Сарајево. Све саме избјеглице, избледјели старци, млађих нема много, углавном избјегли у Канаду.

– Поведи рачуна – каже стари пријатељ. – Сенка често на клупи, крај шквера спава. Не дај боже да шта навуче на плућа, па да се читава ствар искомпликује, ионако је слабог здравља.

Увијек ме радује када се вратим у нашу херцегновску базу. Можда сам радостан јер све личи на горичко становање. Само што нема оне половине и, наравно, мога оца. Зидови покупили звук заједничког живота, кроз прозор допиру гласови дјеце која шутају фудбал, на тави весело поскакују уштипци, а ти безбрижно спаваш. Само се чују шапати и у даљини потмуло клопарање лифта „Давид Пајић". Сенка враћа комшинице са врата.

– Спава, синоћ је касно стиг'о из Париза.

– Могу ли довести унука да се услика са Емиром?

– Можеш, али касније женска главо, да ми се дијете наспава!

– Чији си ти човјек сине? – пита мене, изненадно, моја мајка, док пијемо јутарњу кафу, а ја кажем:

– Твој Сенка, чији ћу бити? – Она се смјеши. Гледа ме подозриво. Као да жели да из мене извуче неко тешко признање. Тако је, сјећам се, Сенка испипавала ко ме наговорио да пређем црту и без дозволе одем на купање на Илицу. То је било тако давно. У ствари, моја мајка зна како да пита, вјешто прави увод. Иако знам да воли јаке, досљедне људе, не могу да провалим зашто почиње причу овако. Вели Сенка:

– Најдражи ми је онај Владо Дапчевић – лик из живота који одговара Влади Петровићу, филмском и литерарном јунаку. Он је у животу рекао да воли

Стаљина и због тога одлежао двајес' година. Не воли њега моја мајка због Стаљина. Она још увијек тугује за Титом. Владу Дапчевића она цијени што је, како каже, „прави чово, пун принципа". Када је изашао из затвора питао га новинар титоградске „Побједе", какво му је сада мишљење, а он рекао „Волим Стаљина". Ко зна да ли тај човјек стварно тако мисли. Али принцип је принцип. Оно што је једном рекао никада не би порекао.

– Прави чово, пун принципа – каже моја мајка.

– Чији си ти човјек, 'ајде причај? – инсистира моја мајка, а ја се смијем па кажем:

– Твој, већ сам ти рекао, а и да нисам, ваљда ти најбоље знаш.

Сенка се насмије и каже:

– Знаш ти добро шта те ја питам, не прави се луд!?

– Не знам! – шалим се ја. Сенка ме пољуби и каже:

– На столу ти је џем и путер, тамо су ти пржени-це, ја одох да платим струју, па ћу у ходњу.

Све је исто било као када сам ишао у школу. Само што су упуте гдје је шта, биле исписиване по цедуљицама, пошто је мајка два сата прије мога одласка у школу већ грабила кошевском алејом према Грађевинском факултету. Тек разбуђен гледам мајку како се гега према мору, шеталиштем гдје је некад пролазила пруга уског колосјека.

У Херцег Новом ми је најмилији од свих онај доктор Радмило Јовановић, психијатар из Сарајева. И он, као Сенка, троши вријеме шетајући обалом свакодневно. Чине то као и сви планинци када

се дочепају близине мора. Спасио ме тај доктор Јовановић, прије једанаест година када ме напала депресија први пут. Прекинуо сам снимање филма „Отац на службеном путу" и отишао доктору у Јагомир. Ја му велим „Не могу више докторе", а он ми каже: „Сједите прво", па ме пита: „Шта то ви тако тешко радите па више не можете?" Ја кажем: „Филм о томе како је једна породица страдала хиљаду деветсто четрдесет и осме", а доктор бризну у плач. Прави правцати плач. Плаче човјек к'о година. Непријатно ми, тражим погледом било кога. Помислим у тренутку да то није неки психијатријски ритуал. Скочим са столице, окрећем се, видим нема медицинске сестре у близини, а човјек плаче, не престаје. Мене, као да у тренутку прође депресија. Приђем доктору и питам:

– Шта вам је? – а он, бришући сузе одговара:

– Они су нама тамо на Голом отоку, савили кичму. Човјечанству је, знате, требало неколико милиона година да се усправи, а тамо је брат брату сломио кичму. Гмизали смо као далматински гуштери.

Када сам завршио „Оца на службеном путу", доктор Радмило Јовановић је био на првој пројекцији. И опет је плакао. Сада од среће. У тим годинама, послије Титове смрти, логорашима голооточанима је, донекле, враћено достојанство. Међутим, тај злочин никада није био тема и мотив универзалне хуманистичке мисли. Не пика се. Страдање је остало у сфери компликоване везе између Руса, православних Срба и Црногораца. Страдање на Голом отоку није ушло у инвентар са митским димензијама. Јер, чини ми се, да има историјских злочина гдје се точак

хуманистичке мисли заглибио у блато. У посљедње вријеме се уважавају и обрађују само злочини који су у директној вези са прогресом. Како је у читаву драму био упетљан и Стаљин, хуманизам је покривен што није истјерао ствар са Голим отоком до краја. Данас сам поносан на пријатељство са доктором Јовановићем. Због тога што је властитим плачем излијечио моју депресију.

Шетамо обалом доктор Јовановић, моја мајка и ја. Крећемо се полако, а Јовановић каже:

– Твој отац је био оштроуман и интелигентан човјек, али није знао како да раздвоји важно од неважног и направи дистанцу према гомили појава. У животу треба научити макар неколико дриблинга и користити их. Не да забавиш рају, него да предриблане типове и ситуације не узимаш у свој њиховој тежини.

Мојој мајци, што је старија, расту очи и смисао за црни хумор.

– Ето видиш, ја ти лијепо кажем да нема фајде од политике, то није спорт за људе слабих живаца.

Доктор оде да лијечи, а мајка и ја према Савини, на Муратов гроб. Жали ми се Сенка како непрестано наилази на свјеже цвијеће на очевом гробу. Што је још горе, кад год она спреми цвијеће да га однесе мужу на гроб, неко је предухитри.

Сенка и ја пазимо да се не види како нам очи засузе, да једно друго још више не растужимо. Жао нам што отац није са нама. Уосталом, ја сам увијек мислио да су Сенкине очи тако велике зато што је много плакала. Тјешим се да ће и моје очи једног дана бити тако велике. Боже, помислим, колико смо

тона суза ми Кустурице, до сада, просули. Често када за то и није било великог разлога. Када би, у дисциплини скијашких скокова, словеначки скијаш освојио медаљу у Гармишпартенкирхену, отац и ја смо толико скакали по каучу, вриштали од среће и плакали, комшије протестовале ради буке, а мајка је говорила:

– Јебали вас Словенци, пропадоше нам федери на тросједу.

Тада је, у наставку вечери, послије просипања флаше вина на ћилим, преко кога је поставила најлонски прекривач, увидјела колико труда јој је уштедило што је добро антиципирала.

– Видиш Емире, а ти мене зајебаваш што чувам ствари. 'Ајде реци шта би било да је црвено вино просуто по кинеском ћилиму?

– Ништа! – одговорио сам, а мајка се наљутила:

– Баш си безобразан, како ништа, знаш ли ти да ја годину дана радим да те паре зарадим?

– Знам, а знаш ли ти једног човјека, има трафику а нема ноге, велика трагедија, тако да ово твоје личи на мелодраму?

– 'Ајд завежи, марш тамо, срам те било, исти си свој отац!

Када смо слушали нашу химну послије побједе рукометаша на Олимпијским играма у Минхену, плакали смо. Од свих плачева један се издваја. Било је то на кућном прагу нашег стана у Кате Говорушић 9а. На ТВ Сарајево Евровизија је пренјела вијест да је „Отац на службеном путу" побједник Канског фестивала. Побједе и поразе овдје стиже иста суза и нико их не раздвоји. Тако је било када је Тито умро. Сви

смо са стадиона Кошево лудачком брзином бјежали кућама са прекинуте утакмице Сарајево – Осијек. Да нас, ако затреба, ако се закуха, не траже они који нас у том тренутку требају.

Послије вијести да је филм „Отац на службеном путу" добио „Златну палму", мој рођак Едо Нуманкадић је брзо стигао до нашег стана. Едушка је грлио Сенку, а она је плакала. Да је Џим Џармуш посматрао овај призор, био би увјерен да ово двоје блиских људи тугује за неким ко је умро.

– Мој Едо, шта нас је ово задесило?

– Видим драга Сенка, велика ствар – рекао је Едо и бризнуо у још тежи плач. Као и свако друго осјећање на Балкану нема само радости или само туге. Због тога у драмској умјетности није било чистих жанрова, све се прелама једно у друго, људи су овдје научили да велике ствари доносе и велике бриге. Зато се најчешће велике ствари, радије, избјегавају. Све што је велико им помути видик и ставља их у узнемирујући положај. А како велике ствари стижу, најчешће нежељене и мјењају живот из темеља, у историји најчешће страдају досљедни људи. Досљедност на Балкану је тешко одржива, јер се нотни систем и узори за наше понашање увозе из даљине. Са Запада и Истока, а када долазе ненајављене промјене, нама то не јављају, па или испадамо будале, или постајемо историјске свиње. Напустимо старе идеале преко ноћи, у име виших и нових, жене се одричу мужева јер је, одједном, Тито рекао да више Стаљин није добар, а он нас је, претходно научио да га волимо. И умиремо са

Стаљиновим именом на уснама. Због тога моја мајка зна шта то значи кад се каже:

– Онај Дапчевић је досљедан, прави чово.

Без обзира што она не воли Стаљина. Она је поштовала Тита.

На Савини нема блата као на босанским гробљима. Тамо можеш сјести и гледати у море и удисати мирис боровине и не мораш чистити блато са ципела када кренеш кући. На путу до гробља одмарамо се на тераси „Белведера", Сенка и ја, гледамо према мору, Сенка пуши „југославију" а ја кубанске цигаре. Шутимо, онда се Сенка насмије:

– 'Ајд ми сад реци, али искрено, чији си ти човјек, је л' тачно ово што се прича по комшилуку?

– Толико сам хтио да будем нечији. Био сам, чак, спреман да због неког страдам, к'о онај твој Дапчевић због Стаљина.

– Није он мој, он је само човјек вриједан поштовања.

– Па то мислим, послије страдања, како би и за мене могли да кажу: прави човјек.

– Што би то било тако, па ниси ти глуп?

– Али, моја Сенка, нема више правих ликова. Хтио сам да ставим нечију тетоважу к'о Марадона Фидела Кастра.

– Немој да ме замајаваш чији си ти човјек? Комшинице веле „Твој Емир је, нема сумње, Милошевићев човјек", је л' то тачно?

– Хоћеш да будем искрен?

– Хоћу, наравно!

– Тако би волио, моја Сенка, да могу да обрадујем и тебе, али и себе, па да кажем: јесам! Када је дошао на власт ја сам погрешно одредио страну свијета.

– Како – пита мајка?

– Зајеб'о се, пошто сам се уплео у причу о правди, а ствар је била у томе што је тада Запад почео да се шири на Исток, што, опет и није била нека новина, пошто се Исток никада није ширио на Запад.

– Па што ниси шутио. Само је требало да се шути?

– Е па зато, што сам био идиот – а Сенка се смије и каже:

– Политички? – а ја додам:

– Баш тако!

– Боже Емире, ја сам увијек мислила како си ти интелигентан.

– Само што га нисам истетовирао на рамену к'о Марадона. Онда се појавила његова жена па је многима отворила очи. А он се вратио из Дејтона и глумио обичног човјека. Открио фирму „Тимбрленд" па је, вели, одлучио да купи сину праве ципеле.

Када смо стигли крај очевог гроба, на узглавље постављене свијеже гладиоле.

– Мора да је нека бештија?! Да ми је само знати која је, шију бих јој заврнула – каже моја мајка.

Положила је цвијеће крај очеве слике, одгегала се до чесме, налила воду и вратила се. Онда обоје чистимо Муратов гроб. Рибамо камен четкама. Ја, не знам зашто, сјетим се када ме Сенка кухињским сапуном рибала по леђима. Први дан када сам ишао у школу, али и сваки пут када сам се, као дјечак, враћао са фудбала. Углавном, нас двоје, прописно

очистимо гранитни камен на очевом гробу. Онда Сенка иде по цигарете. Па онда ритуал. Сенка запали цигарету, дода је мени, а ја је ставим на угаону плочу гроба. Да и Мурат пуши заједно са нама. Цигара гори, ми ћутимо и тек када пепео са очеве цигаре догори до филтера, нас двоје кренемо напоље, изван зидина савинског гробља, а ја поново мислим о предностима Медитерана. Свака част Медитерану. Нема чишћења ципела, јер нама блата. Стигнемо до трга. На тргу, на степеницама испод сата, растајемо се Сенка и ја. Она каже:

– Ја ћу пјешке кући уз море, а ти ако закасниш, ево ти кључ од куће ако заспем.

Пустим је да крене низ степенице према мору, па полако, поред херцегновске поште одем на мјесто гдје ме Сенка неће видјети када буде сједала на клупу крај тунела.

На поломљеној клупи, гдје је некад пролазила пруга уског колосјека, сједили су некада моји отац и мајка. Она је пушила филтер „југославију", отац је гледао далеко, обоје су мучили муку због рата. Ни других мука нису били поштеђени, али ова са ратом је била највећа. Сада на тој клупи сједи моја мајка. Она зажмири и сања нешто тајно. Шта ли сања моја мајка, питам се, док са стране гледам овај призор. Она не зна да сам ја ту, да је посматрам. Сенка ту не заспе, као што ми каже стари пријатељ. Она пуши, па затвори очи. Жмири, а не спава. Као да са неким тајне разговоре води. Као да са неким прича. Да није полудјела, питам се, али видим како отвара уста и жмири. Да се није уписала у неку секту, шта ми све

не пада на ум. Бог са мном. Жена лијепо заврши разговор, устане, покупи се и крене пут куће.

Гледамо вечерњи дневник моја мајка и ја док таманим уштипке. На телевизији ништа неуобичајено. Билатерални односи, санкције, редукција струје, воде у Црној Гори. У свијету потреба да се редуцира нуклеарно наоружање. Сенка, потпуно одлучна да ствар са мојим припадањем истјера до краја. Само што она то ради деликатно:

– Хајде сад фино признај, знаш како стари кажу, признај - пола ти се прашта: Чији си човјек? Може ли бити к'о што једна комшиница, додуше кокошка са једанаестог спрата, тврди да ти водиш Милошевићев бизнис на Западу?

Слатко се насмијем на ову маштарију, али не желим да пропадне разговор под радним насловом „Чији си ти човјек сине".

– Волим Сенка досљедне и јаке људе као и ти, већ сам ти рекао.

– Не зајебаји, јеси л' ти сигуран да је он јак? Јак је предсједник Америке, Русије, Кине, а не Југославије.

– Упознао сам га преко телефона. Године 1988. требало је да буде премијера филма „Дом за вешање". За тај разговор више ме препоручивала моја саможивa природа. Да сам такав када је филм у питању, ту нема сумње. Директор „Београд филма" Мунир Ласић није дозвољавао премијеру у „Сава центру", а све биоскопске дворане у Београду су већ пропале. Он је јахао на идеји да одржимо премијеру у биоскопу „Козара". Оља Варагић, директорка „Дома за вјешање" је знала да једино нови шеф ЦК Србије

може да помрси рачуне овом Ласићу и ријеши проблем. „Чујем да вам треба помоћ" – рекао је крупним гласом на телефон. Затекао ме у Њујорку. Збуњен и тек пробуђен објаснио сам да је „Сава центар" једино мјесто гдје овај филм може да има праву премијеру. Премијера је одржана у „Сава центру".

– Добро, а зашто за филмску премијеру мора да интервенише Први човјек? – пита наивно Сенка.

– Зато што Другог човјека неће да послушају! Ту се пика ријеч само оног првог.

Сенка се смије, а ја се сјетим филма „Отац на службеном путу". Да није било Мире Ступице да свога мужа Цвијетина Мијатовића, тадашњег председника, убједи како би било неопростиво да се овај филм не сними, „Отац на службеном путу" никада не би био ни снимљен.

– Чији си ти човјек – не скрећи са теме!

– Када се појавио Милошевић, први су Словенци дигли буку да се појавио Хитлер на Балкану!

– То је тачно – каже Сенка.

– Мени, Сенка, никако није ишло у главу, како баш Словенци Милошевића да називају Хитлером и да при том мисле нешто ружно. Јер ми знамо, из филмских журнала, да је Хитлер у Марибор ушао као велики војсковођа. Дочекали су га као што су касније дочекали Тита, кога су баш они бацили под ноге, када је требало да оду у Европу. Да би кренули на тај пут требало је да се ратосиљају византинског Београда. И да мало закрваве тај пут. Десетак спаљених крава на CNN-у, три, четири запаљена аутомобила. Тада је у мени почео да расте идиот.

– Мислиш политички? – шали се Сенка, а ја немам ништа против њене шале:

– Баш тако. Отац ми је говорио: да њега нема, нас би партизане запишавали по улици.

– Мени се свиђало што је он био Југословен – каже Сенка.

– Утолико сам ја и пристајао на Милошевића.

– Реци ми отворено, је л' ти њему нешто дугујеш?

– Дугујем држављанство, а то није мало!

– Хајде молим те, колико тебе људи у Београду воли, к'о да ти је он дао пасош?!

– Није могло бити да он не зна.

– Нема земље која теби не би дала пасош. Уосталом, и то можеш да му вратиш.

– Јесте Сенка, али не желим. Хоћу и ја да барем мало будем к'о онај твој Владо.

– Као прво, он није мој Владо, а као друго, ти мали немој да зајебаваш!

– У свему томе има, Сенка, један зајеб.

– Само један – шали се она.

– Тек временом се показало да је све друкчије него што је изгледало на почетку. Личио је на човјека који има визију, а био је само педантан.

– То ти је нешто к'о твој тетак Љубо Рајнвајн, Бибин муж, само што Милошевић није носио бркове.

– Тако нешто. Када сам сконт'о да човјек нема визију, у мени се родио онај Владо. Чово пун принципа. Не би' ја преко оног што сам једном рек'о, нема тих пара.

– А шта си то рек'о?

– Да је био добар?

– Па је ли био?

– Једном добар, сутра лош, а ти се вежеш за оно што си рек'о, нема везе оно што стварно јесте. Нити се пикају промјене. Без којих нема политичара ни политике. Није више важан он, ти си важан. Има то и код Андрића. И он се везао за ову страну. Источну. Она страдава највише и када човјек бира гдје ће, логично је да иде уз оне којима је најтеже. Он је ту, моја Сенка, био сам, ничију подршку није имао и то ми се свиђало. Уосталом, није било Милошевића 1914, па је био пичвајз, није га било 1941, па је било да горе бити не може!

– То што ти говориш, мој Емире, није политика, то ти је како и сам кажеш, размишљање политичког идиота!

Тјеши мене моја Сенка, а ја и даље говорим:

– Код куће је стидљиво чешљао косу своје жене, када би она то дозволила, а по канцеларији је пичкарао амбасадоре страних земаља, као да у џепу држи двије атомске бомбе.

– То се теби свидјело?

– Јесте Сенка.

– То значи да ти, драговићу си мој, никада не би могао бити политичар?!

Послије „Undergrounda" и побједе у Кану одвели су ме код Председника у његов кабинет. Већ је био припит и махао књигом његове жене Мирјане Марковић „Дани и ноћи". Цитирао је њене мисли на енглеском: „All this gays are nationalists". Мислио је на Караџића и остале Србе Пречане. Док је чи-

тао цитате телефон није престајао да звони. Није се јављао, а ја сам му мимиком показивао према телефону. Предсједник је одмахивао руком. Цитирао је мисли своје жене и пио виски из велике чаше. Био је на крају јако пијан. И даље није одговарао на телефон. Које год име сам ја те вечери споменуо, он је рекао:

– Ма то је једна обична пичка!

Мени није импоновало што предсједник толико псује. Посебно што су сви постали пичке изузев његове жене, која је упорно звонила те вечери пред београдску премијеру „Undergrounda". Мислим да није смио да се јави пошто сам ја за Мирјану Марковић и њеног сина Марка био лоше друштво.

Шетамо Сенка и ја, тежак дан, идемо према клупи крај тунела. Октобарско сунце пржи као августовско. Глобално отопљавање на дјелу, озонске рупе на небу. Сенка је сад већ сигурна да је одговор на питање чији сам ја човјек заувијек јасан к'о дан.

С олакшањем пита:

– Чији си ти човјек, реци ти својој мајци? – каже Сенка са осмјехом, а ја кажем:

– Ничији!

Сенка се заустави изненадно узбуђена:

– Како ничији, ваљда си мој? – а ја не дам шали да се прекине:

– Зар нисам Милошевићев? – а она застане:

– Јеси магарац, боже мили, таман смо све лијепо испеглали, а ти опет почињеш твоје лудости. Има ли код тебе ишта мимо политике?

– Није било код Мурата, па нема ни код мене – а мајка стоји, кратко засузи, па се насмије и пољуби ме.

Онда се растајемо, мене возе на аеродром, а Сенка прво маше окрећући се, па одгега на поломљену клупу, гдје су она и Мурат сједили и трошили избјегличке дане.

Она је пушила „југославију“, а он забринуто гледао у даљину и плашио се трећег инфаркта који би за њега значио крај. Нажалост, врло брзо се догодило оно што нико није желио. Он је умро од трећег инфаркта, на самом почетку босанског рата, а Сенка је, да не изневјери њихов обичај, наставила да долази на исто мјесто. Сједне на клупу и одмах зажмири.

Пред очи моје мајке стиже отац:

– Докле ће тај Јелцин да растура највећу војну силу свијета, има ли тај човјек икаквог морала, да ли је он нормалан?!

– Бог с тобом Мурате, одакле ја то могу знати?

– Нема ту шта да се зна Сенка, то се жено види голим оком?!

– Имам ја важнија посла него да гледам докле ће Јелцин да растура Русију.

– Ништа ти Сенка не разумијеш, ако тако велика сила пропадне, оде све у пизду материну, не смију Руси пропасти!

– Шта знам, ако их буде водио пијанац к'о што је Јелцин, јашта ће друго, него пропасти.

– А што ти, молим те, инсистираш на пијаницу, је ли ти то алудираш, па немој сада да се вријеђамо?!

– Ко се вријеђа?

– Ти, што спомињеш алкохол?

– Теби, Мурате, да није било алкохола, сједио би овдје са мном.

– Видим ја, никад се ти Сенка нећеш разумјети у политику!

– Фала богу да нећу.

– Гдје је Емир? – пита мој отац помирљиво, а Сенка каже:

– Отишо са Стрибором да негдје свира.

– Је л' му то паметно, није више у пубертету да тандрче по тој гитари?

– Чуј, је л' му паметно. Држи Стрибора на оку, знаш какви су данас млади, а Стрибор је на тебе, не држи га мјесто!

– Дође и Маја?

– Била је за Нову годину, читав је живот подредила дјеци, Дуњу држи к'о принцезу.

– Добро је Мишо рек'о за Дуњу, 'фала богу што се у породици родила дама. Дивно је имати праву даму у породици! Даме не псују и не носе гојзерице и наравно, не пију пиво. Је ли таква?

– Још боља, говори француски к'о српски! Каже Емир, Дуња пише приче к'о да је писац.

– Хвала богу. Како је Мишо?

– Добро, ено га пеца по читав дан на Дунаву, а Лела, је л', безбели, негдје на путу, свака јој част, табана ли табана?!

Отац, изненадно ушути, а Сенка се узнемири и упита:

– Јеси ли ту Мурате?

– Ту сам моја Сенка! Досадила ми ова робија.

– Слушај Мурате ову причу. Синоћ ја раније заспала, а ти ми изађеш пред очи и зовеш ме.

– А ти, шта си ти на то рекла?

– Нисам још спремна за долазак код тебе, али кад ти једном дођем, бога ми, нећеш ме се никада више ријешити! Драговићу си мој, мораш да трпиш, престаће једног дана и то!

– Хоће ли, стварно, шта мислиш?

– Па мора, робија не траје вјечно.

– Али смрт траје, моја Сенка!

– Ништа више није вјечно, само се ти стрпи.

Пошто је изговорила, за мога оца, утјешне ријечи, моја мајка је са клупе покупила своју пушачку реквизиту, спаковала је у ташну, и кренула према тунелу, стазом којом је некада вијугала пруга уског колосјека. Сунце које сам гледао из авиона, на линији Београд – Париз, сијало је кроз прозор ЈАТ-овог „боинга“: Топлина коју сам осјетио у авиону грijала је тунел којим је, на путу до свога стана у Норвешкој 8, сада корачала Сенка. Њена сјена се повећавала док је нестајала у тами, и кретала се, старица, ка излазу на другој страни тунела, док су нека дјеца, стварајући пријатну грају, дизала прашину трчећи за лоптом. Ја сам, летећи на висини од десет хиљада метара, осјетио сунчеву топлоту и помислио како је надахнуто мој отац говорио о смрти када је рекао:

„Сине мој, смрт је непровјерена гласина!“

Садржај

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41-32

КУСТУРИЦА, Емир, 1954-
Смрт је непровјерена гласина / Емир Кустурица. - Београд : Новости, 2010 (Trevizo : Grafica Veneta). - 382 стр. ; 20 cm

Тираж 32.000.

ISBN 978-86-7446-159-4

COBISS.SR-ID 178785804

У седамнаест поглавља, у седамнаест аутентичних, узбудљивих, невероватних и провокативних прича, прослављени српски режисер Емир Кустурица, отвара породични албум, исписује своју биографију и сјајно осликава другу половину 20. и прву деценију 21. века.

И аутобиографија, и хроника, и својеврсни филм састављен од прича у којима Кустурица, описујући и људе и догађаје, не штеди ни себе, ни друге.

Искрена приповест. Чаролија од речи. Књига у којој писац ништа није прећутао.